

VII

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ

Ο ΣΟΦΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ—Ο ΑΙΣΘΗΜΑΤΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ—Ο ΣΗΜΑΙΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

Τὴν πρώτη γνωριμία μου με τὸν Σκουφο τὴν ἔκαμα τὸ χειμῶνα τοῦ 1910-1911. Εἶναι μιὰ ζωηρὴ ἀνάμνηση ποὺ ἀνήκει στὶς πρώτες παιδικές μου ἐντυπώσεις, σχεδὸν τὶς νηπιακές. Αὐτὲς ποὺ γιὰ ὄλους μας, παρ' ὅτι κομματιαστὲς μέσα στὴν προσωπική μας ἱστορία, δὲν παύουν νὰ σώζονται καλὰ ριζωμένες στὴ θύμησή μας, κυριολεκτικὰ ὀλοζώντανες καὶ φωτεινές.

Ὁ πατέρας μου, ἐκεῖνο τὸ πρωῒνό, κρατῶντας με ἀπὸ τὸ χέρι, με πῆρε μαζί του, γιὰ ἓνα περίπατο μέχρι τὸ ἰδιωτικὸ λύκειο ποὺ ἐδίδασκε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Νομίζω λεγόταν Τριανταφυλλίδη καὶ ἦταν ἐγκαταστημένο σ' ἓνα παλιὸ μεγαλόπρεπο κτίριο, ἀπὸ τὰ πρώτα τῆς λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας, ποὺ τότε ὀνομαζόταν ἀκόμα «Κηφισίας», σ' ἓνα ἀπ' τὰ τετράγωνα τὰ ἀπέναντι τοῦ βασιλικοῦ κήπου. Ἀφοῦ τελείωσε σύντομα τὴ δουλειὰ ποὺ εἶχε στὸ σχολεῖο, ἐφύγαμε μαζί καὶ κατηφορίζοντας σιγὰ-σιγὰ τὴν ὁδὸ Ἐκαδημίας, σταθήκαμε στὸ παλιὸ μικρὸ κτίριο, στὴ γωνιά με τὸν ὁδὸ Σίνα, πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ μέγαρο τῆς Ἐκαδημίας.

—Θὰ μπούμε ἐδῶ νὰ σοῦ γνωρίσω ἓνα μεγάλο Καθηγητὴ, θεῖο σου, μοῦ εἶπε.

Χτυπήσαμε τὴν πόρτα. Μᾶς ἀνοιξαν, περάσαμε ἓνα στενὸ καὶ μακρὸ διάδρομο, φθάσαμε σ' ἓνα εὐρύχωρο δωμάτιο με τζαματὲς προθήκες, κατεβήκαμε μερικὰ σκαλοπάτια καὶ βρεθήκαμε σὲ μιὰ μισοῦπόγεια τεράστια αἴθουσα. Μέσα στὸ μισοσκόταδο εἶδα πὼς ἦταν γεμάτη ἀπὸ πρόχειρους ξύλινους πάγκους καὶ ἀπὸ πρόχειρα ράφια καρφωμένα στοὺς τοίχους, σὲ πολλὲς σειρές. Ἐπάνω σ' ὅλ' αὐτὰ ἀπλωμένα παντοῦ ὀστά, ἄλλα ἀσπρουδερά καὶ καθαρὰ καὶ ἄλλα συγκολλημένα σὲ μπλόκους με κοκκινόχωμα. Ὅστα ἀπὸ πόδια, μασέλες καὶ κεφάλια ζώων, ἄλλα σπασμένα καὶ ἄλλα ἀκέραια, μικρὰ καὶ μεγάλα, τοποθετημένα σὲ σωροὺς δλόκληρους.

Προχωρῶντας, μετὰ αὐτὴ τὴν αἴθουσα, βρεθήκαμε σὲ μιὰ δευτέρη, ὁμοια, μὰ λιγώτερο φορτωμένη. Δεξιά στὸ βάθος, στὴ γωνία τῆς, ἓνας κρεμασμένος ἀπὸ τὸ ταβάνι ἠλεκτρικὸς γλόμπος, με ἀπαζοῦρ πράσινο, ἔριχνε τὸ ἔντονο φῶς του στὸν ἄνθρωπο ποὺ σκυμμένος ἐργαζόταν κάτω ἀπ' αὐτόν. Τὸν πλησιάσαμε. Ἦταν ὁ Σκουφος.

Στεγνό, μαυριδερό πρόσωπο, με μαλλιά πλούσια άσημένα, από το καλό ανάκαταμα των μαύρων και άσπρων τριχών, πολὺ κατσαρά, σὲ δακτυλιδωτὰ μπουκλάκια καὶ μικρὸ ἀτημέλητο στριμένο μουστάκι. Εἶχε κρεμασμένα ἀπὸ τὸ αὐτὶ τὰ γυαλιά του, ἀπὸ τὸ ἀγκίστρι τοῦ λεπτοῦ χρυσοῦ σκελετοῦ τους, φοροῦσε μιὰ δόλωσμη χακιὰ μπλούζα, καθόταν μπροστὰ σ' ἕνα μεγάλο κούτσουρο, σὰν ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν οἱ χασάπηδες γιὰ νὰ κόβουν τὸ κρέας, καὶ δούλευε προσεκτικὰ μὲ μιὰ σμίλη κι' ἕνα μικρὸ σφυράκι ἐπάνω σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ὀστά, ἀκουμπισμένο σ' ἕνα λινατσένιο μαξιλαράκι. Ἕνας ἄλλος ἡλικιωμένος κύριος, ὀρθὸς δίπλα του, τοῦ τὸ κρατοῦσε μὲ προσοχή.

Σήκωσε τὸ κεφάλι του καὶ μᾶς κύτταξε. Φυσιογνωμία ἐντυπωσιακὴ, μὲ γρυπὴ μύτη καὶ μικρά, ἀλλὰ λαμπερά, μαδρα μάτια. Παρ' ὅτι ὄχι ὁμορφος, τὸ παρουσιαστικὸ του σὲ τραβοῦσε ἀκτινοβολώντας πνευματικὴτητα καὶ ἀρχοντιά.

—Ἐ! Καλῶς τους. Καλῶς τὸ Δημητράκη μου!

—Περνούσαμε, Θόδωρε, καὶ μπήκαμε γιὰ νὰ σοῦ γνωρίσω τὸν ἀνηψιό σου, τὸν Γιαννάκη.

—Νὰ μοῦ ζήσης, παιδί μου. Ἔλα κοντὰ—ἔσκυψε καὶ μὲ φίλησε—ἔλα νὰ σοῦ δείξω μὲ τί παλεύω ἐδῶ πέρα.

Κι' ἐγὼ ὁ φοβισμένος ἀπ' ὄλα αὐτὰ τὰ μακάβρια ποὺ εἶχα ἰδεῖ ἐκεῖ μέσα, ἐγὼ ὁ ἀμάθητος ἀπὸ πολλὰς γνωριμιές καὶ συναναστροφές—δὲν εἶχα πάει ἀκόμα οὔτε σχολεῖο, γιὰ τὸ πρῶτα γράμματα μοῦ τὰ δίδασκε ὁ πατέρας μου, στὸ σπίτι—ξεθάρρεψα γρήγορα καὶ σὲ λίγο ἄκουγα μαγεμένος ἀπὸ τὸ στόμα του, ἀρκετὴ ὥρα, τὸ γλαφυρὸ ἐκλαϊκτικὸ μάθημα ποὺ ἄρχισε γιὰ χάρη μου.

Πῶς ἦσαν τὰ ζῶα τοῦ γειτονικοῦ Πικερμίου, πρὶν νὰ ἐμφανιστῇ ὁ ἀνθρώπος στὴ Γῆ, πῶς ἐζοῦσαν κοπαδιαστά, πῶς πέθαναν, πῶς τὰ κόκκαλά τους ἐγίναν πέτρες καὶ ἔτσι σῶθηκαν μέχρις ἐμᾶς.

Τὸ δέος μου, ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀντίκρυσμα, αὐτοῦ τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀπ' ὄλ' αὐτὰ τὰ πρωτοφανῆ γιὰ μένα, ποὺ ἔβλεπα γύρω, ἐκεῖ μέσα, διασκεδάστηκαν γρήγορα καὶ τώρα τὸν ἄκουγα ἐνθουσιασμένος. Εἶχαμε γίνει φίλοι. Ἡ συζήτηση ἀπὸ μέρους του συνεχίστηκε ζωηρὴ, πότε μὲ μένα καὶ πότε μὲ τὸν πατέρα. Ποῦ νὰ φανταστῶ, αὐτὴ τὴν ὥρα, πῶς ὕστερα ἀπὸ μιὰ 12ετία, θὰ βρισκόμουν κι' ἐγὼ ὑπάλληλος ἐκεῖ μέσα καὶ θὰ ζοῦσα, δουλεύοντας κοντὰ του, 18 δόλοκληρα χρόνια; Τὰ πρῶτα καὶ ὀραιότερα τῆς ζωῆς μου. Πῶς νὰ μὴ μοῦ μένη ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἀλησμόνητη; Αἰσθηματίας καὶ τρυφερὸς ὁ Σκοῦφος, μεγάλος οἰκογενειάρχης, ἔχοντας δικὰ του μικρὰ παιδιά, ἦταν ἀμίμητος στὴ συναρπαστικὴ μαζί τους ὁμιλία. Ἦξερε νὰ κεντάη τὴ σκέψη τῶν παιδιῶν καὶ νὰ τὰ συγκινῆ. Νὰ κατεβαίνη ὡς αὐτὰ, νὰ τὰ μαζεῦη γύρω του καὶ νὰ τὰ ἐνθουσιάζη μιλώντας τους γιὰ τὸ θαυμαστὸ φυσικὸ κόσμον καὶ τὰ φαινόμενά του, τὸν παλαιότερον κατὰ δισεκατομῦρια χρόνια ἀπὸ τὸν σημερινόν.

Τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα, ἀπὸ τίς διηγήσεις τοῦ πατέρα μου

και του ίδιου, έμαθα πολλά για τα πρώτα χρόνια της ζωής του και τη φιλία, την παλιά, με την όποια είχαν συνδεθῆ οί δυό τους.

Ἐο Σκοῦφος, ἀπό οἰκογένεια ἀρχοντική, ἀλλά με περιωρισμένα οἰκονομικά μέσα, ἀνατράφηκε φτωχικά. Ἦταν μοναχοπαιδί—ένας ἀκόμη ἀδελφός του, μεγαλύτερός του στά χρόνια, σκοτώθηκε πρόωρα σέ ἀτύχημα—και ὄρφανός ἀπό μητέρα, μεγάλωσε με τῆ φροντίδα του πατέρα του στήν πατρίδα του τῆν Πάρο. Ἐκεῖ ὁ πατέρας του δούλευε σάν πρακτικός δικηγόρος, σάν δικολάβος, ὅπως τότε λέγονταν οἱ ἐργαζόμενοι σ' αὐτῆ τῆν εἰδικότητα.

Μικρός στήν ἡλικία ἤλθε στήν Ἀθήνα και μαθήτευε στο Γυμνάσιο, γιατί τὸ νησί του δέν εἶχε ἀποκτήσει ἀκόμα τέτοιο ἀνώτερο σχολεῖο. Ἐκεῖ βρέθηκε συγκάτοικος με τὸν πατέρα μου, στο ἴδιο μισοὑπόγειο δωμάτιο. Μεγαλύτερός του ἐκεῖνος κατά 4 ἢ 5 χρόνια ἦταν προχωρημένος στά γράμματα και φοιτοῦσε στο Πανεπιστήμιο για φιλόλογος.

Ἐο πατέρας μου διηγόταν πὸς στο φτωχικό δωμάτιό τους μελετοῦσαν τὰ βράδια, ὁ ἕνας ἀπέναντι στον ἄλλο, κοντά στο λαδοφάναιο. Θάταν μιὰ «λουσέρνα» ὅπως λεγόταν ὁ πολὺφωτος λύχνος τῶν νησιῶν μας, ὁ τόσο διαδεδομένος τῆν ἐποχῆ αὐτῆ. Οὔτε τῆν πολυτέλεια τῆς λάμπας του πετρελαίου δέν ἐπέτρεπαν τὰ οἰκονομικά τους. Ἐκεῖνος ἦταν ἀναγκασμένος νὰ περάση τὸ μήνα του, στήν Ἀθήνα, με τὸ μηνιατικό του πατέρα του, τῶν 25 δραχμῶν τῆς παλιᾶς ἐποχῆς, τῆς πρὸ 100ετίας περίπου. Φυλάω σάν ἱερὸ κειμήλιο τὸ σημειωματάριό του, τῶν καθημερινῶν του ἐξόδων, ὅπου σημειώνονται λεπτομερέστατα ὄλες του οἱ δαπάνες. Διαβάσεις σ' αὐτὸ : Ἐνοίκιο δωματίου δραχμαὶ 5—τεράστιο χρηματικό ποσό, για ἕνα ὑπόγειο δωμάτιο, σύμφωνα με τῆς ἀξίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀλλά και λεπτὰ 5 για τῆ μερίδα τὸ ψωμί, γενναιοτάτη βέβαια, σέ μέγεθος, του μαγέρικου, λεπτὰ 20 για τῆν ἡρωϊκή και χορταστική πάντα φασουλάδα και λεπτὰ 20 για τῆ μερίδα τῆς μαρίδες, γιατί στίς σελίδες του τεφτεριου σημειώνονται και μερικῆς τέτοιες πολυτέλειες. Ἀνάλογη λοιπὸν ζωῆ θὰ ἔκανε στήν Ἀθήνα και ὁ συγκάτοικος και φίλος του, ὁ Σκοῦφος, με τὰ περιωρισμένα κι' αὐτὸς οἰκονομικά του.

Αὐτοί οἱ δυὸ παλιοὶ παιδικοὶ φίλοι, οἱ σχεδὸν συμπατριῶτες—ὁ πατέρας μου εἶχε γεννηθῆ στή γειτονική Νάξο—ποὺ του εἶχαν συνδέσει ἀδερφικά τὰ πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς τους, ἡ τύχη τὸ ἔφερε νὰ συγγενέψουν ἀργότερα. Ἡ μητέρα του Σκούφου λεγόταν Χαρίκλεια και ἦταν τὸ γένος Θεοδ. Καμπάνη και ὁ πατέρας μου παντρεύτηκε κοπέλλα ἀπὸ τῆν ἴδια αὐτῆ παριανῆ οἰκογένεια. Τῆ δευτερότοκη κόρη του Ἰωάννη ἢ Τζανῆ Καμπάνη. Δέν θυμᾶμαι ἀκριβῶς ποιά ἦταν ἡ ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ μεταξύ μας συγγένεια. Πάντως ἡμουν κάποιου μακρινότερου βαθμοῦ ἀνηψιός του, κι' ἐκεῖνος, πολὺ φιλοσυγγενῆς, τὸ καμάρωνε. Συχνὰ ἀργότερα διαφῆμιζε αὐτῆ τῆ συγγένειά μας και με συνιστοῦσε στοὺς ξένους του, με τὸ «ἀπ' ἐδῶ ὁ ἀνεψιός μου» ἀντὶ με τὸ «ὁ ἐπιμελητῆς μου».

Ἐο Σκοῦφος γεννήθηκε στήν Παροικία τῆς Πάρου στίς 5 Μαρτίου 1864 και ἀφοῦ τέλειωσε τὸ Δημοτικό και τὸ Ἑλληνικό Σχολεῖο στήν Πατρίδα και τὸ Γυμνά-

σιο στην Ἀθήνα, φοίτησε στο Πανεπιστήμιο. Στις 24 Σεπτεμβρίου 1888 πήρε τὸ διδακτορικό του δίπλωμα ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ γιὰ Φυσικὲς Ἐπιστήμες μὲ παμψηφεί ἄριστα. Τότε ἀκόμη τὰ Φυσικὰ ἀποτελοῦσαν τμήμα τῆς Φιλοσοφικῆς.

Ἡ φιλία του μὲ τὸν πατέρα μου ὑπολογίζω νὰ χρονολογῆται ἀπὸ τὸ 1880, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐκεῖνος ἦταν φοιτητὴς καὶ ὁ Σκοῦφος μαθητὴς στοῦ Γυμνάσιο. Βεβαιώνεται ἀπὸ τὴ φωτογραφία του, ποὺ τοῦ ἔχει δωρήσει, καὶ τὴν ὁποία δημοσιεύω. Γράφει στὴν ἀφιέρωσή του : «Τῷ φιλάτῳ καὶ Ἀγαπητῷ φίλῳ μοι Δημητρίῳ Κανδύλῃ». Τοῦ τὴν ἔχει στείλει ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὸ καλοκαίρι, ὅταν κατὰ τὶς διακοπὲς γύρισε ἐκεῖ, σὰν μιὰ βεβαίωση τῆς ἀγάπης ποὺ ἔτρεφε γι' αὐτόν. Καὶ σημειώνει ἀκόμα στὴν ἀφιέρωσή του : «Πάρος 9η Ἰουλίου 188.» (Τὸ τελευταῖο ψηφίο τοῦ ἀριθμοῦ, δυστυχῶς, δὲν διακρίνεται).

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ φωτογραφία, ποὺ σώζεται ἀμετάβλητη μέχρι σήμερα, παρὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τότε 95 χρόνων, εἶναι κατασκευάσμα ἀξιόλογο καὶ ἐπιτυχημένο γιὰ τὰ μέσα ποὺ διέθετε ἡ μικρὴ καὶ πρωτόγονη ἀκόμη Ἀθήνα. Οἱ κατασκευασταὶ τῆς ἦσαν καλοὶ τεχνίτες. Τὸ καρτονάκι τῆς, μὲ τὴν ἔντυπη ἐπιγραφή του τοῦς περισώζει καὶ τοῦς διαφημίζει. Εἶναι οἱ «Μαργαρίτης καὶ Κωνσταντίνου, Φωτογράφοι καὶ Ζωγράφοι Ἀθήνησι», ὅπως γράφει.

Οἱ σπουδὲς του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Γερμανία. Ἀπὸ φοιτητὴς ἀκόμα γίνεται γνωστὸς ὁ Σκοῦφος σὰν ἄξιος γεωλόγος. Περιοδεύει ἀκούραστα καὶ ἐρευνᾷ τὴν Πάρο, τὴν Ἀντίπαρο καὶ τὰ γύρω τους νησιάκια καταρτίζοντας σιγὰ-σιγὰ τὴν πρώτη λεπτομερειακὴ γεωλογικὴ, πετρογραφικὴ καὶ παλαιοντολογικὴ μελέτη τους. Φτιάχνει τὸ χάρτη τους, μ' ὅλες τὶς σχετικὲς ἐνδείξεις. Αὐτὸς καὶ τὸ κείμενο ποὺ τὸν συνοδεύει ἀποτελοῦν ὀλοκληρωμένη διατριβὴ ποὺ θαυμάζεται καὶ βραβεύεται στὴν ἐκθεση τῶν Ὀλυμπίων καὶ κατόπιν ἀπὸ τὴ Διεθνῆ Ἐκθεση τῶν Παρισίων, τοῦ 1889. Ἐνῶ τὰ καλοκαίρια ὀργώνει τὰ βουνὰ τῶν νησιῶν μας, ὥστε νὰ ὀλοκληρῶσι τὶς προσωπικὲς του ἐρευνες, τοῦς χειμῶνες ξαναγίνεται στὴν Ἀθήνα ὁ ἐπιμελὴς φοιτητὴς. Παρακολουθεῖ τὰ μαθήματά του καὶ παράλληλα ἐργάζεται σὰν βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ Γεωλογίας καὶ Ὀρυκτολογίας Κων. Μητσόπουλου καὶ συγχρόνως σὰν βοηθὸς τοῦ Καθηγητῆ τῆς Χημείας Ἀναστ. Χρηστομάνου. Γιατὶ ἀγαπάει πολὺ καὶ τὴ Χημεία καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ μελέτη τῆς, δείχνοντας ἰδιαίτερη προσοχή, κατὰ τὰ πέντε χρόνια ποὺ ἔκανε βοηθὸς στοῦ Ἐργαστήριό τῆς. Τὴν ἀγάπη του μάλιστα γιὰ τὸν κλάδο αὐτὸ καὶ τοῦς ἐπιστήμονές του τὴν διατηρεῖ καὶ στὰ κατοπινὰ χρόνια καὶ τὴν ἐκδηλώνει βοηθώντας σὲ κάθε περίπτωση.

Κατὰ τὶς διπλωματικὲς ἐξετάσεις του πολὺ θαυμάστηκαν οἱ γνώσεις του. Ἡ Σχολὴ δίδοντάς του τὸ δίπλωμα διατύπωσε καὶ τὴν εὐχὴ νὰ σταλῆ μὲ ἔξοδα τοῦ Πανεπιστημίου στὴν «Ἐσπερίαν Εὐρώπην δι' εὐρυτέρας σπουδᾶς εἰς τὴν Γεωλογίαν καὶ Παλαιοντολογίαν». Ἡ εὐχὴ αὐτή, μὲ ἐπίμονες κατόπιν ἐνέργειες τοῦ Καθηγητῆ του Μητσόπουλου καὶ μὲ ὁμόφωνη τὴ γνώμη Σχολῆς καὶ Συγκλήτου,

γίνεται τελικά πραγματικότητα και φεύγει για τὸ Μόναχο, ὅπου συνεχίζει ἐπὶ ἄρκετὰ χρόνια τὶς σπουδές του.

Ἐκεῖ μαθητεύει κοντὰ στὸ διάσημο Καθηγητὴ τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας Κάρολο Τσίττελ (Zittel). Αὐτὸς γρήγορα ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱκανότητά του καὶ τὸν περιβάλλει μ' ἐξαιρετικὴ ἐκτίμηση καὶ ἀγάπη. Ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους παλαιοντολόγους τῆς ἐποχῆς του, ὁ Zittel, θεωρούμενος ἰδρυτὴς καὶ πατέρας τῆς ἐπιστῆμης αὐτῆς, διακρίνει στὸ πρόσωπο τοῦ Σκούφου ἓνα ἄξιο καὶ ἱκανὸ συνεχιστὴ τοῦ ἔργου του καὶ παρακολουθεῖ τὴ συμπλήρωση τῆς μόρφωσής του μὲ ξεχωριστὴ φροντίδα. Ἀλλὰ κι' ἐκεῖνος ἀφιερώνεται μὲ πάθος στὸν ἐπιστημονικὸ νὸ αὐτὸ κλάδο. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα θὰ γίνῃ κι' αὐτὸς ἀργότερα ὁ πρῶτος διδάσκαλος καὶ ἐρευνητὴς του, ὁ πραγματικὸς πατέρας του, γιὰ τὴν πατρίδα μας.

Γιὰ τὸν Σκούφο οἱ σπουδές του στὸ Μόναχο καὶ ἡ ἐκεῖ ζωὴ του ἀναμορφώνουν τὴν προσωπικότητά του καὶ οἱ ἀναμνήσεις, ἀπ' τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, διατηροῦνται ἀξέχαστες, ἀνεξίτηλα χαραγμένες κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ὁ Zittel παραμένει γι' αὐτὸν μιὰ σεβάσμια καὶ θυρικὴ μορφή τῆς ἐπιστῆμης, καὶ δὲν παύει νὰ δανεῖζεται καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰ διδάγματά της στὴ διδασκαλία του. Μὰ συναρπαστικὸς στὶς διηγήσεις του καὶ τὶς περιγραφές του, κοντὰ στὶς σοφές θεωρίες τοῦ δασκάλου του, δὲν παραλείπει νὰ μιλήσῃ καὶ γιὰ τὶς ἀπίθανα ἀφελεῖς σκέψεις του, γιὰ τὰ ἄλλα θέματα, τὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη. Ξαναθυμᾶται, μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα, τὴν ἀπάντηση ποὺ πῆρε ἀπὸ ἐκεῖνον γιὰ τὸ αὐγοτάραχο ποὺ τοῦ κουβάλησε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, σὰν μιὰ ἀπολαυστικὴ τῆς πατρίδας μας λιχουδιά. Ὅταν τὸν ρώτησε πὼς τὸ βρῆκε, ὁ Zittel τοῦ ἀπάντησε : «Θάταν πραγματικὰ ἐξαιρετὸ, ἀγαπητέ μου, ἂν δὲν τοῦ βάζατε αὐτὸ τὸ κερὶ ἀπ' ἔξω, ποὺ κολλάει στὰ δόντια καὶ δὲν μπορεῖς κατόπιν νὰ τὰ καθαρίσῃς».

Κατὰ τὰ χρόνια ποὺ σπούδαζε στὴν «Ἑσπερίαν Εὐρώπῃ», κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ σοφοῦ Zittel, δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ πανεπιστημιακὰ μαθήματα καὶ τὴν ἐργαστηριακὴ ἐρευνα. Σὰν ἄξιος γεωλόγος καὶ παλαιοντολόγος, ἔχοντας τὸ Μόναχο ἀφετηρία, γύριζε καὶ ἐρευνοῦσε τὶς γύρω περιοχὲς σημειώνοντας νέες ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ συλλέγοντας πολύτιμο ὑλικό. Περιοδεύει συνεχῶς καὶ ἐρευνᾷ συστηματικὰ τὴν τεράστια περιοχὴ, ποὺ ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντία λίμνη καὶ τὶς Ἄλπεις τῆς Ἑλβετίας μέχρι τὴ Βιέννη καὶ ἀπὸ τὸ Μόναχο μέχρι τὴ Βενετία. Καὶ συνεχίζει καὶ πάρα-πέρα τὶς μελέτες του, στὶς γειτονικὲς περιοχὲς τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Βελγίου. Οἱ ἐρευνές του αὐτὲς καταλήγουν στὴ δημοσίευση ἐργασιῶν ἰδιαίτερης ἐπιστημονικῆς ἀξίας.

Τὰ χρόνια αὐτὰ τῶν σπουδῶν του στὸ ἐξωτερικὸ θὰ πρέπει νὰ τὰ τοποθετήσουμε στὴν τετραετία 1890 ἕως 1893. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ τὰ ταξίδια στὴ Γερμανία εἶναι ἀκόμα ἄρκετὰ δύσκολα, ποὺ οἱ ἐκεῖ ἐγκαταστημένοι Ἑλληνες σπουδαστές εἶναι ἐλάχιστοι καὶ οἱ περαστικοὶ δικοὶ μας πολὺ σπάνιοι. Τὸ Μόναχο συνδέεται ἀπὸ παλιά, ἰδιαίτερα, μὲ τὴν Ἀθήνα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη τοῦ πρῶτου βασιλιά μας Ὁθωνα καὶ θεωρεῖται τὸ σπουδαιότερο γερμανικὸ κέντρο γιὰ ὄσους φθάνουν στὴ

Γερμανία. 'Απ' εκεί θά πρωτοπεράσουν για νά εγκατασταθοῦν κατόπιν στίς ἄλλες πόλεις της οἱ λίγοι ξενητεμένοι συμπατριῶτες μας.

Ὁ Σκοῦφος, ζωντανὸς πάντα καὶ δραστήριος, ἐνθουσιώδης καὶ αἰσθηματίας πατριδολάτρης, ἐξυπηρετικὸς γιὰ ὄλους, ἀποτελεῖ ἐκεῖ τὸ κέντρο τῶν διερχομένων. Εἶναι ὁ φυσικὸς τους προστάτης καὶ ὁ πρόθυμος ὀδηγὸς τους. Ἀπὸ τὸ φτωχικὸ του δωμάτιο θά περάσουν ἀναπόφευκτα ὄλοι, μεγάλοι καὶ μικροί. Θά τοὺς καλοδεχτῆ, θά τοὺς προσφέρῃ τὸν καφέ τους, φρεσκοκομμένο μὲ τὸ δικό του χερόμυλο καὶ ψημένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, θά τοὺς πληροφορήσῃ τὰ τελευταῖα νέα τῆς Πατρίδας, πάντα καλὰ ἐνημερωμένος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συμπατριῶτες, πού συναναστρέφεται, καὶ ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολη» τῆς ὁποίας εἶναι τακτικὸς συνδρομητής. Φωτογράφος ἱκανός, ἀπὸ τοὺς πρώτους τῆς ἐποχῆς—ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ γιὰ τὸν γεωλόγο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἐργαλεῖα του—ἀπαθανατίζει πολλὰς φορὰς τίς φιλικὰς συναναστροφές. Δικὴ του ἡ ὡραία φωτογραφία πού δημοσιεύω, πολῦτιμο πραγματικὰ κειμήλιο, στὴν ὁποία φιγουράρει μαζὶ μὲ τοὺς φίλους του, κατόπιν κι' ἐκείνους διάσημους καθηγητὰς Κ. Ζεγγέλη καὶ Κ. Λοῦρο, σὲ μιὰ τέτοια γραφικὴ φιλικὴ συνάντηση στὸ ἱστορικὸ δωμάτιό του τοῦ Μονάχου.

Στὸ σπίτι αὐτὸ συγκατοικοῦσαν κι' ἄλλοι σπουδαστές, σὰν οἰκότροφοι, ξένοι καὶ Ἑλληνες. Ἀπὸ τοὺς δικούς μας συγγάτοικό του καὶ φίλο, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, εἶχε τὸν νεωτεριστὴ ἱερωμένο, τὸν μετέπειτα σημαίνοντα Μητροπολίτη Τρωιάνο. Εἶχε τὴ συνήθεια νά φταρνίζεται συχνὰ ὁ Τρωιάνος καὶ μὲ μεγάλο θόρυβο. Διηγόταν λοιπὸν ὁ Σκοῦφος ὅτι ἡ καλοκάγαθη σπιτονοικοκυρά τους, πρόσωπο κι' ἐκείνη γνωστότατο καὶ πολυσυνδεδεμένο μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους τοῦ Μονάχου, πού ἔτρεφε ἰδιαίτερο σεβασμὸ γιὰ τὸν παπὰ, ἤθελε σὲ κάθε τέτοια ἔκρηξή του νά τοῦ εὔχεται τὸ καθιερωμένο «μὲ τὴν ὑγεία σας». Καὶ γιὰ νά πιάνη καλύτερα ἢ εὐχή της, νά τοῦ τὴν λέη, στὴ δικὴ του γλώσσα, ἑλληνικά. Παρακάλεσε λοιπὸν τὸν Σκοῦφο νά τῆς μάθῃ τὴν ἑλληνικὴ λέξη. «Σκασμὸς λέγεται», τῆς εἶπε ἐκεῖνος. Ἡ καυμένη ἢ Γερμανίδα, κουράστηκε λιγάκι, ἀλλὰ τὴν ἔμαθε κι' ἔτρεχε κατόπιν, ὅταν φταρνιζόταν ὁ Τρωιάνος, πίσω του, φωνάζοντάς του: «Σκασμὸς, σκασμὸς»! πρὸς μεγάλην χαρὰ καὶ πολλὰ γέλια τῶν δύο φαρσέρ-φίλων.

Ἐπιμελητὴς στὸ Πανεπιστήμιο μετὰ τίς σπουδές του τῆς Γερμανίας. Οἱ σπουδὲς ὅμως καὶ οἱ ἔρευνες τοῦ Σκούφου στὴ Γερμανία κάποτε τέλειωσαν καὶ ξαναγύρισε στὴν Ἀθήνα γιὰ νά βρεθῆ καὶ πάλι στὴν παλιά του θέση, τοῦ Ἐπιμελητῆ στὸ Γεωλογικὸ καὶ Ὀρυκτολογικὸ Ἐργαστήριον κοντὰ στὸν Καθηγητὴ του Κωνστ. Μητσόπουλο. Ἐφερε μαζὶ του πολλὰς γνώσεις, καινούργιες καὶ χρήσιμες, ἐπάνω σ' ἓνα νέο γιὰ τὸν τόπο μας ἐπιστημονικὸ κλάδο, ἀλλὰ οἱ στενὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἡ ἄγνοια* καὶ ἡ ἔλλειψη χρημάτων δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἀποδοτικὴν χρη-

* Ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἓνας Ὑπουργὸς πού ἐπισκέφθηκε, ἀγνοώντας καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐιδιότητός του, τοῦ εἶπε: Μπράβο, παιδί μου, στὴν Ἑλλάδα ἔχουμε πολλὰ παλιά μοναστήρια πού χρειάζεται νά μελετηθοῦν.

σιμοποίησή τους. Έτσι, χωρίς ουσιαστικές προσδοκίες, φυτοζωούσε στο μικρό και ανεξέλικτο άκομη πανεπιστημιακό εργαστήριο και για να μπορέσει να ζήσει εργαζόταν παράλληλα στη Μέση Έκπαιδευση, ένισχύοντας με τόν τρόπο αυτό τόν πενιχρό μισθό του. Δίδασκε τὰ φυσικά μαθήματα στα γυμνάσια, ύστερα στο Πρακτικό Λύκειο και άργότερα στο Άρσάκειο*.

Βέβαια δέν παραμελούσε, κατά τὰ χρόνια αυτά, και τήν ειδικότητά του. Γύριζε στην Έλλάδα, τήν μελετούσε γεωλογικά, έκανε παλαιοντολογικές άνασκαφές, άποκαλύπτοντας τόν πολύτιμο θησαυρό πού έκρυβε στα σπλάχνα της ή έλληνική γη, συγκέντρωνε τó ύλικό αυτό και δημοσίευε μελέτες. Και τὰ περισσότερα άπ' αυτά γίνονταν με τὰ προσωπικά του φτωχικά οικονομικά μέσα.

Πέρα άπό τις έπιστημονικές αυτές άσχολίες του, τήν εποχή εκείνη άναμιγνυόταν άκόμα και στην κοινωνική ζωή τής Πρωτεύουσας. Δραστήριος και πολυμήχανος, ευχάριστος και συναρπαστικός στις άφηγήσεις του όμιλητής, με τήν έλευθεροστομία πού τόν διέκρινε και λιγάκι με τήν βωμολοχία, κάτι πού άπό τότε ήταν προσφιλές στους κοσμικούς κύκλους, σκορπίζοντας τó άδιάκοπο χιοιμορ του και τόν πλουτο τών γνώσεών του, έγινε ό περιζήτητος και ό άπαραίτητος για δλους τούς κύκλους τής Άθήνας. Έπιστημονικούς, πολιτικούς, φιλολογικούς, κοσμικούς.

Λάτρης τής φυσικής ζωής και τής ύπαιθρου, πού έξ αίτίας τής δουλειάς του τήν είχε πολύ γνωρίσει και άγαπήσει, παρακινούσε τήν παρέα του σε έκδρομές μέχρι τις κοντινές έξοχες τής Άθήνας. Τότε μιá μετακίνηση, και μέχρι τήν Κηφισιά άκόμα, ίσοδυναμούσε με έκστρατεία. Άπό τούς πρώτους έρασιτέχνες φωτογράφους, κουβαλούσε τήν όγκώδη ξύλινη μηχανή του, κι' άπαθανάτιζε τούς φίλους του, πού τόν άκολουθοΰσαν σ' αυτές τις έξορμήσεις. Δυστυχώς δέν μπόρεσα να περιώσω τó πολύτιμο ιστορικό αυτό άρχείο τών φωτογραφιών του, στο όποιο, θυμούμαι, εικονίζονταν οί περισσότερες άπό τις προσωπικότητες τής εποχής εκείνης, τών πρώτων ήμερών τού 20ού αιώνα. Σε μιá γωνιά τού γραφείου τού σπιτιού του βρισκόταν άπολησμονημένη μιá δλόκληρη στίβα άπό κουτιά, με τις μεγάλες, σε μέγεθος 13 x 18, γυάλινες φωτογραφικές πλάκες, πού είχαν άποτυπώσει γραφικές σκηνές τής ζωής του και τών φίλων του, τών χρόνων εκείνων και ιδιαίτερα τών όμαδικών έκδρομών του. Πολύτιμα άληθινά δοκουμένα για τὰ πρόσωπα και τὰ μέσα τής εποχής. Μεταφορικά, για τις έπισκέψεις στην έξοχή, ήσαν τὰ λαντώ, τὰ κλειστά με δυο άλογα άμάξια, και τó ντύσιμο τών έκδρομών τó ίδιο, τής πόλης. Οί άντρες με ρεντικότες, ψηλό κολλάρο και σκληρό καπέλο, τó γνωστό μαυρο μελόν, και οί γυναίκες με τις

* Μόλις έπήρε τó πτυχίο του διωρίστηκε καθηγητής τής Φυσικής Ίστορίας στο Β' Γυμνάσιο Άθηνών και στο Πρακτικό Λύκειο. Τότε δημοσίευσε και τó πρώτο βιβλίο του περι Φυσικής Ίστορίας, προοριζόμενο για τὰ κατώτερα σχολεία, πού έγκρίθηκε με πολλούς έπαίνους άπό τó Ύπουργείο Παιδείας. Άργότερα δίδαξε και σε άλλα σχολεία τής Μέσης Παιδείας, όπως και στο Άρσάκειο, για άρκετά χρόνια. Έχρημάτισε άκόμη άργότερα επί μακρό διάστημα στο Διοικητικό Συμβούλιο τού Άρσακειού και έπίσης, άπό τήν ίδρυσή της, στο Συμβούλιο τής Σιβιτανίδειου Σχολής.

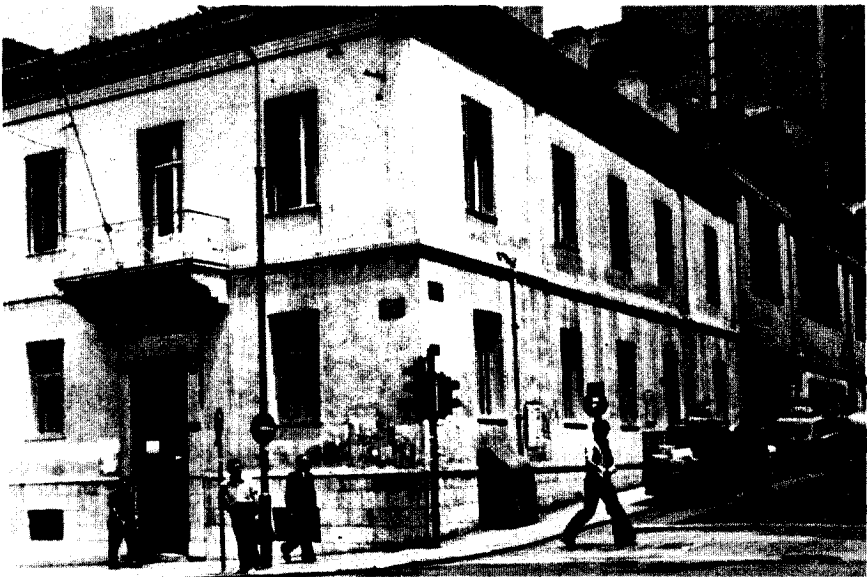
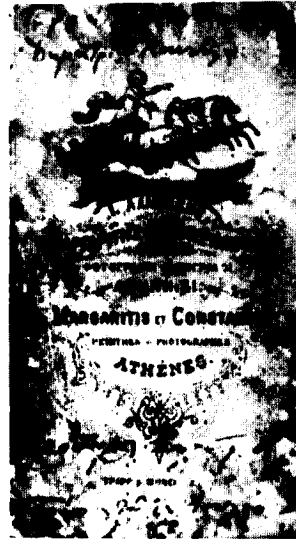
μακριές σουρνάμενες φούστες τους, τὰ κρινολίνα τους και τις τεράστιες καπελίνες τους, ἀληθινὰ καλάθια κατάφορτα ἀπὸ λουλούδια, ψεύτικα φρούτα και πουλιά.

Ἡ ἀνάθεση τῆς καθηγητικῆς ἔδρας. Δώδεκα περίπου χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴ συμπλήρωση τῶν σπουδῶν του στὴ Γερμανία κατώρθωσε ἐπὶ τέλους νὰ καταλάβῃ τὴ θέση ἢ ὁποία τοῦ ἀξίζει και γιὰ τὴν ὁποία προωριζόταν, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Πανεπιστήμιο, ἀφοῦ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν εἶχε στείλει νὰ τελειοποιηθῆ, μὲ τὰ δικά του ἔξοδα, στὴν Εὐρώπη. Ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή, τὸ 1906, ἀποφασίζει και προτείνει τὴν ἴδρυση τῆς τακτικῆς ἔδρας Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας και σὲ λίγο τὸν ἐκλέγει σ' αὐτῆ, μ' ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν καθηγητῶν της. Τὸ Ἔργαστήριο και Μουσεῖο Γεωλογίας, Ὀρυκτολογίας - Πετρογραφίας, τοῦ ὁποίου ἀπὸ ἐπιμελητῆς εἶχε γίνει ἡ ψυχὴ του, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπὸ χρόνια τὸ πλούτιζε κι' αὐτὸς, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία, εἶχε ταξινομήσει τις συλλογές του, κατὰ τὸ ὀρθὸ ἐπιστημονικὸ σύστημα, μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς νέας ἔδρας χωρίζεται στὰ δύο. Δημιουργεῖται, οὐσιαστικὰ ἀπ' τὴν ἀρχή, τὸ Γεωλογικὸ - Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριο και προσκολλιέται σ' αὐτὸ ἡ μικρὴ μουσειακὴ συλλογὴ τῆς παλαιοντολογίας ποὺ ὄπηρχε. Σ' αὐτὴν προσθέτει σιγὰ - σιγὰ και ὄσο ἄλλο ὕλικὸ βρισκόταν σκόρπιο, ἀπὸ τις διαφορὲς δωρεές, ὅπως κι' ἐκεῖνο ποὺ συγκεντρώνει ἀπὸ τις δικές του ἀνασκαφές. Οὔτε χῶρος ἀρκετὸς ὑπάρχει οὔτε χρήματα, κι' ὄλα προχωροῦν μὲ προχειρότητα. Τὸ Ἔργαστήριό του τὸ ἐγκαθιστᾷ στὸ ἰσόγειο πάτωμα τοῦ μικροῦ παλαιοῦ κτιρίου, τῆς γωνίας Ἀκαδημίας και Σίνα, και τὸ ὕλικὸ τῆς μουσειακῆς συλλογῆς στις δύο συνεχόμενες μεγάλες ἡμιϋπόγειες αἴθουσες, κάτω ἀπὸ τὴν παλαιὰ Νομικὴ Σχολή. Αὐτὲς τις χρησιμοποιεῖ περισσότερο σὰν ἀποθήκες τοῦ τεράστιου θησαυροῦ — ἀκαθάριστου και ἀταξινομήτου ἀκόμα — ποὺ ἔχει συγκεντρώσει ἀπὸ τις δικές του ἀνασκαφές.

Τὸν Σκοῦφο σπάνιες φορὲς ξανασυνάντησα μετὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή μου, ἐκεῖνη τὴν παιδικὴ τοῦ 1910, γιὰ τὴν ὁποία μίλησα στὴν ἀρχή. Ἄρχισα νὰ τὸν βλέπω τακτικώτερα μετὰ τὸ 1920, φοιτητῆς πιά, πηγαίνοντας σὰν ἐπισκέπτης στὸ Ἔργαστήριό του ἢ σποραδικὰ σὰν ἀκροατῆς στὰ μαθήματά του. Ὁ στενὸς μας σύνδεσμος ἀρχίζει ἀργότερα, ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1922, ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε βοηθὸς του, και συνεχίστηκε ἀδιάκοπα μέχρι τὸ θάνατό του (1938). Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, ὁ σύνδεσμός μας, σιγὰ - σιγὰ, προχωρεῖ και παίρνει τὴ μορφή φιλίας και πατρικότητας. Παρὰ τὰ 40 χρόνια τῆς ἡλικίας ποὺ μᾶς ἐχώριζαν, τὸν αἰσθανόμουν, πρὸ παντὸς κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, σὰν ἓνα ἀδελφικὸ και τρυφερὸ συγχρόνω φίλο, στὸν ὁποῖο μπορούσα νὰ ἐκμυστηρευτῶ και τὴν πιὸ ἀπόκρυφη σκέψη μου. Χωρὶς φόβο, χωρὶς κανένα ἐνδοιασμό. Χωρὶς ὄμως και τὰ αἰσθήματά μου αὐτά νὰ παραμερίζουν τὸ σεβασμὸ μου και τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὸν ἐξαιρετικὸ αὐτὸν ἄνθρωπο, ποὺ τὸν εἶχα τοποθετήσει στὴ θέση τοῦ πατέρα. Ἐνας ἰδανικὸς δεσμὸς μεταξύ μας ποὺ θάταν εὐτύχημα νὰ συνενώνη πάντα, μ' αὐτὴ τὴν μορφή, ὄλα τὰ παιδιά μὲ τοὺς γονεῖς τους.

Σ1 Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ
(Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, τοῦ Μαρτίου 1938)

‘Ο Θ. Σκούφος μαθητής ακόμη στο Γυμνάσιο. Είναι εκείνη που έστειλε στον πατέρα μου Δημ. Κανδήλη, με ιδιόγραφη αφέρωση, κατά τον ‘Ιούλιο του 1880 (;). ‘Η αφέρωσή του, γραμμένη στο πίσω μέρος της, είναι πολύ ξεθωριασμένη και το τελευταίο ψηφίο της ημερομηνίας δεν διακρίνεται. (‘Εκ του αρχείου Ι. Κανδήλη).

Το κτίριο του Γεωλογικού - Παλαιοντολογικού Έργαστηρίου στη γωνία ‘Ακαδημίας και Σίνα. Το γραφείο του Καθηγητή ήταν το δωμάτιο στη γωνιά των δύο δρόμων του πρώτου πατώματος. ‘Επί της οδού Σίνα, στα δεξιά της φωτογραφίας, διακρίνεται ή παλαιά Νομική Σχολή, της οποίας το ημιυπόγειο αποτελούσε τις συνεχόμενες αίθουσες όπου βρίσκονταν οι παλαιοντολογικές συλλογές. Τά πρώτα έξη κάτω παράθυρα ανήκουν στις αίθουσες αυτές. Το τελευταίο είναι της διπλανής αίθουσας της διδασκαλίας των μαθημάτων των Καθηγητών Σκούφου και Κτενᾶ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη σύγχρονη. ‘Εκτοτε δὲν έγινε καμμιὰ μεταβολή στα κτίρια αυτά).

Πρὸς ἀνάβυσσιν καὶ ἀναβάσεις μου ἐπὶ
τῆς Ἐρυθρᾶς Κορυφῆς (2,265 μέτρα ὕψους)
Sonnwendjoch (Σόννβέντεχοχ) κατὰ θέρην τοῦ 1890
ἐν Μοναχῇ τῇ 5 Ἰαννουαρίου 1891

Θεοδωρὸς Γ. Σκούφος
Βιέννη

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΣΚΟΥΦΟΣ

Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκούφος κατὰ τὴν ἀνάβαση στὴν Ἐρυθρὰ Κορυφή (Sonnwendjoch) τῶν Ἄλπεων, κατὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1890, ὅταν ἐσπούδαζε στὸ Μόναχο καὶ ἔκανε τὶς ἐκεῖ γεωλογικὲς καὶ παλαιοντολογικὲς μελέτες του. Ἡ φωτογραφία εἶναι τοῦ ἰδίου καὶ ἔχει κάτω ἰδιόγραφη τὴν ἐπιγραφή γιὰ τὴν τοποθεσία.

Ἡ φωτογραφία τοῦ Θ. Σκούφου, ὡς ὑποψηφίου βουλευτῆ κατὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1910, ποὺ μοιραζόταν στοὺς ψηφοφόρους του ἀπὸ τὸν ἴδιο. (Ἐκ τοῦ ἀρχείου Ι. Κανδήλη).

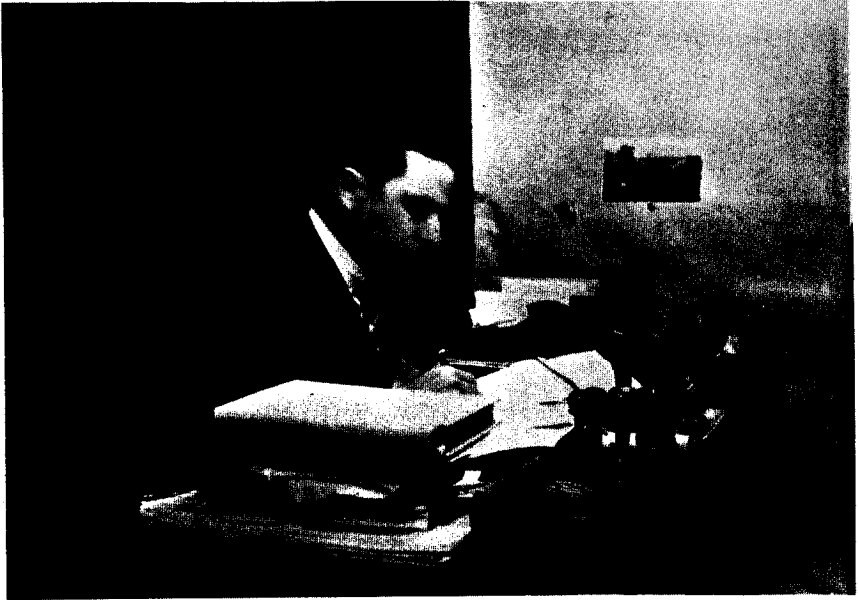
Κατά την τελετή τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου στήν αἴθουσα ὑποδοχῆς τοῦ Πανεπιστημίου τήν 25ῆ Μαρτίου 1917. Στὸ βῆμα ὁ Πρύτανης Θ. Σκουῖφος τὴν ὥρα πού προσφωνεῖ τὸ βασιλιά.

Ὁ Καθηγητῆς Θ. Σκουῖφος στὸ ἰδιαιτέρου γραφεῖο του τοῦ Γεωλογικοῦ - Παλαιοντολογικοῦ Ἐργαστηρίου. (Φωτογραφία I. Κανδήλη τοῦ 1924).

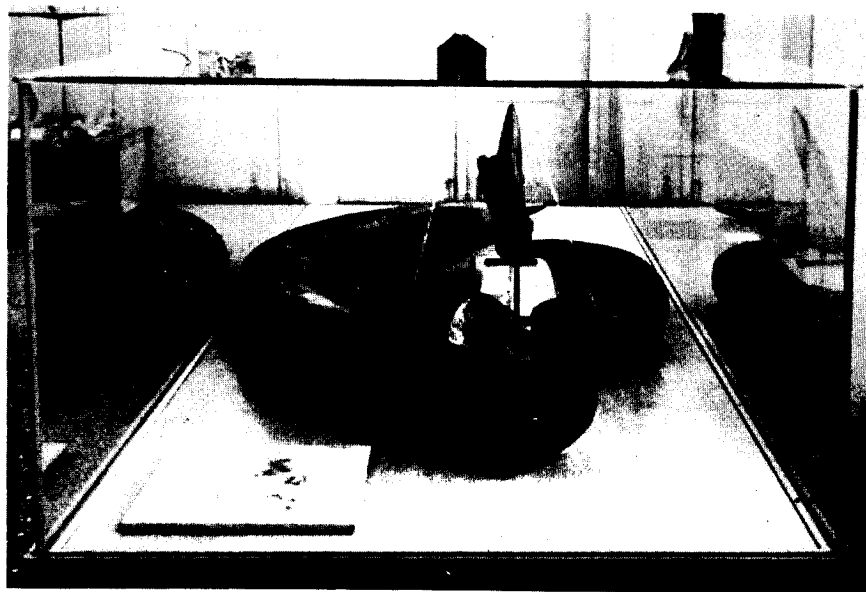
Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκουῖφος κατὰ τὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας του. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Στὸ γραφεῖο του, στὸ πανεπιστημιακὸ Ἔργαστήριο, μαζί με τὸν ἀχώριστο ἀπὸ τότε σύντροφό του, τὸν Μπλάκ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, Μάιος 1933).

Τὸ μικρὸ γραφεῖο, τοῦ βοηθοῦ τοῦ Γεωλογικοῦ Ἐργαστηρίου Ι. Κανδήλη, κατὰ τὸ 1930. Βρισκόταν στὴ γωνία τῆς πρώτης αἴθουσας τῶν συλλογῶν, ἀπομονωμένο μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς πρόχειρου παραβάν. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ἡ πρώτη αἴθουσα, κάτω ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολή, μὲ τὶς παλαιοντολογικὲς συλλογές. Στὸ βάθος ὁ Ἐπιμελητὴς Κ. Ρενιέρης καὶ ὁ παρασκευαστὴς Εὐάγγ. Τσιλιγγίρης. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1935).

Οι τεράστιοι χαυλιόδοντες του Έλεφанта της Μεγαλοπόλεως, που ανακαλύφθηκε με τις ανασκαφές του Σκούφου του 1903, μετά την πρόσφατη επεξεργασία τους έχουν εκτεθη στη μουσειακή αίθουσα του Γεωλογικού - Παλαιοντολογικού Έργαστηρίου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, πρόσφατη).

Οι προθήκες με μερικά εκθέματα των ανασκαφών του Σκούφου (Πικερμίου και άλλων) όπως τελευταία έχουν τοποθετηθη στη μουσειακή συλλογή. Στην πρώτη διακρίνεται μια κεφαλή Ιππαρίου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη, πρόσφατη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στό Πικέριμ τήν άνοιξη τοῦ 1931. Ἐξ ἀριστερά : Ὁ Καρ. Χατζησαράντος, βοηθός στό Ζωολογικό Ἐργαστήριο, ἡ κόρη του Οὐρανία, ὁ Καθηγητής, ὁ νεώτερος γιός του Μανώλης. Πίσω ὄρθιες ἡ νεώτερη κόρη του Κατίνα καί ἡ φοιτήτρια Ρίτα Καρνῆ. Ἐμπρός ἀπό τόν Καθηγητή ὁ παρασκευαστής Π. Γεωργιάς. Κρατᾷ στήν ἀγκαλιά του τή Ριρίκα, πού τίς ἡμέρες ἐκεῖνες ἦταν φιλοξενούμενη στό κοινόβιο τῶν σκύλων τοῦ Σκούφου. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στά Μέγαρα, τήν άνοιξη τοῦ 1932, οἱ καθηγηταί Ν. Κρητικός καί Θ. Σκούφος φωτογραφίζονται μέ τίς φοιτήτριες τοῦ Φυσικοῦ Τμήματος. Στήν πρώτη σειρά ἀπό ἀριστερά: Πρώτη ἡ μετέπειτα γυναίκα μου Μαρία Β. Σακελλαρίου, τρίτη ἡ Ἄλκη Στίνη-Βαροπούλου καί δίπλα της ἡ Λιλῆ Σπανίδου-Ζάχου.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὰ πλούσια ἄσπρα μαλλιά καὶ τὴ σεβάσμια καὶ ἐπιβλητικὴ μορφή, πού ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του, ἂν δὲν τὸν εἶχες συναναστραφῆ, θὰ τὸν νόμιζες ἀπλησίαστο, ἤξερε μὲ τοὺς τρόπους του, μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν αἰσθημάτων του, μὲ τὴ συναρπαστικὴ ὁμιλία του, νὰ σὲ τραβάη κοντὰ του καὶ βαθιὰ νὰ σὲ συγκινήῃ. Ἦξερε νὰ σοῦ δίνεται ὁλόψυχα, ἔτσι πού δὲν μπορούσες ν' ἀντισταθῆς στὴ σαγήνη του οὔτε νὰ τοῦ ἀρνηθῆς κι' ἐσύ, μὲ τὴ σειρά σου, τὴν ἀφοσίωσή σου.

Τὰ γεγονότα πού διηγήθηκα καὶ θὰ διηγηθῶ, ὅσα χρονολογοῦνται πρὸ τοῦ 1922, τὰ γνωρίζω ἀπὸ τίς τόσο πολλὰς καὶ λεπτομερεῖς διηγήσεις του, κατὰ τίς ἀτέλειωτες μεταγενέστερες συνομιλίαι μας. Ὅσα συνέβησαν μετὰ τὸ 1922, τὰ ἔζησα καὶ τὰ συμμερίστηκα μ' ἐκεῖνον, γιὰτὶ βρέθηκα πάντα κοντὰ του.

Τὸ σπίτι του καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ του. Τὴν ἐποχὴ τῆς καθηγεσίας του, κατὰ τὸ 1906, κάπως μεγάλος τὴν ἡλικία, παντρεύτηκε μιὰ ἐξαιρετὴ κόρη ἀπὸ μεγάλη καὶ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀρκαδίας, τὴν Ἑλένη Παντελοπούλου*. Ἡ περιουσία τῆς γυναίκας του—ἀστικά κτήματα στὴν πόλιν τῆς Τριπόλεως καὶ ἀγροτικά στὴν περιοχὴ τῆς—ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιότερη ἀγάπη του γιὰ τὴν Πελοπόννησον καθὼς καὶ οἱ γεωλογικὰς μελέταις του σὲ διάφορα σημεῖα τῆς, ἐγιναν ἡ ἀφορμὴ νὰ γνωριστῆ πολὺ στὰ μέρη αὐτὰ καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ἀπὸ πολλοὺς νὰ νομίζεται ἡ Τρίπολις γιὰ γενέτειρά του.

Ἀπὸ τὸ γάμον τοῦ ἀπόκτησε πέντε παιδιὰ σχηματίζοντας γρήγορα πολυμελῆ οἰκογένεια**. Ἐννέα ἐν ὄλῳ ἦσαν οἱ ἀπαραίτητοι παρακαθήμενοι στὸ τραπέζι του—γιὰτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς γονεῖς συγκατοικοῦσαν μαζί τους ἡ πεθερὰ του καὶ ἡ ἀνύπαντρη ἀδελφὴ τῆς γυναίκας του Ἀθηνᾶ—καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς δὲν ἔλειπαν καὶ οἱ περαστικοὶ φιλοξενούμενοί του, πού συνήθως κατέληγαν καὶ ὁμοτράπεζοι. Ὁ Σκοῦφος, κοινωνικώτατος καὶ μέχρις ὑπερβολῆς φιλόξενος, κρατοῦσε τίς ἀρχὰς τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἀρχοντολογίου κι' εἶχε τὴ συνήθειαν νὰ προσκαλεῖ γιὰ τὸ τραπέζι κάθε φίλον πού θὰ τύχαινε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ κοντὰ στὴν ὥραν τοῦ γεύματος. Ἀπλὸς πάντα καὶ λαϊκὸς τοὺς τρόπους δὲν ξεχώριζε κοινωνικὰ αὐτοὺς

*. Ἡ μικρὴ οἰκογένειά του, πρὶν ἀπὸ τὸ γάμον του, ἀπαρτιζόταν μόνο ἀπὸ τὸν πατέρα του κι' ἐκεῖνον. Ἡ ἀγάπη τοῦ Σκοῦφου γιὰ τὸν πατέρα του ἦταν παροικιαστικὴ καὶ δὲν ἔπαυε ποτὲ νὰ τὸν θυμᾶται μὲ συγκίνηση καὶ ν' ἀναφέρῃ τίς θυμώσους κουβέντας του. Ἀκμαϊότατος, μέχρι τὰ τελευταῖα του, πέθανε σὲ ἡλικία 99 ἐτῶν καὶ 10 μηνῶν. Αἰσθάνθηκε τὸ τέλος του, τὸν ζῦπνησε καὶ τὸν ἀποχαιρέτησε λέγοντας: «Σώθηκε τὸ λάδι τῆς ἐκκλησίας, παιδί μου. Νὰ παντρευτῆς, μόλις σαραντίσω, μὲ τὴν εὐχή μου, μὲ τὴν κοπέλλα πού εἶσαι ἀραβωνιασμένος».

** Τὰ πέντε παιδιὰ πού ἀπόκτησε ὁ Σκοῦφος ἀπὸ τὸ γάμον του εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Γεώργιος. Σπούδασε γιαιτρός καὶ εἰδικεύτηκε στὴ μικροβιολογία μὲ εὐδόκιμη ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία. Ἀπέθανε πρόωρα. 2. Χαρὶκλεία, ἀπέθανε νεωτᾶτη (1936) καὶ ὁ θάνατός της ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πλῆγματα γιὰ τὸν Σκοῦφο. Ἦταν ἡ αἰτία νὰ κλονισθῆ ἡ ὑγεία του καὶ νὰ ὑποφέρῃ κατὰ τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν. 3. Οὐρανία, ἤδη Κυρία Κων. Ζαχαρή, τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου. 4. Αἰκατερίνη, ἤδη Κυρία Χαρ. Κρητικῆ τοῦ Βιομηχάνου Πατρῶν. 5. Ἐμμανουήλ. Ἐργάζεται ὡς ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

τοὺς περαστικούς φιλοξενούμενους του. Θὰ φερόταν τὸ ἴδιο ἐγκάρδια καὶ στὸν ἐπισκέπτη χωρικό, ἀπὸ τὴν πατρίδα, καὶ στὸν κλητῆρα του καὶ στὸν τυχὸν σπουδαῖο, κάποιον ἀπὸ τοὺς φίλους του καθηγητὲς ἢ τοὺς πολιτικούς πού συνεργάζονταν. Θὰ τοὺς παράθετε ὅ,τι ἐκλεκτότερο φυλαγόταν στὴν κουζίνα του καὶ θὰ τοὺς ὑποχρέωνε νὰ τὰ τιμήσουν ὅλα, τρώγοντας μέχρι πού νὰ μὴν ἀντέχουν πιά ἄλλο.

Αὐτὸς ὅμως ὁ τρόπος τῆς ζωῆς πού εἶχε καθιερώσει, ἀπαιτοῦσε καὶ τὸν ἀνάλογο χῶρο καὶ γι' αὐτὸ ἀποφάσισε κ' ἔκτισε γρήγορα ἓνα κατάλληλο ἀρχοντικό, στὴν ὁδὸ Ἀσκληπιοῦ 67, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κηπάριο τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ὅλοι οἱ παλαιοὶ θυμούνται αὐτὸ τὸ ὄρατο καὶ φιλόξενο σπίτι — πάντα γιὰ ὅλους μας ἀνοικτὸ — πού εἶχε κτιστῆ σύμφωνα μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις.

Τὸ πρῶτο πάτωμα, λίγο ἀνώγειο, εἶχε χωριστὴ εἴσοδο κ' ἀποτελοῦσε ιδιαίτερη κατοικία. Ἐκεῖνος κρατοῦσε τὸ δεύτερο πάτωμα καὶ τὸ τρίτο, πού ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τὰ σημερινὰ ρετιρέ, ἔχοντας ἐμπρός, πρὸς τὴν πρόσοψη τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, μιὰ εὐρύχωρη ταράτσα. Στὸ δικό του διαμέρισμα σὲ ὠδηγοῦσε μιὰ ἀναπαυτικὴ δρυῖνη σκάλα. Φθάνοντας ἐπάνω, πρὸς τὰ δεξιὰ, βρισκόταν τὸ ἀπλόχωρο γραφεῖο του, ἐνῶ τὸ ἄλλο σπίτι — σαλόνια καὶ ὑπνοδωμάτια — ξεχώριζε μὲ μιὰ πολυφυλλη πόρτα, πού ἔμενε συνήθως κλειστὴ, γιὰ μᾶς τοὺς τακτικούς ἐπισκέπτες, πού φθάναμε ἀποκλειστικά γιὰ ἑκεῖνον. Στὸ πάρα - πάνω πάτωμα ἀνέβαινες μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα. Τὸ ἀποτελοῦσαν τὰ βοηθητικὰ δωμάτια τῆς καθημερινῆς χρήσης, πού ἔβλεπαν πίσω, πρὸς τὸν κήπο, καὶ τὴν ἀράοδο Ἐρεσσοῦ.

Τὸ εὐρύχωρο δωμάτιο πού χρησιμοποιοῦσε γιὰ δικό του γραφεῖο καὶ σπουδαστήριο εἶχε στὴ διάταξη καὶ τὴ διακόσμησή του ἀπόλυτα τὴ σφραγίδα τῆς δικῆς του νοοτροπίας καὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του. Μπαίνοντας, δεξιὰ ἓνα τεράστιο γραφεῖο τῆς μέσης καὶ κατόπιν στοὺς τρεῖς τοίχους, γύρω ἀπ' αὐτό, βιβλιοθήκες τζαματές σὲ μέτριο ὕψος, πού ἔκλειναν μὲ χωριστὰ γιὰ κάθε ράφι ὀριζόντια θυροφύλλα. Ὅλ' αὐτὰ ἀπὸ ξύλο δρυὸς ἄβαφο. Ὑπῆρχαν ἀκόμα μερικὲς πολυθρόνες καπιτοναρισμένες καὶ καρέκλες, ἓνας βαθὺς καναπὲς καὶ γύρω ἀρκετὰ μικρὰ τραπέζακια, ἐταζέρες καὶ ἄλλα μικροπράγματα, ὥστε ὁ ἐλεύθερος χῶρος πολὺ νὰ περιορίζεται κ' ὁ ἐπισκέπτης νὰ κυκλοφορῆ μεταξὺ ὄλων αὐτῶν μετὰ πολλῶν ἐμποδίων. Οἱ τοῖχοι γεμάτοι κάδρα, κορνιζαρισμένες ἀναμνηστικὲς φωτογραφίες, διπλώματα καὶ ἄλλα ἱστορικὰ ἔγγραφα.

Τὰ πολυτελεῖα αὐτὰ ἐπιπλα, γραφεῖο καὶ βιβλιοθήκες, δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ τὰ ἰδῆς καὶ ν' ἀντιληφθῆς τὸ σχέδιό τους καὶ τὴν ἀξία τους. Φορτωμένα ἀπ' ὅλες τὶς μεριές μὲ σωροὺς ἀπὸ βιβλία, ἔγγραφα, φακέλους καὶ ἐφημερίδες, εἶχαν σχεδὸν ἐξαφανισθῆ κάτω ἀπ' αὐτὰ, ὥστε νὰ μὴ μένη τίποτα τὸ ἐλεύθερο. Εἶχε βέβαια τὸ γραφεῖο καὶ μερικὰ συρτάρια, καὶ κάτω ἀπ' αὐτὰ πάλι ράφια, ἀλλὰ κ' ἐκεῖνα ἦσαν κατάφορτα. Μὲ τὰ ὀχυρώματα αὐτὰ, ὅταν ὁ Σκοῦφος καθόταν πίσω τους, ὁ ἐπισκέπτης του μόλις κατῶρθαν νὰ βλέπῃ ἓνα μέρος τοῦ κεφαλοῦ του. Κυριολεκτικὰ τὸν ἐσκέπαζαν. Πρόβλημα δημιουργόταν ὅταν ἤθελε κάτι νὰ γράψῃ, ἀφοῦ ὁ ἐλεύθερος χῶρος πού ἔμενε ἐπάνω στὸ γραφεῖο του μόλις χωροῦσε ἓνα ἐπιστολόχαρτο.

Ἄλλα καὶ στὶς γύρω βιβλιοθήκες δὲν ἔβλεpes τί ἔκρυβαν μέσα τους ἀφοῦ τὰ τζαμωτὰ θυρόφυλλά τους ἦταν σκεπασμένα κι' αὐτὰ ἀπὸ διάφορες φωτογραφίες καὶ χαρτιὰ καὶ χίλια δυὸ ἄλλα παρεμβαλλόμενα ἀντικείμενα. Ἀνάλογη ἀκαταστασία γραφικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα, ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν πραγμάτων, ἐπικρατοῦσε καὶ στ' ἄλλα μικρότερα ἐπιπλα, ποὺ κι' αὐτὰ ἦσαν παραφορτωμένα.

Ὁ Σκοῦφος ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τῆς τάξεως ἐν τῇ ἀταξίᾳ. Ἐπίστευε πὼς ἅμα τοῦ τακτοποιοῦσαν αὐτὸ τὸν ὄγκο τῶν χαρτιῶν του, δὲν θὰ εὑρισκε κατόπιν ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε καὶ γι' αὐτὸ ἀπαιτοῦσε νὰ σωρεῦνται ὅλα ἀμετακίνητα ὅπως ἐκεῖνος τὰ πρωτοτοποθετοῦσε. Ἔτσι κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ παραβῆ τις διαταγές του καὶ τὸ ξεσκόνισμα ἀναγκαστικὰ περιοριζόταν μόνον στὰ ἐπάνω - ἐπάνω καὶ στὶς ἐλάχιστες ἐλεύθερες ἐπιφάνειες. Αὐτὴ ἢ κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ τοποθέτηση δημιουργοῦσε συνεχεῖς ἀποθέσεις τῶν νεωτέρων ἐπάνω στὰ παλαιότερα, ποὺ θύμιζαν τις γεωλογικὲς διαστρώσεις.

Κάτι ἀνάλογο παρουσίαζε καὶ τὸ ἄλλο γραφεῖο του στὸ Πανεπιστήμιο. Ἐκεῖ ὅμως χάρις στὴ δική μου παρέμβαση, κατὰ διαστήματα, γινόταν καὶ κάποια ἐκκαθάριση. Ἡ φωτογραφία τοῦ γραφείου του αὐτοῦ, ποὺ εἶναι μεταξὺ τῶν δημοσιευμένων, δίνει μιὰ ἰδέα αὐτῆς του τῆς ψυχώσεως. Γι' αὐτὸ, τὸ ὑποτιθέμενο ἐπίσημο γραφεῖο, βρέθηκε ἀργότερα, μὲ δική μου ἐπιμονή, μιὰ σωτήρια λύση. Κατασκευάστηκε στὸ ἐπιπλοποιεῖο τῆς Σιβιτανιδείου Σχολῆς ἓνα κατάλληλα προσαρμοσμένο στὶς συνήθειές του ἐπιπλο. Ἦταν μεγάλο, μὲ ραφάκια καὶ συρταράκια ἐμπρός, ποὺ ὄλ' αὐτὰ, μαζί μὲ τὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά του, ἀσφαλιζόταν μὲ τὸ τράβηγμα ἐνὸς ρόλ - τόπ, καλύπτοντας ὅ,τι βρισκόταν ἐκεῖ τοποθετημένο. Ἀπὸ ξύλο κι' αὐτὸ δρυός, μπατάλικο σὰν ὄχυρὸ πυροβολείου, συνδύαζε καὶ κάπως τακτοποιοῦσε τὰ ἀσυμβίβαστα. Τὰ χαρτιὰ του ἔμεναν, ὅπως τὰ ἤθελε, ἀμετακίνητα, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄλη ἐμφάνιση τοῦ δωματίου, στὸν ἐπισκέπτη του, παρουσιαζόταν φαινομενικὰ τακτοποιημένη.

Παρ' ὅτι ὁ πάρα ἔξω κόσμος θεωροῦσε τὸν Σκοῦφο ἄνθρωπο αὐστηρό, ἄτεγκτο καὶ ψυχρό, ποὺ οἱ ἀποφάσεις του ἦσαν ἀνυποχώρητες, στὴν πραγματικότητα ἦταν τελείως τὸ ἀντίθετο. Δύσκολα μπορούσε ν' ἀντισταθῆ στὴ φορτικὴ ἐπιμονὴ τῶν ἄλλων, ποὺ διαρκῶς ὄλο κάτι τοῦ ζητοῦσαν καὶ μάλιστα ὄχι πάντα τὸ σωστό. Κι' ἔπαιρνε σὰν ἄμυνα, ἀπέναντί τους, αὐτὴ τὴ στάση.

Γιὰ τὴν οἰκογένειά του, πρὸ παντός, ἡ ἀφοσίωση καὶ ἡ τρυφερὴ ἀγάπη του ἔφθανε τὰ παθολογικὰ ὄρια. Γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του τὰ θυσιάζε ὅλα καὶ δὲν ἄρνιόταν νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ κάθε ἐπιθυμία τους, ἔστω καὶ τὴν πιὸ παράλογη. Κάτι τὸ ἀσυνήθιστο γιὰ τις συνήθειες τῆς αὐστηρῆς ἱεραρχίας τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν πρῶτα ὁ φίλος τους καὶ κατόπιν ὁ πατέρας τους. Πρωτοπόρος στὰ θέματα αὐτὰ εἶχε παραμερίσει τοὺς αὐστηροὺς οἰκογενειακοὺς φραγμαοὺς ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὸν καιρὸ του. Ἄλλὰ καὶ ἡ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του, κι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, στὸ περιβάλλον του, τοῦ ἀνταποδίδαμε μὲ τὴν ἀγάπη μας αὐτὴ του τὴν ἀπλότητα, τὴν ἐγκαρδιότητα, τὴ ρωμαντικὴ αἰσθηματικότητα. Ἡ λέξη μπαμπὰς ἢ πατέρας ἦταν

άγνωστη προσαγόρευση για τὸ δικό του σπίτι. Τὰ παιδιά του καὶ ἡ γυναίκα του τὸν φώναζαν Κίκο. Αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ ὀνομασία ἦταν γιὰ ἑκείνον καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἡ προσφιλέστερη κι' ἔδειχνε κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο τὴ θερμὴ οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐκεῖνος εἶχε δημιουργήσει καὶ τόσο ἀναντίρρητα εἶχε σ' ὄλους ἐπιβάλλει*.

Σ' αὐτὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς ποὺ εἶχε διαμορφώσει καὶ ποὺ ἀπὸ τόσο πολὺ κοντὰ ἐγνώρισα, θὰ πρέπει, κατὰ τὴ δική μου γνώμη, ν' ἀποδώσουμε καὶ τὸν βαθμιαῖο περιορισμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος κατὰ τὰ μεταγενέστερα χρόνια, τὰ μετὰ τὸ 1910. Τὸν ἀπορροφούσαν οἱ φροντίδες γιὰ τὴν οἰκογένειά του καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν μέσων τῆς διαβίωσης, ποὺ ποτὲ γιὰ ἑκείνον δὲν ἦσαν ἄφθονα, οἱ ἄλλες κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις, οἱ ἀπασχολήσεις γιὰ τὰ διοικητικὰ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ λίγο ἀργότερα ἡ πολιτικὴ. Γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς περιπτώσεώς του, ἐπανέρχεται τὸ μεγάλο θέμα τῆς ἐπιβαλλομένης παροχῆς μέσων ἀνετης ζωῆς στοὺς μεγάλους ἐπιστήμονες, ὥστε ἀπερίσπαστοι ἀπὸ τὴ βιοπάλη καὶ τίς φροντίδες τῆς ν' ἀφιερώνονται ἀποκλειστικὰ στὴν κύρια ἀποστολή τους. Μόνο τότε μποροῦν νὰ δοθοῦν ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἐπιστήμη καὶ ν' ἀποδώσουν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθοῦν ὄλοι εὐποροί, ὅπως μεταξὺ τῶν δικῶν μας ὁ Ζέγγελης καὶ ὁ Κτενᾶς, οὔτε δικαιολογεῖται ἡ ἀξίωση νὰ στερηθοῦν τὴ χαρὰ τῆς οἰκογένειας καὶ νὰ μείνουν κοσμοκαλόγεροι, ὅπως ὁ τελευταῖος, ὁ Κτενᾶς, ποὺ πραγματικὰ θυσίασε τὰ πάντα γιὰ τὴν ἐπιστήμη.

Τὸ ἐρευνητικὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο στὴν εἰδικότητά του καὶ ἡ ἀπόδοσή του.
 Ὁ Σκούφος μετὰ τίς ἐρευνητικὰς ἐπιτυχίες του στὴ Γερμανία γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα, καὶ μέχρι τὸ 1910, δούλεψε ἐντατικὰ καὶ συστηματικὰ. Μὲ τίς ἀνασκαφές του συγκέντρωνε ἕνα ὀγκῶδες καὶ ἀξιολογώτατο ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ ποὺ, δυστυχῶς, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του ἔμεινε ἀνεπεξέργαστο καὶ ἀταξιόμητο. Δὲν τοῦ δόθηκαν τ' ἀπαιτούμενα ὕλικά μέσα, δὲν ἐξασφάλισε τὸ κατάλληλο γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ καὶ τὰ μετέπειτα χρόνια στερήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη ἀνεση καὶ ψυχικὴ ἡρεμία, ὥστε ν' ἀφοσιωθῆ ἀποκλειστικὰ στὴν ἐπιστήμη του καὶ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν προσπάθειά του. Ἡ πολυτάραχη ἐποχὴ κατὰ τὴν ὀποία ἔζησε τὸν παράσυρε στὴ δίνη τῆς καί, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, χωρὶς κι' ὁ ἴδιος νὰ τὸ θελήσῃ, τὸν περιέπλεξε ἀκόμα καὶ στὴν πολιτικὴ, γιὰ τὴν ὀποία θυσίασε πολλὰς φροντίδες καὶ πολὺ χρόνονο.

Ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ τοῦ Σκούφου καὶ ἡ ἀπλὴ ἀνθρώπινη ὑπόστασή του, γιὰ τὴν ὀποία μιλήσαμε, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ πάρα κάτω λεπτομερέστερα, ἰδίως γιὰ τὰ μετὰ τὸ 1930 χρόνια, κατὰ τὰ ὀποία ἀκόμη στενώτερα συνδέθηκα μαζί του. Κι' αὐτὸ θὰ τὸ κάμω ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐνδιαφέρουσα προσωπικότητα τοῦ μεγάλου

* Δὲν πληροφορηθήκαμε ποτὲ πῶς κατασκευάστηκε καὶ τί ἀκριβῶς σήμαινε αὐτὴ ἡ ξεχωριστὴ γιὰ κείνον χαϊδευτικὴ προσαγόρευση.

αὐτοῦ ἐπιστήμονα, μὰ περισσότερο γιὰ νὰ δώσω, μ' ἐκεῖνον σὰν κεντρικὸ ἦρωα, τῆ ζωντανῆ εἰκόνα τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἀπίθανα πολυτάραχης, καὶ τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος κι' ἐμεῖς ὄλοι ἐζήσαμε.

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἐρευνητικὸ ἔργο, ποὺ παρουσίασε ὁ Σκουφὸς κυρίως κατὰ τὴν περίοδο 1890 - 1910, στὴ Γερμανία ἀρχικὰ καὶ κατόπιν στὴν Ἑλλάδα, θεωρεῖται τεράστιο καὶ ἔχει τύχει τῆς γενικῆς, ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς κύκλους, ἀναγνώρισης. Τὸν ἀνάδειξε σὰν πρώτου μεγέθους γεωλόγο καὶ σημαίνοντα παλαιοντολόγο.

Μετὰ τὴ μεγάλη ἔρευνα ποὺ ἔκαμε στὶς Ἄλπεις καὶ τὴ δυτικὴ Γερμανία, μὲ βάση τὸ Μόναχο, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐκεῖ σπουδῶν του, δημοσίευσε δυὸ βαρυσήμαντες μελέτες. Μὲ τὴν πρώτη, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Die stratigraphische Stellung der Partnach - und der Sogen. unteren Cardita - Schichten in der Nordtiroler und Bayerischen Alpen», ἐπέτυχε νὰ ξεκαθαρίσῃ τὶς μέχρι τότε συγκεχυμένες ἀντιλήψεις γιὰ τὶς στρωματογραφικὲς συνθήκες τῆς περιοχῆς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔτυχε ἀπὸ μέρους διακεκριμένων Γερμανῶν καὶ Γάλλων γεωλόγων ἐξαιρετικὰ ἐπαινετικῶν κρίσεων. Μιὰ μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀναφερόμενες γεωλογικὲς τομὲς τοῦ Σκουφου καταχωρίσθηκε στὸ κλασσικὸ σύγγραμμα *Lethaea Geognostica*.

Μὲ τὴν ἄλλη ἐργασία του, ὑπὸ τὸν τίτλο «Über Partanosaurus Zitteli Skuphos u. Microleptosaurus Schlosseri Skuphos aus den Voralberger Partnachschichten», προσδιώρισε δυὸ νέα γένη σαυρῶν ποὺ βρέθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ καὶ πλουτίζουν ἔκτοτε, μὲ τὸ ὄνομά του, τὴν παλαιοντολογικὴ πανίδα, ὅστερα ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισή τους καὶ τὴν καταχώριση στὸ περίφημο *Handbuch der Palaeontologie* τῶν Zittel - Broili*.

Ὅταν, μετὰ τὶς σπουδὲς του στὴ Γερμανία, γύρισε στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ Γεωλογικοῦ Μουσείου, στὴν ὁποία ἀμέσως τοποθετήθηκε, ὅπως ἀναφέραμε καὶ προηγουμένως, τακτοποίησε τὶς συλλογὲς

* Γιὰ μιὰ ἀδιάβλητη κρίση τοῦ μεγάλου ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ Θ. Σκουφου μεταφέρω ἐκεῖνα ποὺ γράφτηκαν, μετὰ τὸ θάνατό του, στὸ «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν», μὲ τὴν ἐδ-
καιρία τῆς νεκρολογίας του (Ἔτος Δ' 1938, ἀρ. φύλλ. 47, σελ. 162 καὶ ἐ.). Παρ' ὅτι ἀνυπόγραφο
τὸ κείμενο αὐτό, εἶναι γνωστὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἓνα τῶν ἐιδικωτέρων στὰ σχετικὰ θέματα, τὸν
Καθηγητὴ κ. Γ. Γεωργαλᾶ. «Τὰ πλεῖστα τῶν ἐδημάτων του, γράφει, εἶναι ἐξαιρετικῆς ἐπιστημο-
νικῆς σπουδαιότητος καὶ μοναδικὰ εἰς τὸν κόσμον. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δημοσιεύει τρεῖς
ἐργασίας του, μίαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὀλύμπια» (1896 περὶ τοῦ *Ithyrrynchotherium Mitzopuli*
Skuphos, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Σκουφὸς συνέστησε νέαν οἰκογένειαν θηλαστικῶν τῶν *Ithyrrynchotheri-*
den μὲ τὸ νέον γένος καὶ εἶδος *Ithyr. Mitz*), ἑτέραν περὶ λίμνης Φενεοῦ καὶ πηγῶν Λάδωνος πο-
ταμοῦ» (1899) καὶ μίαν περὶ τῶν σεισμῶν τῆς Λοκρίδος τοῦ 1894 «Die zwei grossen Erdbeben in
Lokris an 8/20 und 15/27 April 1894). Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἐν Γερμανίᾳ ἐκδιδο-
μενον περιοδικὸν «*Zeitschrift der Gesellschaft f. Erdkunde zu Berlin*» Τόμ. XXIX, 1894, συνο-
δευθεῖσα μὲ λίαν τιμητικὸν εἰσηγητικὸν πρόλογον ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς συντάξεως τοῦ πε-
ριοδικοῦ».

του, σύμφωνα με τις νέες επιστημονικές αντιλήψεις, συγκεντρώνοντας δλο το ύλικό που υπήρχε σκόρπιο και καταμερισμένο*.

Κατά τὰ χρόνια που ἀκολουθοῦν, ὄσο χρόνο τοῦ ἀφήνει ἐλεύθερο ἡ ἐπαγγελματική ρουτίνα τῆς δουλειᾶς τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τοῦ καθηγητῆ στὰ διάφορα σχολεῖα, τὸν χρησιμοποιοῖ σὲ γεωλογικὲς μελέτες, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος, καὶ πρὸ παντὸς γιὰ παλαιοντολογικὲς ἀνασκαφές. Ἀπὸ αὐτὲς ἀποκομίζει καὶ συγκεντρώνει στὸ Μουσεῖο, γιὰ τὴν κατόπιν ἐπεξεργασία, ἕνα ἀπίθανο σὲ ὄγκο καὶ σπουδαιότητα ὕλικό. Ἀνασκαφὲς ἔκαμε στὸ Πικέριμι, μόνος καὶ κατόπιν μαζί με τὸν καθηγητὴ Woodward, στὴ Σάμο, στὸν Ταξιάρχη Τριχωνίας, στὴν Κεφαλληνία, στὴν Πελοπόννησο. Σημαντικὲς ὑπῆρξαν εἰδικὰ τῆς περιοχῆς Μεγαλοπόλεως, ὅπου εὗρηκε καὶ μετέφερε ἀρκετὰ πλήρη, τὸ σκελετὸ ἑνὸς γιγαντιαίου ἐλέφαντα**. Οἱ

* Σχετικῶς μετὰ τις ἐργασίες αὐτὲς στὸ περὶ Σκούφου ἄρθρο τοῦ «Δελτίου Φυσικῶν Ἐπιστημῶν» ποῦ προανάφερα περιέχονται καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἡ δευτέρα τοῦ ἐπίσης ἐργασία εἶναι ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦτο, διότι οἱ καθορισμοὶ τῶν δύο γενῶν ἐγένοντο μόνον ἐπὶ τῇ βάσει ἀπολιθωμένων λειψάνων σπονδύλων καὶ πλευρῶν, γεγονός διανοοῖσαν νέας ὁδοῦ εἰς τὰς μεθόδους μελέτης καὶ προσδιορισμοῦ τῶν ἀπολιθωμένων σαυρῶν».

** Μεταξὺ τῶν καταπληκτικῶ ἐνδιαφέροντος παλαιοντολογικῶν εὐρημάτων ποῦ ἔφεραν σὲ φῶς οἱ διάφορες ἀνασκαφὲς τοῦ Σκούφου, ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι ὁ γιγαντιαῖος ἐλέφας (τεταρτογενοῦς ἡλικίας) ποῦ ἀνακάλυψε μετὰ τις ἀνασκαφὲς στὴ Μεγαλόπολη (1903) καὶ τὸν ὠνόμασε «γορτύνιο». Ἀνακοίνωση περὶ τοῦ ἐλέφαντα αὐτοῦ ἔκαμε κατὰ τὸ ἐναρκτήριο μάθημά του τοῦ 1909. Τοῦ γιγαντιαίου αὐτοῦ ζώου περισώθηκαν πολλὰ ἀπολιθωμένα ὀστά, ὥστε νὰ μπορῆ μετὰ σχετικὴ συμπλήρωση νὰ στηθῆ ὀλόκληρο στὸ Ἑλληνικὸ Φυσιογραφικὸ Μουσεῖο—ποῦ κάποτε ἴσως ἐπὶ τέλους ἰδρυθῆ—παρουσιάζοντας ὅλη τὴ μεγαλοπρεπεία του καὶ δίνοντας ἔτσι μιὰ εἰκόνα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν πλειστοκόκαινο γεωλογικὴ ἐποχὴ. Τὰ ἀπολιθώματα τοῦ ἐλέφαντα αὐτοῦ συσκευασμένα σὲ πολλὰ κιβώτια ἀπὸ τὸν Σκούφο βρισκόνταν πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε ἀποθηκευμένα στὰ ὑπόγεια τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου. Περίμεναν, ὅπως τὰ περισσότερα περιμένουν ἀκόμη, τὰ οἰκονομικὰ μέσα, τοὺς εἰδικούς καὶ τοὺς χάρους γιὰ τὴν πλήρη μελέτη τους, τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἐκθεσὴ τους. Δίνω μερικὰ στοιχεῖα τοῦ περιήμου αὐτοῦ ἐλέφαντα, τοῦ ὁποίου, ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποῦ ἐξῆσαν στὴν Ἑλλάδα, ἔχουν σωθῆ τὰ περισσότερα λείψανα. Οἱ χαυλιόδοντες του εἶχαν, ὁ καθένας, μῆκος 3,20 μ., ἡ κεφαλὴ του ἦταν τεράστια, οἱ ἀποφύσεις τῶν σπονδύλων του εἶχαν μῆκος 0,90 μ. καὶ τὸ συνολικὸ ὕψος του ὑπολογιζόταν σὲ 5 μέτρα. Στὴν ἐποχὴ μου, ἀπὸ τὰ ὀστά του φυλάσσονταν στὶς ἡμιυπόγειες αἴθουσες τοῦ ἐργαστηρίου μόνον ὁ ἕνας χαυλιόδοντας καὶ μερικοὶ τραπεζίτες ὀδόντες. Τὰ ἄλλα βρισκόνταν μετὰ σύγχρονη γεωλογικὴ κατάκλιση στὰ ὑπόγεια τοῦ Πανεπιστημίου. Μιὰ ὀλόκληρη ὄβητια μετὰ τὴν ἀνακάλυψή τους—ἴσως καὶ κατόπιν ἐνὸς δημοσιογραφικοῦ θορύβου ποῦ ἔγινε γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἀπὸ τίς στήλες τῆς «Καθημερινῆς» (μακρὸς διάλογος ἀπὸ τὸ φύλλο τῆς 31ης Αὐγούστου 1957, ποῦ συνεχίστηκε ἐπὶ πολὺ) ἀνασύρθηκαν μερικὰ ἀκόμη, μελετήθηκαν καὶ παρουσιάστηκαν σὲ προθήκες τοῦ Γεωλογικοῦ—Παλαιοντολογικοῦ Ἐργαστηρίου. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνακάλυψη αὐτῆ τοῦ Σκούφου παραπέμπω σὲ ἄρθρο τοῦ Γ.Κ.Γ. (Καθηγητῆ Γ. Γεωργαλῶ) στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (Τόμος Θ', σελὶς 946). Μετὰ βάση τὸ ἄρθρον ὕλικό τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σκούφου, ποῦ ἔχει συσσωρευθῆ καὶ φυλάσσεται στὸ Γεωλογικὸ—Παλαιοντολογικὸ Ἐργαστήριον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, ἀκόμη ἀνεπεξέργαστο, ἐδημοσίευσε, μετὰ τὸ 1963 κ' ἐδῶ, σειρὰ ἀπὸ ἐνδιαφέρουσες μελέτες (γιὰ τὰ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα Μεγαλοπόλεως, Ἀλμυροποτάμου, Πικεριμίου κ.λπ.) ὁ κ. Ἰω. Μελέντης, ἦδη καθηγητῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εἶναι δημοσιευμένους στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ στὰ Annales Géologiques des pays Helléniques.

σπουδαιότερες άλλες ανασκαφές του ήταν στα Σώκια της Μ. Ἀσίας, στην Εύβοια (Ἄλμυροπότομο, Ψαχνά, Ἀχμέτ - Ἀγᾶ καὶ Κύμη) καὶ τὴν Ἀργολίδα (Θεόκαφτα καὶ Ἅγιος Ἀνδρέας).

Τὸ τεράστιο ὕλικό τῶν ανασκαφῶν αὐτῶν, τῶν ἀπολιθωμένων θηλαστικῶν, μαλακίων, ἀμμωνιτῶν καὶ ἄλλων, τὸν ἀπασχόλησε προσωπικά, ὅπως καὶ τὸ ὀλιγάριθμο προσωπικό του, κατὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα χρόνια, γιὰ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ταξινομήσή τους. Φυσικά, ἓνα ἐλάχιστο μέρος, ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς τεράστιες σὲ ὄγκο συλλογές πού συγκεντρώθηκαν, ἐπρόφθασε νὰ ἐπεξεργαστῆ ὁ ἴδιος, μαζί μὲ τοὺς λίγους συνεργάτες του. Οἱ ὑπόλοιπες ἀκόμη περιμένουν τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίησή τους.

Κατὰ τὸ 1913, μὲ δικά του ἐξόδα, ἀντιπροσώπευσε τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ Πολυτεχνεῖο καὶ τὴν Κυβέρνηση στὸ διεθνὲς Γεωλογικὸ Συνέδριο τοῦ Montreal Ἀμερικῆς. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ περιώδευσε ὅλη τὴ Βόρειο Ἀμερικὴ καὶ τὴν Ἀλάσκα, ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ μέχρι τὸν Εἰρηνικὸ Ὠκεανό, καὶ συγκέντρωσε πολὺτιμο γεωλογικὸ καὶ παλαιοντολογικὸ ὕλικό τῶν διαπλάσεων τοῦ παλαιοζωϊκοῦ καὶ ἠαζωϊκοῦ αἰῶνος. Τὶς συλλογές αὐτὲς καθὼς καὶ τὶς ἄλλες, ἀπὸ τὶς ἐρευνές του στὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὶς ἐδώρησε, φυσικά, καὶ βρίσκονται ἀπὸ τότε στὸ Πανεπιστήμιο.

Μέσα στὶς φιλοδοξίες του ἦταν καὶ ἡ δημιουργία ἐνὸς μεγάλου Ἐθνικοῦ Φυσιογνωστικοῦ Μουσείου, ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ ἐκτεθοῦν τὰ πολύτιμα αὐτὰ παλαιοντολογικὰ εὐρήματα, πού πολλά, μοναδικὰ στὸν κόσμο, θεωροῦνταν ἀνυπολόγιστης ἀξίας. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς τῶν ζῶων αὐτῶν, πού ἦσαν σχεδὸν πλήρεις, ὅπως τοῦ Ἐλέφαντα τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Πικερμοθηρίου καὶ ἄλλων, θὰ στήνονταν σ' αὐτό, δίνοντας ἰδιαίτερη λαμπρότητα καὶ προσελκύνοντας τὸ παγκόσμιο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον. Μὰ οἱ σχετικοὶ μακροχρόνιοι ἀγῶνες του δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα. Ἐπίσης τὴν ψήφιση Νόμου πού θὰ προστάτευε ἀπὸ λαθραῖες ανασκαφές καὶ φυγάδευση τὸν παλαιοντολογικὸ μας πλοῦτο, ἀνάλογο τοῦ σχετικοῦ γιὰ τὸν ἀρχαιολογικό.

Θυμοῦμαι τὶς προσπάθειες καὶ τὰ διαβήματά του στοὺς τότε κυβερνῶντες καὶ τὰ πολυσέλιδα ὑπομνήματα, γι' αὐτὸ τὸ θέμα, πού ἐγὼ ἔγραφα καὶ ξανάγραφα. Συμπαραστάτης σ' αὐτὴ τὴν ἐπιδίωξη καὶ ὁ Κτενᾶς καὶ ἄλλοι τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων καθηγηταί, μὰ πάντα χωρὶς ἀποτέλεσμα. Πόσες θέσεις δὲν εἶχαν ὑποδειχθῆ καὶ συζητηθῆ γιὰ ν' ἀνεγερθῆ αὐτὸ τὸ τόσο πολυθρῦλητο, ἀλλὰ σὰν φάντασμα φευγαλέο δράμα τοῦ Φυσιογνωστικοῦ Μουσείου, τοῦ ἀκόμα σήμερα ἀνύπαρκτου. Λεγόταν πὼς θὰ οἰκοδομηθῆ στὴ θέση τοῦ τότε Πολιτικοῦ Νοσοκομείου. Συζητήθηκε ὁ χώρος πού βρίσκονταν τὰ παλαιὰ κτίρια τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ Γεωλογικοῦ. Ἐπροτάθηκε ἀργότερα, ὅταν ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς Βουλῆς στὰ Ἀνάκτορα, τὸ παλαιὸ κτίριό της. Ἀλλὰ ὅλα τελικὰ ἔμειναν καὶ μένουν ἀκόμη στὴ σφαῖρα τῶν δραματισμῶν. Κι' ὅμως τὸ Κράτος, κατὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τότε μιᾶς πεντηκονταετίας, μὲ ἀπίθανη βιασύνη καὶ κάποτε ἐπιπολαιότητα, ἔχει ξοδέψει χρηματικὰ ποσὰ τεράστια μέσα στοὺς σημαντικοὺς καὶ γιὰ ἀσήμαντους σκοπούς.

Τὸ ἔργο του σὰν ἐκπαιδευτικοῦ καὶ εἰδικὰ σὰν πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου. Ὁ Σκουφος σὰν δάσκαλος ἄφησε ἐποχὴ μὲ τὴν πρωτοτυπία καὶ τὴ δροσερότητα τῆς διδασκαλίας του καὶ γενικώτερα τοῦ προφορικοῦ του λόγου. Τὰ μαθήματά του δὲν ἀκολουθοῦσαν κανένα πειθαρχημένο σύστημα καὶ δυσκόλευαν ἴσως τὸν φοιτητὴ στὸ κράτημα καλῶν σημειώσεων. Σὰν ἀκρόαμα ὁμως ἦσαν ἀπολαυστικώτατα καὶ μάγευαν ἐκείνους πού τύχαινε νὰ τὸν ἀκούσουν. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωτικούς ἀκροατές του, τοὺς φυσικούς, ἔρχονταν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες σχολές, τακτικοὶ ἢ περαστικοὶ θαυμαστές του, γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῆς διδασκαλίας. Τοὺς ἐνθουσίαζαν τὸ αἰώνιο χιοῦμορ του, τὰ πολυάριθμα ἀνέκδοτα, ἀλλὰ καὶ οἱ τολμηρὲς ἱστορίες πού παρεμβάλλονταν, μὲ ἐξαιρετικὴ μαεστρία, στὸ ἀναπτυσσόμενο θέμα. Ἡ παροιμιώδης ἐλευθεροστομία του ἀποτελοῦσε ἐπανάσταση κατὰ τῶν καθιερωμένων αὐστηρῶν ἀκαδημαϊκῶν κανόνων τῆς ἐποχῆς, πού οἱ φοιτηταὶ πολὺ τὴν χαίρονταν καὶ τὴν ἐπικροτοῦσαν. Καὶ γιὰ ἄλλο ἀκόμη λόγο τοὺς ἐνθουσίαζε ἡ ὁμιλία του. Γιὰ τὴν ἔλλειψη κάθε στόμφου καὶ γενικὰ γιὰ τὸν ἀπλὸ καὶ λαϊκὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συμπεριφερόταν πρὸς τοὺς μαθητές του.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς διδασκαλίας δὲν ἦταν ἐπιδίωξη ὠραιολογίας καὶ γλαφυρότητας, ἀλλὰ περισσότερο ἀποδοτικὴ σκοπιμότητα. Ἦξερε πὼς ἡ γεωλογία καὶ ἰδίως ἡ παλαιοντολογία, μαθήματα περιγραφικὰ, γεμάτα ξενικούς δρους, θὰ κούραζαν τὸ φοιτητὴ, ἂν τὰ δίδασκε κατὰ τὸν τυπικὸ ἀκαδημαϊκὸ τρόπο, καὶ θάταν δύσκολο νὰ τὸν συγκρατήσῃ κοντὰ του ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ γίνουν κτῆμα του οἱ σχετικὲς γνώσεις. Προσπαθοῦσε λοιπὸν νὰ τὸν προσελκύσῃ καὶ νὰ τὸν ἐνθουσιάσῃ μὲ τὴν ἀπολαυστικὴ αὐτὴ διδασκαλία καὶ πράγματι τὸ πετύχαινε, κατὰ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸν τρόπο. Δὲν ἦταν ὁ πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἔδρας του, ἀλλὰ ὁ ἀπλὸς καὶ εὐχάριστος ἀφηγητὴς μεταξὺ τῆς φιλικῆς του παρέας. Ὁ Σκουφος, στὸ μάθημά του, ἔφθανε μόνος, χωρὶς τὴν καθιερωμένη ἀκολουθία τῶν ἀσπροφορεμένων βοηθῶν καὶ παραβοηθῶν. Μόνον τὸν παρασκευαστὴ του ἤθελε κι' αὐτὸν ἀναγκαστικὰ γιὰ νὰ χειριστῆ τὸν προβολέα. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔπρεπε νὰ τὸν παρακολουθοῦν ἀπὸ τὰ θρανία κι' ἐκεῖνος χωρὶς ν' ἀνέβῃ στὴν ἔδρα, σουλατσάροντας μεταξὺ τους, ἄρχιζε τὸ γλαφυρὸ ἀφήγημά του.

Ἡ δυσκολία τοῦ φοιτητῆ νὰ κρατήσῃ ἄρτιες σημειώσεις κατὰ τὸ μάθημα, γιὰ τὸν ἦταν δύσκολο νὰ ξεχωρίσῃ τὸ ἀνεκδοτολογικὸ μέρος ἀπὸ τὸ πραγματικὰ διδακτικὸ, μέσα ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀφήγησή του, ἀναπληρωνόταν ἀπὸ τὴν παραστατικότητα καὶ τὴ διαύγεια τῆς διατύπωσης, χάρις στίς ὁποῖες ἐφευγε ἀπὸ τὸ μάθημα ἔχοντας σχεδὸν ἀπομνημονεύσει ὅσα εἶχε ἀκούσει.

Ὁ Σκουφος δίδαξε τὰ μαθήματα τῆς ἔδρας του, Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας, ἀπὸ τὸ 1906 μέχρι τὸ θάνατό του κατὰ τὸ 1938 μὲ μιὰ μόνον τριετῆ διακοπὴ τὴν ἐποχὴ πού τὸν εἶχαν ἀπολύσει (1918 - 1920). Τὸν ἀναπλήρωνε κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὁ Κ. Κτενᾶς ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ μαθήματα ἔκανε μόνον τὴ Γεωλογία. Ὁ Σκουφος δίδαξε ἀκόμη Ὁρυκτολογία καὶ Πετρογραφικὴ Γεωλογία κατὰ τὰ δια-

στήματα πού ή έδρα αὐτή εἶχε μείνει ἄδεια (1910 - 1911 καί 1935 - 1936) καί γιά μακρὸ διάστημα Ζωολογία (1922 - 1932), μέχρι τὸν καιρὸ πού ή έδρα συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Πανταζή, γιά τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ἐνδιαφέρθηκε καί τὸν βοήθησε στὴ σχετικὴ εἰδίκευσή του. Βιβλίον Γεωλογίας καί Παλαιοντολογίας δὲν ἔγραψε, γιὰτι δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀντιμετωπίσει τὸ βᾶρος τῶν μεγάλων δαπανῶν του, ἀφοῦ οἱ ὑποχρεωτικοὶ ἀκροατῆς τῶν μαθημάτων του καί ἐπομένως οἱ ἀγοραστῆς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἦσαν πάντα πολὺ ὀλιγάριθμοι. Τὸ μόνον διδακτικὸ του σύγγραμμα ἦταν ἡ Ζωολογία, μάθημα πού τὸ ἄκουγαν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς, καί πολλοὶ ἄλλοι, οἱ φαρμακοποιοί, οἱ ἱατροί, οἱ ὀδοντίατροι. Τὸ βιβλίον αὐτό, τὸ μόνον μέχρι τελευταία, πού κυκλοφόρησε γι' αὐτὸ τὸν κλάδον σὲ πανεπιστημιακὴ στάθμη, ἀποτελέσει μιά ἀξιόλογη προσπάθειά του, ὅσο κι' ἂν ἀπὸ πολλοὺς σχολιάστηκε, γιά μερικῆς του πλευρῆς. Σημείωσε ὅπωςδῆποτε ἓνα σταθμὸ στὸν κλάδον τῆς Ζωολογίας καί κυκλοφόρησε σὲ δυὸ ἐκδόσεις. Ὁ Σκοῦφος, πού γνώριζε νὰ μιλή τόσο ὠραία τὴν ἀπλῆ γλῶσσα, τὴν ἀνάμικτη τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καί σ' αὐτὸ ὠφειλόταν ἡ συναρπαστικὴ τῆς διδασκαλίας του, εἶναι περιεργο γιὰτι, στὸ γραπτὸ του λόγον μεταχειριζόταν τὴν αὐστηρὴ καθαρεύουσα καί μάλιστα κατὰ τὴν περιπλοκώτερη μορφή της. Κι' αὐτὸ ἴσως, προκειμένου γιά τὸ βιβλίον του τῆς Ζωολογίας, ἀποτελοῦσε τὸ κυριώτερον ἐλάττωμά του.

Τὸ ἐργαστήριόν του καί ἡ λειτουργία του. Τὸ Ἐργαστήριόν του ἐγκαταστημένο στὸ παλιὸ μικρὸ κτίριον τῆς γωνίας Σίνα καί Ἀκαδημίας 38 καί τὶς δυὸ μεγάλες συνεχόμενες αἴθουσες κάτω ἀπὸ τὴν παλαιὰ Νομικὴ Σχολή, ὅταν κι' ἐγὼ διωρίστηκα ἐκεῖ βοηθός του, τέλος Ὀκτωβρίου 1922, δὲν παρουσίαζε διαφορῆς, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς παλαιότερης ἐποχῆς, τῆς πρώτης ἐπίσκεψῆς μου σ' ἐκεῖνον, τοῦ 1910. Εἶχε μείνει παρὰ τὰ μεταξὺ χρόνια ἀμετάβλητον. Μὲ εἴσοδον ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας, ἀφοῦ ἀνέβαινες μερικὰ σκαλοπάτια, βρισκόσουν σ' ἓνα μακρὸν καί στενὸν διάδρομον. Πρῶτον δωμάτιον δεξιὰ τὸ γραφεῖον τοῦ Καθηγητῆ, μὲ ἀπλὰ παλαιὰ ἐπιπλα. Ἐνα ταλαιπωρημένο γραφεῖον, μερικῆς ψάθινες καρέκλες καί μόνον πολυτέλεια μιά κουνιστὴ βιεννέζικου τύπου πολυθρόνα. Δίπλα στὸ δωμάτιον αὐτό, τὸ γραφεῖον τοῦ ἐπιμελητῆ. Συνέχεια ἡ βιβλιοθήκη, συνήθως κλειστὴ, καί κατόπιν ἓνα ἀκόμη δωμάτιον. Ὁ διάδρομος κατέληγε σὲ μιά μικρὴ αἴθουσα ἀπὸ τὴν ὁποία κατέβαινες στὶς συνεχόμενες μεγάλες, τὶς ἡμιυπόγειες. Αὐτές, μὲ τὰ πρόχειρα τραπέζια τους καί τοὺς σωρὺς τῶν ἀπολιθωμάτων, ὅπως τὶς ἔχω περιγράψει.

Στὴν ἀριστερὴν πλευρὰ τοῦ ἀρχικοῦ στενοῦ διαδρόμου τῆς εἰσόδου βρισκόταν ἓνα δωμάτιον ἀκόμα μὲ ἀπλωμένα στὰ τραπέζια του μερικὰ μεγάλα ἐντυπωσιακὰ εὔρηματα. Ὅστὰ μεγάλα τοῦ Πικερμοθηρίου, κεφάλια τοῦ Μαχαιρόδοντος καί ἄλλα πολλά. Ἀκολουθοῦσε ἡ σκάλα πού ὠδηγοῦσε στὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ κτιρίου, κλειστὴ ὅμως, γιὰτι ὁ χῶρος αὐτὸς ἀνήκε ἀκόμα στὸ φαρμακολογικὸν ἔργον

στήριο*. Δίπλα της τὸ ἀπόκρυφο μικρὸ κουζινάκι, ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ περίφημου παρασκευαστῆ μας καὶ πῶς ἐμπιστοῦ ἀνθρώπου τοῦ Σκούφου, τοῦ Παναγιώτη Γεωργᾶ. Μιὰ πόρτα κατόπιν ἀνοίγε πρὸς τὴ μικρὴ αὐλὴ καὶ εἶχε σὲ λίγη ἀπόστασι ἀπέναντί της τὴ μεγάλη εἴσοδο τοῦ ἄλλου κτιρίου, πὺς στέγαζε στὸ πρῶτο του πάτωμα τὸ Φαρμακευτικὸ Χημεῖο καὶ στὸ ἐπάνω τὸ Ὀρυκτολογικὸ-Πετρογραφικὸ Ἔργαστήριον. Στὸ ἴδιο πάτωμα, πίσω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ σπουδαστήριον τοῦ Κτενᾶ, βρισκόταν μιὰ ἀκόμη μεγάλη αἴθουσα, μὲ πολλὰς τζαματῆς προθηκῆς, στὶς ὁποῖες ἦταν ἐκτεθειμένη ἡ ἐπίσημη παλαιοντολογικὴ μουσειακὴ συλλογὴ, ἡ προοριζόμενη γιὰ τοὺς κοινούς ἐπισκέπτες τοῦ ὑποτιθέμενου φυσιογραφικοῦ αὐτοῦ Μουσείου.

Ὅταν πρωτόπιασα δουλειά, κοντὰ στὸ Σκούφο, κατὰ τὸ 1922, τὸ δικό μου γραφεῖο τὸ ἐγκατάστησα πρόχειρα στὸ βάθος τῆς πρώτης μεγάλης ὑπόγειας αἴθουσας ἀπομονώνοντας ἕνα μέρος τοῦ χώρου αὐτοῦ μ' ἕνα παλιὸ παραβάν. Ἐχω περιγράψει σ' ἄλλο κεφάλαιον τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ γραφεῖο, πὺς διατηρήθηκε ἀμετάβλητο ἀρκετὰ χρόνια κατόπιν κι' ἀπ' τὸ ὁποῖο ἔχουν περάσει πάμπολλοι ἀπὸ τοὺς παλιούς ἐπιστήμονες. Φυσικοὶ καὶ Χημικοί, ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι. Ἀργότερα, μετὰ τὸ 1930, μετακόμισα τὸ γραφεῖο μου αὐτὸ στὸ τελευταῖο δωμάτιον τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου, πρὸς τὴν πλευρὰ ὁδοῦ Σίνα, ὥστε νὰ βρισκῶμαι κοντύτερα στὸ δικό του.

Τὸ γραφεῖο μου, στὸ Ἔργαστήριον τοῦ Σκούφου, ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη ἱστορικὴ σημασία γιὰ τὸ χημικὸ κλάδον. Μὲ τὴ δική μου ἀνάμιξη στὰ θέματα τῆς Ἐνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν, χρησίμευε, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ σὰν γραφεῖο τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς. Ὁ Σκούφος ἀγαποῦσε τὴ χημεῖα, ἀναγνώρισε τὸ ρόλον τῆς ἀνάμεσα στὶς ἄλλες φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ παρακολουθοῦσε μὲ ἐνδιαφέρον τὴν πρόοδο τοῦ χημικοῦ κλάδου. Καθόλου δὲν δυσφοροῦσε γιὰ τὶς σχετικὰς ἀπασχολήσεις μου. Χαιρόταν γιὰ τὸν κόσμον πὺς μάζευα γύρω μου καὶ πρόσφερε πρόθυμα τὴ φιλοξενία του. Ἀργότερα, ὅταν πρωτοεκδόθηκαν τὰ «Χημικὰ Χρονικά», τῶν ὁποίων ἤμουν γραμματέας, τὰ στέγαζε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα. Δὲν εἶχε σημασία ἂν βοηθὸς ἐγὼ Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας, σπαταλοῦσα χρόνον γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Χημεῖας. Ἡ ἐπιστήμη, ὑποστήριξε, ἔχει μεγάλη καὶ ἐνιαία ἀποστολὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνωνται διακρίσεις μεταξὺ τῶν διαφορῶν κλάδων της. Κάθε προσπάθεια, γιὰ ἕναν ἀπ' αὐτούς, ὠφελεῖ τὴν πρόδόν της σὰν σύνολον.

Τὸ προσωπικὸ πὺς ἐργαζόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ Ἔργαστήριόν του, πολὺ ἰδιόμορφον, εἶχε οἰκογενειακὴ μορφὴ, γιὰτὶ ἀρκετὰ ἰδιότροπος καὶ πολὺ εὐθικτος, μάζευε γύρω του μόνον δικούς του ἀνθρώπους, πιστούς σ' ἐκείνον. Ὁ πολιτικὸς διχασμὸς τῆς ἐποχῆς, ὁ διωγμὸς πὺς εἶχε ὑποστῆ κατὰ τὴν περίοδον 1917-1920, ἡ

* Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1935, παραχωρήθηκε στὸ Γεωλογικὸ-Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριον καὶ τὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ κτιρίου τῆς ὁδοῦ Σίνα-Ἀκαδημίας, μὲ ἐπικοινωνία διὰ τῆς ἐσωτερικῆς σκάλας. Οἱ χώροι αὐτοὶ διαμορφώθηκαν σὲ μιὰ ἐνδύχωρη αἴθουσα ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν καὶ σὲ αἴθουσα ταξινομήσεως τῶν παλαιοντολογικῶν συλλογῶν.

προδοτική συμπεριφορά μερικῶν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πίστευε δικούς του καὶ οἱ πολ-
 λές ἄλλες ἐξωπανεπιστημιακὲς φροντίδες του, τοῦ εἶχαν δημιουργήσει μιὰ καχυ-
 ποψία ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων, ἐκείνων ποὺ δὲν θὰ ἀνῆκαν στὸ στενὸ περιβάλ-
 λον του καὶ δὲν θὰ εἶχαν τίς ἴδιες μ' αὐτὸν ἀντιλήψεις. Παλαιότερα εἶχαν ἐρ-
 γαστῆ κοντὰ του, στὸ προσωπικὸ του, καὶ ἄλλοι γεωλόγοι, ὅπως μεταξὺ αὐτῶν ὁ
 μετέπειτα Καθηγητὴς Γεωργ. Γεωργαλάς. Τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ διέθετε προσω-
 πικὸ καὶ ἐπιστημονικὰ ἀνειδίκευτο καὶ ἀριθμητικὰ περιορισμένο. Τὸ ἀποτελοῦσε
 ἕνας ἐπιμελητὴς, ὁ Κ. Ρενιέρης, ἄνθρωπος περιέργος, δύσκολος καὶ μὲ στενὲς
 ἀντιλήψεις καὶ γνώσεις, τρεῖς ἐμπειροτέχνες παρασκευαστές, ποὺ κύρια ἀπο-
 στολὴ τους ἦταν τὸ καθάρισμα καὶ ἡ συντήρηση τῶν ἀπολιθωμάτων, ἕνας κλη-
 τήρας καὶ ἕνας μόνος βοηθός, ποὺ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1922 ἤμουν ἐγώ.

Ἄπὸ αὐτοὺς ὅλους, ὅλη ἡ ἐπείγουσα δουλειὰ ἐπεφτε στοὺς ὄμους μου.
 Ἐγὼ φρόντιζα γιὰ τὴν ἐτοιμασία τῶν μαθημάτων, γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία τοῦ
 Ἐργαστηρίου καὶ γιὰ ὅλα τὰ διοικητικὰ καὶ διαχειριστικὰ του θέματα, γιὰ τίς σχέ-
 σεις μὲ τοὺς φοιτητές, γιὰ τίς δημόσιες σχέσεις τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ τοῦ Καθη-
 γητῆ. Τὰ ἄλλα, τὰ προσωπικὰ ζητήματα τοῦ Σκούφου καὶ τὰ δευτερεύοντα τοῦ
 γραφείου, τὰ φρόντιζε ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς παρασκευαστές του καὶ ὁ ἰδιαίτερα ἐμπι-
 στὸς του Παναγιώτης Γεωργᾶς.

Ὁ παρασκευαστὴς αὐτός, γιὰ ἄκείνον καὶ γενικότερα γιὰ ὅλο τὸ Ἐργαστήρι-
 ο καὶ τὸν μικρὸ κύκλο τῶν τότε Φυσικῶν, ὁ περίφημος Γεωργᾶς, ἦ, ὅπως τὸν ἤξεραν
 ὅλοι, ὁ «Παναγιώτης», ὑπῆρξε ἀληθινὰ μιὰ ἀξιόλογη, ἀρκετὰ ἰδιότυπη καὶ, μπορεῖ
 νὰ εἰπῆ κανεῖς, ἱστορικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς. Εἶχε γίνει ὁ ἀπαραίτητος καὶ
 ὁ ἀναντικατάστατος ἀκόλουθός του, τὸ κυριώτερο ἐκτελεστικὸ του ὄργανο γιὰ ὅλα
 τὰ λεπτομερειακὰ ζητήματα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς δράσης του. Γιὰ τὸ Ἐργαστήρι-
 ο, γιὰ τίς προσωπικὲς ἀποστολές, γιὰ τὴν ἐπίβλεψη, τὴ συντήρηση καὶ τίς μικρο-
 προμήθειες τοῦ σπιτιοῦ του. Ὁ μόνος ἀκόμα συνοδός καὶ ὁ βοηθός του στὰ μαθή-
 ματά του. Ἐκεῖνος χειριζόταν τὸ ἐπιδιασκόπιο προβάλλοντας στὸ πέτασμα τὰ δείγ-
 ματα καὶ τίς εἰκόνες ποὺ διαρκῶς παρεμβάλλονταν κατὰ τὴ διδασκαλία, κι' ἐκεῖνος
 ἔσβυνε κι' ἄναβε συνεχῶς τὰ φῶτα τῆς αἴθουσας. Τὰ μαθήματα χωρίζονταν σὲ σκο-
 τεινὲς καὶ φωτεινὲς περιόδους. Ὁ Σκούφος πρόσταζε, ὅταν θόλωνε ἢ εἰκόνα: «Ἐστία,
 Παναγιώτη». Ὅπως καὶ κάθε διακοπὴ προβολῶν διακρινόταν ἀπὸ τὴ διαταγὴ:
 «Φῶς, Παναγιώτη». Καὶ τὸ πολυἀριθμὸ ἀκροατήρι-
 ο, ἐπωφελοῦμενο ἀπὸ τὸ σκο-
 τᾶδι ποὺ προηγεῖτο, ἐπαναλάμβανε μὲ μιὰ μυριόστομη φωνή: «Φῶς, Παναγιώτη!»

Ὁ Γεωργᾶς γνωρίστηκε ἀπὸ πολλὸ νέος μὲ τὸ Σκούφο, ὅταν ἀκόμη ἦταν ἐπιμε-
 λητὴς τοῦ Ἐργαστηρίου, καὶ γέρασε κοντὰ του. Τοῦ ἀφωσιώθηκε καὶ κατάληξε νὰ
 γίνῃ ὁ πιστότερος καὶ φανατικώτερος φίλος του. Κάθε τι ποὺ ἐκεῖνος σκεφτόταν
 ἢ ἐνεργοῦσε, ἦταν σωστὸ καὶ τέλειο γιὰ τὸν Παναγιώτη καὶ ὄφειλαν ὅλοι, χωρὶς
 καμμιά ἀντίρρηση, νὰ τὸ δεχθοῦν καὶ νὰ τὸ ἐκτελέσουν. Ὅποιος ἔλεγε τὸ παραμι-
 κρὸ εἰς βάρος τοῦ Καθηγητῆ γινόταν αἰώνιος ἐχθρός του καὶ κάθε πιστὸς φίλος
 ἐκείνου γινόταν καὶ δικός του κι' ἀγωνιζόταν μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸν ἐξυπηρετήσει.

Ύψηλός και αδύνατος ὁ Παναγιώτης, λίγο κυρτωμένος, μὲ μικρὰ λαμπερὰ μάτια, μικρὸ ἀτημέλητο μουστάκι, ρυτιδωμένο πρόσωπο καὶ μὲ λίγα μαύρα ἀκόμη μαλλιά, ἦταν ἀκαθόριστος ἡλικίας, ἀλλά, καθὼς ὑπολόγιζα, πενήνταρῆς πιά ὅταν τὸν γνώρισα. Πασίγνωστος καὶ συμπαθητικὸς σ' ὄλους τοὺς πανεπιστημιακοὺς κύκλους δὲν ἦταν μόνο ἡ σκιά τοῦ Σκούφου μὰ καὶ τὸ φάντασμα τῆς πανεπιστημιακῆς περιοχῆς, ἀφοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, εἶχε γιὰ κατοικία τὸ βαθὺ ὑπόγειο τοῦ κτιρίου τοῦ Ἐργαστηρίου μας τῆς ὁδοῦ Σίνα. Ἐνα ἄδυτο ποὺ κανεὶς δὲν τόλμησε ποτὲ νὰ τὸ παραβιάσῃ, μέχρι τὴν ἡμέρα τῆς ἀποχώρησής του ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία, μερικὰ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Σκούφου*.

Ὁ Καθηγητὴς ἐρχόταν στὸ Ἐργαστήριο κατὰ τὶς 9½ τὸ πρωὶ κι' ἔμενε μαζί μας μέχρι τὴ 1½ τὸ μεσημέρι. Τ' ἀπογεύματα μόνο ὅταν εἶχε κάποια σοβαρὴ ἐργασία, σ' ἐμᾶς ἢ στὸ Πανεπιστήμιο, γιὰ τὶς συνεδριάσεις τῆς Σχολῆς, τῆς Συγκλήτου ἢ ἄλλα Συμβούλια. Καὶ κατὰ τὸν πρῶτο καιρὸ, ὅταν ἔγινα βοηθὸς του καὶ ἀργότερα ποὺ ἔγινα ἐπιμελητῆς, ἐγὼ φροντίζα γιὰ ὄλες τὶς ἐπίσημες δημόσιες σχέσεις του. Κι' αὐτὸ ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὶς ἄλλες φροντίδες τοῦ Ἐργαστηρίου. Ὅταν εἶχε ἐμπιστοσύνη καὶ βουλευόταν μ' ἕνα δικό του, τὰ περίμενε ὅλα ἀπ' ἐκεῖνον, ξεχνῶντας πὼς ὑπῆρχαν κι' ἄλλοι ὑπάλληλοι ποὺ δὲν ἦταν λογικὸ νὰ χουζουρεύουν εἰς βάρος του. Ἦξερε ὅμως ν' ἀπευθύνεται σ' αὐτόν, μὲ τόσο εὐγενικὸ καὶ ἐγκάρδιο τρόπο, δείχνοντας πάντα τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀγάπη του, ὥστε νὰ μὴ μπορῆ νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τίποτα καὶ νὰ σκοτώνεται ἀδιαμαρτύρητα γιὰ νὰ τὸν ἐξυπηρετήσῃ, παραβλέποντας αὐτὴ τὴν ἄνιση καὶ ἄδικη μεταχείριση.

Ἡ δουλειὰ αὐτὴ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐπισκεπτῶν του δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐκόλη. Ἐπρεπε μόνος σου νὰ διαισθανθῆς ποιὸν θέλει ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα νὰ δεχθῆ καὶ ποιὸν ὄχι κι' ἔπρεπε νὰ χειριστῆς κάθε περίπτωση μὲ ἀπόλυτη πρωτοβουλία, χωρὶς νὰ δυσαρεστήσῃ κανένα ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες του καὶ νὰ τὸν ἐκθέσῃ. Ἀπὸ τοὺς φοιτητῆς ποὺ ἤθελαν νὰ τὸν ἰδοῦν κι' ὄλο κάτι τοῦ ζητοῦσαν μέχρι τοὺς πολὺ ἐπίσημους φίλους καὶ γνωστοὺς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του καθηγητῆς τῆς Σχολῆς, ποὺ ὅλοι ἔρχονταν σ' αὐτόν γιὰ διάφορα ζητήματα σὰν μεγαλύτερό τους καὶ στὴν ἱεραρχία καὶ στὰ χρόνια τῆς ἡλικίας, ἦσαν καὶ οἱ πολυάριθμοι φίλοι του, ποὺ μερικοὶ, μὲ τὸν καιρὸ, ἔγιναν καὶ μ' ἐμένα φίλοι. Ἀπὸ τοὺς τακτικώτερους καὶ πιὸ ἐπίσημους αὐτοὺς ἐπισκέπτες του θυμοῦμαι τὴν ὥρα αὐτὴ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ, Γεν. Γραμματέα τότε τοῦ Πανεπιστημίου, πολλοὺς καθηγητᾶς σημαίνοντας τῶν ἄλλων σχολῶν ὅπως ὁ Κ. Λούρος, ὁ Κ. Πολυγένης, ὁ Γ. Οἰκονόμου, ὁ Γ. Ἀγγελόπουλος, ὁ Δ. Πα-

* Ὁ Π. Γεωργᾶς, λιτοδίαιτος καὶ ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία οἰκονόμος, συγκέντρωνε ὅλη του τὴ ζωὴ τὰ ἄφθονα περισσεύματα τοῦ μισθοῦ του, γιὰ νὰ περάσῃ καλύτερα γεράματα, καὶ τὰ ἐξασφάλιζε σὲ κρατικὰ χρεώγραφα. Κατὰ τὸν πόλεμο, συνταξιούχος πιά, ἀπομονώθηκε στὴν πατρίδα του τὰ Κύθηρα. Μὲ τὸν πληθωρισμὸ ὅλη αὐτὴ ἡ περιουσία του ἔγινε σκόνη. Εὐτυχῶς εἶχε τὴ σύνταξή του καὶ ἔτσι μπόρεσε νὰ ζήσῃ τὰ λίγα μετὰ τὸν πόλεμο χρόνια τῆς ζωῆς του. Πέθανε σὲ βαθιὰ γερατειά.

πούλιας, και ἄλλοι σημαίνοντες, ὅπως ὁ Μακεδονομάχος Στρατηγὸς Βάρδας, ὁ Παναγῆς Τσαλδάρης, ὁ Χαρ. Βοζίκης, ὁ Γ. Πάπ, ὁ Φωκίων Νέγρης.

Ἡ ἀνάμιξη καὶ ἡ δράση του στὴν πολιτική. Ἡ ἀνάμιξη τοῦ Σκούφου στὴν πολιτική ἔχει ἀπὸ πολλοὺς σχολιασθῆ σὰν μιὰ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὴν κύρια ἀποστολὴ του σὰν ἐπιστήμονα καὶ πρωτεργάτη ἐνὸς ἐνδιαφέροντα μεγάλου κλάδου, ιδιαίτερης σημασίας γιὰ τὸν τόπο, ποὺ αὐτὸς θεμελίωσε. Ὑποστηρίζεται πὼς δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ τὸν παραμελήσῃ, μ' αὐτὴ τὴ δευτέρη ἀπασχόλησή του, κι' ἔτσι νὰ καθυστερήσῃ τὴν ἀνάδειξή του. Ἡ ἀνάμιξή του ὁμως στὴν πολιτικὴ δὲν ὑπῆρξε, ὅπως πιστεύεται, δική του ἐπιθυμία καὶ δική του ἐπιδίωξη. Παρασύρθηκε σ' αὐτὴ ἀπὸ τὶς περιστάσεις.

Ὅπως ὁ ἴδιος μοῦ εἶχε διηγηθῆ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔντονη συναναστροφή του με τοὺς ὑψηλοὺς κοινωνικοὺς καὶ πνευματικοὺς κύκλους τῶν πρώτων χρόνων τοῦ αἰῶνα, βρέθηκε καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν προσώπων, ποὺ συμπαραστάθηκαν στοὺς στρατιωτικοὺς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909. Κατόπιν μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἐπεδίωξαν τὸν ἐρχομὸ ἀπὸ τὴν Κρήτη τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τὴν ἀνάθεση σ' αὐτὸν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πρωτεργάτης τῆς προσκλήσεως τοῦ Βενιζέλου, ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, μὲ σκοπὸ τὴν ἀνάμιξή του στὴν ἐδῶ πολιτικὴ, ἦταν ὁ Γ. Πάπ, σύμβουλος τὸν πρῶτο καιρὸ τοῦ Βενιζέλου καὶ συγχρόνως στενὸς φίλος τοῦ Σκούφου, μὲ τὸν ὁποῖο ἀπὸ παλιὰ συνδεόταν καὶ συνεργαζόταν. Ἐκεῖνος φαίνεται ἔδωσε τὴν πρώτη ἀφορμὴ γιὰ νὰ τὸν συγκινήσῃ ἢ πολιτικῆ.

Ὁ Βενιζέλος θέλοντας νὰ ἐξυγιάνῃ τὴν ἡγεσία καὶ νὰ τοποθετήσῃ σ' αὐτὴ νέους καὶ ἱκανοὺς ἀνθρώπους, ὅταν γνώρισε τὸν Σκούφο μεταξὺ τῶν νέων ὁπαδῶν του, τὸν πίεσε νὰ βάλῃ ὑποψηφιότητα βουλευτῆ στὶς Κυκλάδες κατὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1910. Κι' ὅταν ὁ Σκούφος τοῦ ἀρνήθηκε, γιὰ τὴν ἀποστολὴ του θεωροῦσε μόνο τὸ Πανεπιστήμιο καὶ δὲν ἐννοοῦσε νὰ χάσῃ τὴν ἐκεῖ θέση του, ὁ Βενιζέλος, ὅπως διηγεῖτο, τοῦ εἶπε: «Μὴ σᾶς νοιάζῃ, Κύριε Καθηγητά, θὰ κάνουμε ἀμέσως Νόμο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται νὰ κρατήσετε καὶ τὶς δυὸ θέσεις καὶ τοῦ Βουλευτῆ καὶ τοῦ Καθηγητῆ».

Οἱ ἐκλογὲς ἐγίναν, ὁ Σκούφος, ἂν καὶ φτωχὸς, καταξωδεύτηκε, ἀλλὰ καὶ οἱ πατριῶτες του πανηγυρικὰ τὸν ἐξέλεξαν, ὑπερήφανοι πὼς ἐκεῖνος, μιὰ δόξα τοῦ τόπου τους, θὰ τοὺς ἀντιπροσωπεύσῃ στὴ νέα Βουλὴ. Δὲν μπόρεσε ὁμως ν' ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του γιὰτὶ περίμενε νὰ ψηφισθῆ προηγουμένως ὁ προσυμφωνημένος Νόμος. Κι' ὅταν σὲ λίγο ρωτήθηκε ἀπὸ κοινὸ φίλο, ὁ Βενιζέλος, γιὰ τὸ θέμα τοῦ Νόμου ποὺ εἶχε ὑποσχεθῆ, ἐκεῖνος, ξεχνῶντας ὅλα, ἀπάντησε: «Πολὺ θὰ θέλαμε νὰ ἔχουμε καὶ τὸν Κύριο Καθηγητῆ στὴ Βουλὴ, μὰ οἱ δυὸ θέσεις εἶναι ἀσυμβίβαστες, ὅπως ξέρεи, μεταξὺ τους. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Πανεπιστημίου».

Ὁ Σκούφος σκεπτόμενος πάντα καὶ μόνο σὰν ἐπιστήμονα καὶ ὑπερήφανος

μόνο γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ του, παραιτήθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὴ βουλευτικὴ του ἔδρα. Γιὰ τὴν ἀθέτηση ὁμως αὐτὴ—ἂν τὰ γεγονότα ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀκριβῶς ὅπως τὰ διηγείτο—δὲν ἐννοοῦσε νὰ συχωρέσῃ τὸ Βενιζέλο. Τὸν χαρακτήριζε σὰν ἀδίστακτο ἄνθρωπο, πὺ χάρι τῆς πολιτικῆς θυσίαζε τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν πίστη στὸ λόγο του καὶ ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ—ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλες αἰτίες—ἔγινε φανατικὸς ἀντίπαλός του.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονός, ἴσως καὶ ἄλλα, ἀπὸ καθαρὴ πολιτικὴ πλευρά, νὰ βοηθήσαν γιὰ νὰ μεγαλώσουν οἱ μεταξὺ τους ἀντιθέσεις. Δυὸ ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ στενοὺς πολιτικοὺς φίλους τοῦ Βενιζέλου, ὁ Γ. Πάπ καὶ ὁ σύγγαμβρός του Νικ. Στράτος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἱκανοὺς ὑπουργοὺς του, διαφώνησαν γρήγορα καὶ βρέθηκαν μεταξὺ τῶν φανατικῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Σκουφός ἦταν φίλος καὶ συνδεόταν πολὺ στενὰ καὶ μὲ τοὺς δυὸ τους, εἶναι ἐπομένως πολὺ φυσικὸ νὰ ἐπηρεάστηκε στὴν πολιτικὴ του τοποθέτηση καὶ ἀπὸ τὴ δικὴ τους ἀντίθεση.

Λίγο ἀργότερα ἄρχισε ὁ πρῶτος μεγάλος πόλεμος. Νέα γεγονότα ἐξ αἰτίας του αὐξήσαν τὴν ἀντιπάθειά του. Ἦταν ἡ ἐπαναστατικὴ στάση τοῦ Βενιζέλου κατὰ τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου, πὺ λίγο καιρὸ κατόπιν ὠδήγησε στὸ βαθὺ πολιτικὸ διχασμὸ τῆς Χώρας, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιθετῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πὺ ἀκολουθοῦσε ὁ καθ' ἕνα ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς ἔθνικούς μας ἡγέτες.

Ἄς μὴ προσπαθήσουμε νὰ κρίνουμε τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τὴ λογικὴ καὶ μὲ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδας. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν χωριστῆ τότε σὲ δυὸ παρατάξεις, στοὺς βασιλικοὺς καὶ τοὺς βενιζελικούς, πὺ ἡ κάθε μιὰ, ἀφωσιωμένη στὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς, τὸν ἀκολουθοῦσε μὲ ἀπίθανο φανατισμὸ χωρὶς νὰ σκέπτεται καὶ νὰ κρίνῃ τίς πράξεις του, πολεμῶντας ἀδίστακτα τὴν ἄλλη. Ἐπρόκειτο πρὸ παντὸς περὶ ἀχαλίνωτης προσωπολατρίας καὶ ὁ βασιλιάς Κωνσταντίνος, μὲ τὴ λεβεντιά του, μὲ τὴν προἰστορία του, μὲ τοὺς θρύλους πὺ τὸν περιέβαλλαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σαγήνη πὺ ἀσκοῦσε σ' ὅσους προσωπικὰ ἔτυχε νὰ τὸν γνωρίσουν, πιστευόταν γιὰ ὄλα καὶ λατρευόταν σὰν θεός. Μιὰ μεγάλη μερίδα τοῦ ἀστικοῦ κόσμου καὶ σχεδὸν ἡ ὄλότητα τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων τῶν ἐπαρχιῶν, τὸν ἀκολουθοῦσαν, τὸν πίστευαν καὶ τὸν λάτρευαν σὰν ὑπνωτισμένοι καὶ δὲν ἦταν καθόλου περίεργο τὸ ὅτι μεταξὺ ὄλων αὐτῶν συγκαταλέγονταν καὶ ἄνθρωποι ἀνώτερης πνευματικότητος σὰν τὸ Σκουφο.

Ὅσοις ἀκολουθοῦσαν τὸν Κωνσταντῖνο, τοὺς θεωροῦσαν ὁπαδοὺς τῶν κεντρικῶν δυνάμεων, Γερμανῶν καὶ Αὐστριακῶν, καὶ τοὺς χαρακτήριζαν γερμανόφιλους. Τοὺς ἄλλους, πὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν Βενιζέλο, ὁπαδοὺς τῶν συμμάχων, Ἕγγλων, Γάλλων καὶ Ρώσων. Ὁ πόλεμος ἀκόμη συνεχιζόταν σκληρὸς ἀλλὰ ἰσόπαλος, μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων τῶν μεγάλων. Οἱ σύμμαχοι βρέθηκαν ἀργότερα πολὺ κοντὰ μας, ὕστερα ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ μακεδονικοῦ μετώπου, καὶ ἔχοντας τεράστια συμφέροντα στὴν περιοχὴ μας ἔπαιρναν σκληρὰ μέτρα ἐναντίον μας. Ὁ Βενιζέλος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε χωρίσει τὴν Ἑλλάδα, δημιουργῶντας μὲ τίς βόρειες

ἐπαρχίες μας, πού τὸν ἀκολούθησαν, χωριστὸ Κράτος καὶ πολεμοῦσε στὸ πλευρὸ τῶν συμμάχων.

Ἐξαιρετικὸς τῶν βασιλικῶν ὤζυνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν οἱ σύμμαχοι, μὲ ἐξευτελιστικὰ μέσα, ἐπέδωξαν νὰ προσχωρήσῃ στὸν πόλεμο καὶ ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, ἢ οὐδέτερη, τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἀποβίβασαν ἀγῆματα μὲ πρόθεση νὰ καταλάβουν τὴν Ἀθήνα. Ἡ ἀψυχολόγητη αὐτὴ πολιτικὴ τους ἐκίνησε τὴ γενικὴ ἀγανάκτηση καὶ παράσυρε καὶ τοὺς πιὸ νηφάλιους ἐναντίον τους. Παράδειγμα ὅτι δυὸ ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι, δικοὶ μας, μεταξὺ ὧλων αὐτῶν, ὁ Χόνδρος καὶ ὁ Δάλμας, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, κατατάχτηκαν ἐθελοντὲς στρατιῶτες τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν, μαζί μὲ ὅλο τὸν ἄλλο κόσμος, τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Κωνσταντῖνο.

Κατὰ τὸν πολυτάραχο χειμῶνα τοῦ 1916-1917, πού διαδραματιζόνταν αὐτὰ τὰ γεγονότα, ὁ Σκουφός δὲν εἶχε μόνο τὴν ἰδεολογικὴ του τοποθέτηση, σὰν ἕνας ἀπλὸς πολίτης. Βρέθηκε, ἀθέλητά του, κι' ἀναμίχθηκε στὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ Τόπου τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος, προσπαθῶντας νὰ εὕρη διέξοδο ἀπὸ τὶς συνεχεῖς πιέσεις καὶ τὰ διαβήματα τῶν συμμάχων, ἀλλάζεε διαρκῶς κυβερνήσεις. Τελικὰ, κατὰ τὸ χειμῶνα αὐτό, ἀνάθεσε τὴν πρωθυπουργία στὸ σοφὸ Καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου μας Σπύρο Λάμπρο, ἕναν ἀπὸ τοὺς στενοὺς φίλους τοῦ Σκουφού. Κατὰ τὴ χρονιά αὐτὴ εἶχε βρεθῆ κι' ἐκεῖνος Πρύτανις καὶ ἀπὸ ἀρκετοὺς μῆνες προηγουμένως διοικούσε τὸ Πανεπιστήμιο μὲ τὴ γνωστὴ δεξιότητι καὶ δραστηριότητά του.

Τὸ Πανεπιστήμιο, μὲ τοὺς φοιτητὲς του, ἄλλους παλαιοελλαδίτες καὶ ἄλλους ἀπὸ τὶς βόρειες ἐπαρχίες, τοὺς περισσότερους ἀποκλεισμένους στὴν Ἀθήνα λόγῳ τῆς διχοτόμησης τοῦ Κράτους, εἶχε ταχθῆ δυναμικὰ στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου, κι' ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ὑποστήριξη τοῦ κλυδωνιζόμενου βασιλικοῦ καθεστώτος. Κοντὰ στοὺς φοιτητὲς καὶ ὁ Πρύτανις τους, φαντατικὸς κωνσταντινικὸς, ἦταν φυσικὸ ν' ἀποτελεῖ κι' ἐκεῖνος τὸ ἀντιστῆλι τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ», μὰ ἄπειρου στὴν πολιτικὴ φίλου τοῦ Λάμπρου καὶ τῆς Κυβέρνησής του. Τὸν βοηθοῦσε λοιπὸν καὶ ἐπίσημα, ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ δράματος πού παιζόταν, καὶ ἀνεπίσημα ἀπὸ τὰ παρασκήνια του, ἔχοντας μάλιστα, ὅπως διηγείτο, γιὰ σύνδεσμο μεταξὺ τῶν δυὸ τους τὴ νεαρὴ κόρη τοῦ Λάμπρου, τὴ Λίνα, τὴν μετέπειτα κυρία Παναγῆ Τσαλδάρη, πού μὲ τὴ μεγάλη της μόρφωση καὶ τὴν ἰκανότητά της ἐκτελοῦσε τότε χρέη προσωπικοῦ γραμματέα τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἐξαιρετικὸς λαϊκὸς πάντα τοὺς τρόπους καὶ καταδεχτικὸς, ἤξερε νὰ σαγηνεύη καὶ νὰ ἐνθουσιάζη τοὺς φοιτητὲς του. Στὴ δύσκολη αὐτὴ ἐποχῇ, σὰν Πρύτανις τους, βρέθηκε ἀκόμη περισσότερο κοντὰ τους. Μὲ τὸ διχασμὸ τοῦ Κράτους πολλοὶ εἶχαν ἀποκλεισθῆ στὴν Ἀθήνα χωρὶς κανένα ὄρο. Ὁ Σκουφός δὲν τοὺς ἔβλεπε μόνο ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ πρυτανικοῦ γραφείου καὶ δὲν τοὺς φρόντισε μόνο μὲ τὶς συνηθισμένους μεθόδους τῆς ὑπηρεσιακῆς γραφειοκρατίας. Βρῆκε τὸν τρόπο νὰ τοὺς στεγάσῃ, νὰ τοὺς χρηματοδοτήσῃ, νὰ τοὺς θρέψῃ. Ὁργάνωσε γι' αὐτοὺς ὁ-

μαδικό συσσίτιο—ένα απ' τὰ πρῶτα πού ἔγιναν στὴν Ἀθήνα—μέσα στὸ ἴδιο τὸ κεντρικὸ κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου. Γιατὶ οἱ σύμμαχοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔχαν ἀποκλείσει τὴ βασιλικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὸν χειμῶνα αὐτὸ καὶ ἡ πείνα θέριζε.

Κάθε μεσημέρι κατέβαινε στὴν πρόχειρη τραπεζαρία, δοκίμαζε τὴ φασουλάδα, γιὰ νὰ ἰδῆ ἂν εἶχε μαγειρευτὴ καλά, καὶ κατόπιν τὴν μοίραζε ὁ ἴδιος μὲ τὴ μεγάλη κουτάλα στοὺς φοιτητὲς του. Πρὶν ν' ἀρχίσῃ ὅμως τὸ γεῦμα προηγείτο μιὰ μικρὴ τελετὴ. Ἔπρεπε νὰ τραγουδήσουν ὅλοι τὸ θούριο τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ «ἀητοῦ τὸ γυιό», μ' ἐκεῖνον ἐπὶ κεφαλῆς. Τραγουδώντας κι' αὐτός, ἔπαιζε συγχρόνως τὸ ρόλο τοῦ μαέστρου μὲ τὴ βοήθεια τῆς ρυθμικὰ κραδαινόμενης κουτάλας του.

Κατὰ τὴν Ἑθνικὴ μας Ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου 1917, δυὸ μῆνες περίπου πρὶν οἱ σύμμαχοι διώξουν τὸν Κωνσταντῖνο απ' τὴν Ἑλλάδα, τὸν δεξιώθηκε ὁ Σκουφός στὸ Πανεπιστήμιο σὲ μιὰ ἱστορικὴ τελετὴ. Τὸν κάλεσε γιὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς του, πού μὲ δική του πρωτοβουλία εἶχε στηθῆ στὴ μεγάλη αἴθουσα τῶν τελετῶν. Λόγοι συγκινητικοί, γεμάτοι ἐνθουσιασμό καὶ πίστη ἀντάλλαξαν ἐκείνη τὴν ἡμέρα, ἐνῶ οἱ φοιτητὲς καὶ τὸ ἔξω τοῦ Πανεπιστημίου πλῆθος τοῦ κόσμου κυριολεκτικὰ παραληροῦσε ἀπὸ ἐπευφημίες. Ὁ Κωνσταντῖνος, συγκινημένος καὶ δακρυσμένος, εὐχαρίστησε τὸν Πρύτανη Σκουφὸ καρφώνοντας ἰδιόχειρα στὸ στήθος του τὸ παράσημο τοῦ Ταξιάρχου τοῦ Σωτῆρος*. Τὴν ἡμέρα αὐτὴ τὴν ξαναθυμόταν συχνά, στὰ κατοπινα χρόνια, καὶ τὴν θεωροῦσε σὰν τὴν λαμπρότερη τῆς ζωῆς του.

Ἀλλὰ σὲ λίγο καιρὸ ὅλα μὲ μιᾶς σκοτείνιασαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξωρίστηκε στὴν Ἑλβετία, ἡ προτομὴ του κρύφτηκε γρήγορα, κι' ἔμεινε ἀρκετὰ χρόνια στὰ ὑπόγεια τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Βενιζέλος ἔνοποιεσε τὸ Κράτος καὶ γύρισε θριαμ-

* Κατὰ τὸν ἱστορικὸ αὐτὸ ἑορτασμὸ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔφθασε στὸ Πανεπιστήμιο μετὰ τὴ δοξολογία στὴ Μητρόπολη, στίς 11.30 τὸ πρωί. Τὸν συνάδευαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βασίλισσα Σοφία, ὁ διάδοχος Γεώργιος, ἡ πριγκίπισσα Ἑλένη καὶ οἱ πρίγκηπες Νικόλαος, Ἀνδρέας καὶ Ἀλέξανδρος. Τὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Καθηγητὴ Σπύρο Λάμπρο εἶχε προηγηθῆ. Τοὺς ὑποδέχτηκαν στὴν εἴσοδο, τὸν βασιλεῖα καὶ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Θ. Σκουφός. Στὴν αἴθουσα ἦταν συγκεντρωμένη ὅλη ἡ ἡγεσία τοῦ τόπου. Οἱ κοσμητόρες τοῦ Πανεπιστημίου, Βασιλείου τῆς Νομικῆς, Γερούλανος τῆς Ἱατρικῆς, Μεσολωφᾶς τῆς Θεολογικῆς, Ρεμοῦνδος τῆς Φυσικομαθηματικῆς καὶ Μένανδρος τῆς Φιλοσοφικῆς. Ἐπίσης οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ Δ. Γούναρης, Δ. Ράλλης, Στεφ. Σκουλούδης καὶ Ν. Καλογερόπουλος, οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ πνευματικὸς κόσμος καὶ οἱ φοιτηταί. Τὸν πανηγυρικὸ λόγὸ ἐξεφώνησε ὁ Πρύτανης, μέσα σὲ γενικὴ συγκίνηση, συνεχῶς διακοπτόμενος ἀπὸ τὶς ἐπευφημίες. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε: «Τῆς μορφῆς ταύτης τὴν εἰκόνα τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον, κεκρωμένος ἀντιπρόσωπος τῆς ἔθνικης ψυχῆς, ἔγνω διὰ τῶν χειρῶν τοῦ καλλιτέχονος νὰ λαξεύσῃ ἐπὶ τῆς ἀσπίλου λευκότητος τοῦ παρίου μαρμάρου καὶ σεμνὴν κατὰ τὴν ἐπισημον ταύτην ἡμέραν νὰ ἀνακαλύψῃ». Καὶ τὴν ἀπεκάλυψε σύρας τὴν κυανόλευκο. Εἰς τὸ τέλος τῆς τελετῆς αὐτῆς ὁ Πρωθυπουργὸς ἐγνώρισε τὴν ἀπόφαση τῆς Κυβερνήσεως διὰ τὸν προσεχῆ ἑορτασμὸ τῆς ἑκατονταετηριδος τῆς παλληγγεσεσίας τοῦ ἔθνους (25ης Μαρτίου 1821) κι' ἐδιάβασε τὸ σχετικὸ Διάταγμα. (Βλέπε Ἱστορία Ἑλλάδος Σπ. Μαρκεζίνη, τόμος 4, σελ. 166).

’Από τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ, τέλος Μαΐου 1932, στὴν Ἐπίδαυρο. Τὴν ὥρα τοῦ γεύματος ποὺ μᾶς τὸ πρόσφερε, ὅπως πάντα, ὁ Σκοῦφος. Δεξιὰ του ὁ Ν. Κρητικὸς, Καθηγητὴς τῆς Σεισμολογίας. Στὸ ἄκρο, πρὸς τὰ ἀριστερά του, ἡ κόρη του Οὐρανία, σήμερα Κυρία Κ. Ζαχαρή. Πίσω τους Ἰ. Κανδήλης καὶ Εὐάγγ. Τσιλιγγίρης, ὁ ἐμπειροτέχνης παρασκευαστὴς του.

Κατὰ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ στὴ Χαϊρώνεια, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1933, ὁ Σκοῦφος μαζὶ μὲ ὅλους τοὺς φοιτητὲς του. (Φωτογραφία Ἰ. Κανδήλη).

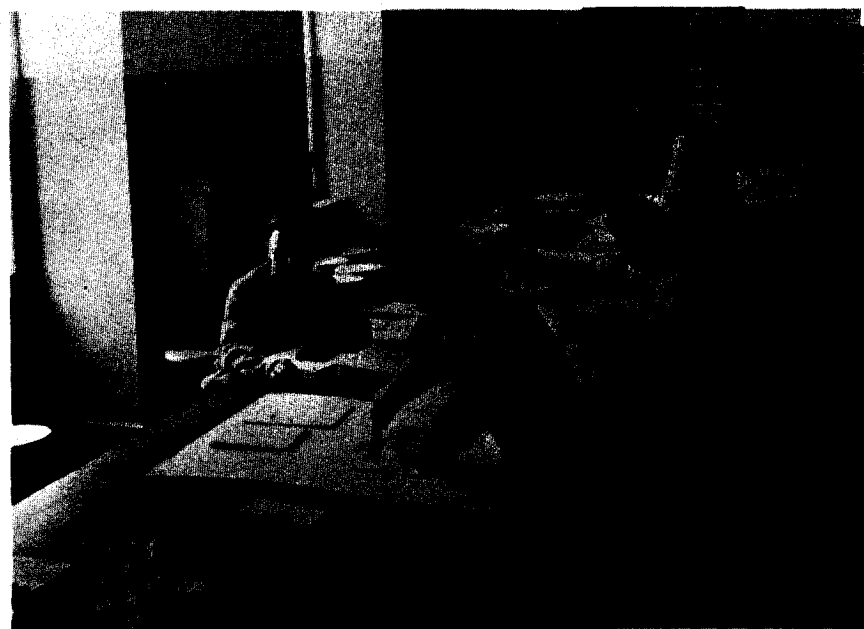
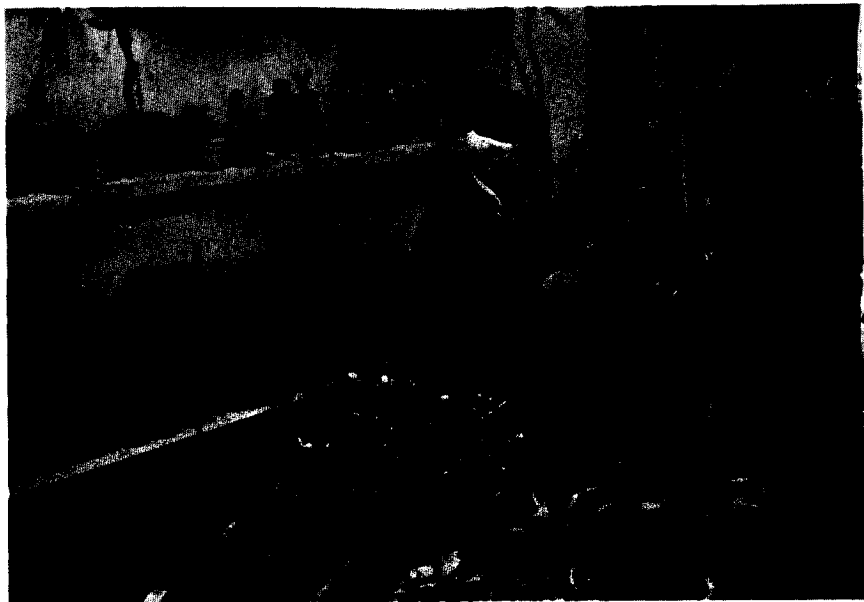
Άπο τή φοιτητική έκδρομή στήν "Υδρα κατά τήν άνοιξη τοϋ 1933. Στο μέσον ό Σκουφος με τόν 'Ηγούμενο και τούς Καλογέρους τοϋ εκεί Μοναστηριοϋ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τή φοιτητική έκδρομή στο Φράγμα τοϋ Μαραθώνος ό Καθηγητής Σκουφος σε φιλική συναναστροφή με τούς φοιτητές τοϋ. Μάιος 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Κατά τη φοιτητική έκδρομή στο Φράγμα του Μαραθῶνος. Ένα μικρό γλεντάκι μετά τὸ γεῦμα. Μάιος 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ὁ Καθηγητὴς Θ. Σκουφὸς μὲ τὸν ἀγαπημένο του Μπλάκ στὴ Βουλιαγμένη. Ἀπὸ τὴν ἐκεῖ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ κατὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1933. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

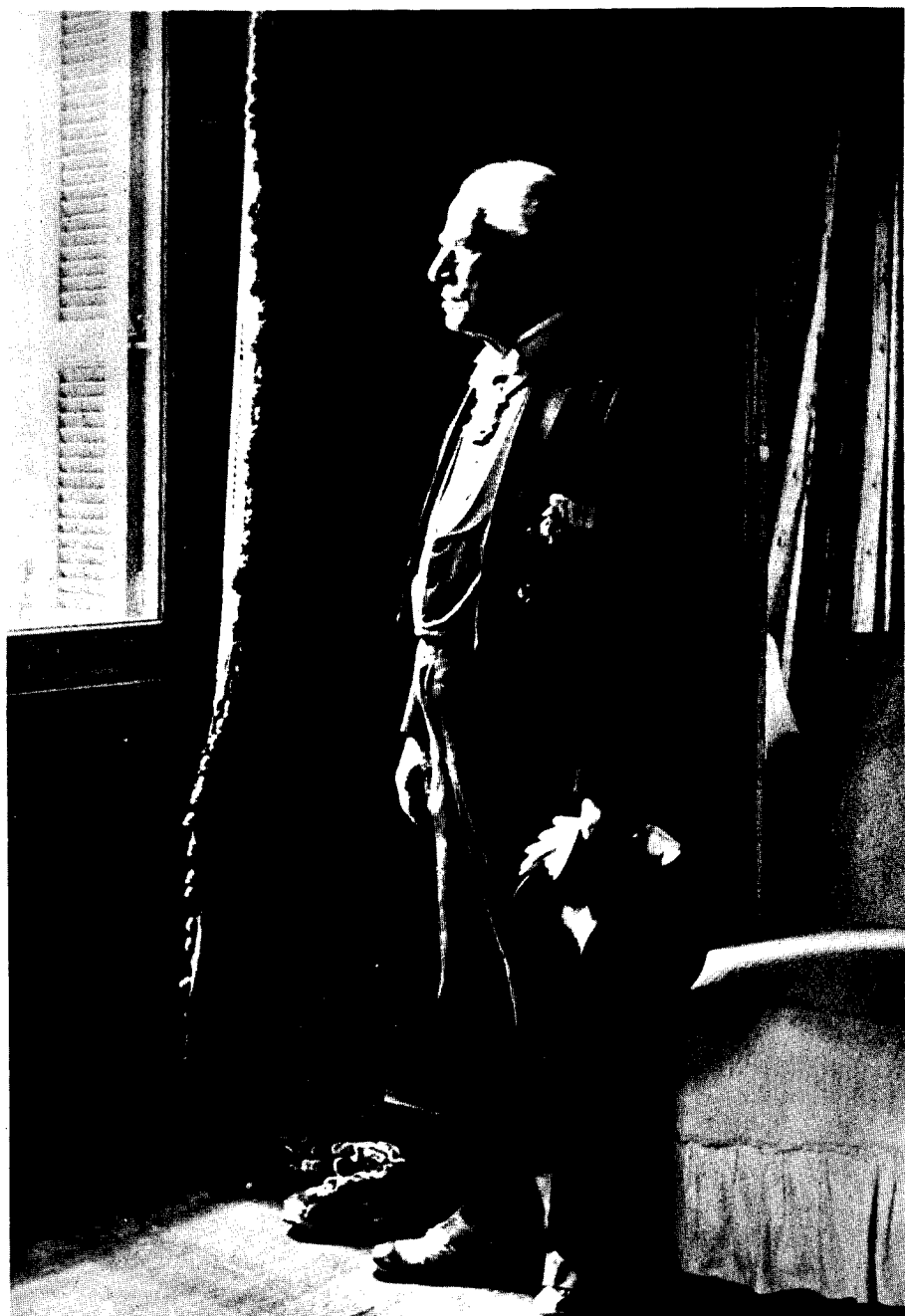

Ὁ καθηγητὴς Θ. Σκοῦφος στὴ σέρα τῆς ταρατσας τοῦ σπιτιοῦ του, ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἀγαπημένα του φυτὰ, τὰ κακτοειδῆ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1935).

Ἡ αἴθουσα τῶν ἀσκήσεων τοῦ Γεωλογικοῦ - Παλαιοντολογικοῦ χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὴ διεκπεραίωση τοῦ φιλοξενούμενου περιοδικοῦ «Χημικὰ Χρονικὰ», ποὺ γίνεται μὲ τὴ δική μας ἐθελοντικὴ ἐργασία. Ἀπὸ ἀριστερὰ : Ι. Ζαγανιάρης, Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς του, Ι Κανδήλης, Γεν. Γραμματεὺς τῆς, Ι. Μπαρδάης ἐθελοντὴς συνάδελφος καὶ Ν. Καρνῆς μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς Ε.Ε.Χ. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1936).

Σε ώρα ρεμβασμοῦ, μέσα σ'ὸ πλοῖο, πηγαίνοντας στὴν Κόρινθο. Φοιτητικὴ ἐκδρομὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς Διώρυγος κατὰ τὸν Ἰούνιο 1935. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ἡ τελευταία φωτογραφία τοῦ Καθηγητῆ Θ. Σκούφου παρμένη στὸ σπίτι του τὸν Μάρτιο 1938 γιὰ τὴν ὁποία ντύθηκε εἰδικὰ μὲ ἐπίσημα ροῦχα καὶ φόρεσε τὰ παράσημά του. (Φωτογραφία I. Κανδήλη).

Π. Ε. ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ

Ἐπαναγαρβαίνε δια' ἐξίς
 φορέαι καὶ παραίτησι μου
 δια' καὶ φοιτητικῆ ἵνα μ
 καὶ ἐξέταξι ὄση
 δι' ἔχο ἀνεργισθῶ ἐν τῷ
 κεντρικῷ σπ. Κατ' αὐτὰς
 δια' ἐξέταξι ἢ ὄση γ' οὐ
 σερκα γ' καὶ ἴν' ὑπερῶ
 ὑπὸ. Φιλικῶς ἀπὸ

Ἡ ἀπασχόληση γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν δὲν ἄφησε καιρὸ γιὰ τὸ τακτικὸ ταξίδι στὴν Τρίπολη κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935. Ὁ Καθηγητὴς παραθέρισε ἀναγκαστικὰ στὴν Κηφισιά στὴ βίλα Καλογεροπούλου, στὴν ὁδὸ Δεληγιάννη, ἀπολαμβάνοντας τὸν δροσερὸ μεγάλο κήπο της. (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Τὸ ἱστορικὸ παρακλητικὸ μπιλλιέττο τοῦ Π. Τσαλδάρη, πρὸς τὸ φίλο του Θ. Σκοῦφο, γιὰ τὸν προστατευόμενὸ του φοιτητὴ. (Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ι. Κανδήλη).

βευτικά στην Ἀθήνα, ἀναλαμβάνοντας, με τὴν ἐπιβολὴ τῶν συμμάχων, τὴν Πρωθυπουργία, κι' ὁ Σκοῦφος ἀπολύθηκε καὶ ἀπὸ Πρύτανις καὶ ἀπὸ Καθηγητής.

Τρία χρόνια πέρασαν δύσκολα γι' αὐτόν. Γιὰ ν' ἀποφύγη τὴν φυλάκιση ἢ τὴν ἐξορία, αὐτοπεριορίστηκε στὸ σπίτι του. Δὲν ξαναβγήκε σχεδὸν τρία χρόνια ἔξω ἀπ' αὐτὸ οὔτε ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα δεχόταν ἐπισκέπτες. Ἀντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες, κατὰ τὰ χρόνια αὐτά, χωρὶς μισθὸ καὶ εἰσοδήματα, γιὰ νὰ θρέψη τὴν πολυμελὴ οἰκογένειά του καὶ δυστύχησε. Δὲν ἔχασε ὅμως τὴν πεποίθησή του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση—ὅπως ἐκεῖνος πίστευε—τοῦ δικαίου. Παρ' ὅτι τὰ χρόνια περνοῦσαν καὶ παρ' ὅτι ἔβλεπε πὼς ἡ πολιτικὴ τῆς δικῆς του παράταξης εἶχε ἀποτύχει, δὲν δεχόταν πὼς ὁ Κωνσταντῖνος του δὲν θὰ δικαιωνόταν καὶ δὲν θὰ ξαναγύριζε στὴν Ἑλλάδα του, γιὰ νὰ ζήσει μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων ὁπαδῶν του, πού τόσο τὸν εἶχαν λατρέψει. Τὸν περίμενε με ἀνυπομονησία καὶ γιὰ ἓνα προσωπικὸ ἀκόμα λόγο. Τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ, κατὰ τὴν τελευταία συνάντησή τους, πὼς θὰ γίνονταν κουμπάρος του βαφτίζοντας τὸ πέμπτο παιδί του, πὸν σὲ λίγο ἀναμενόταν ἢ γέννησή του*.

Ὑστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν προσωπικὴ περιπέτεια, φυσικὸ ἦταν ἡ πολιτικὴ νὰ τὸν παρασύρη καὶ νὰ τὸν ἀγκαλιάση ὀριστικά. Ἀποτέλεσε μιὰ διέξοδο. Ἡ γνωστὴ μαχητικὴ καὶ δραστηριότητά του, τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τοῦ τόπου, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὶς ἀντιλήψεις του, ἔπρεπε νὰ μποῦν σ' ἓνα καινούργιο, καλύτερο δρόμο, τὸν ἐσπρωξαν στὴν ἀπόφαση ν' ἀναμιχθῆ στὴν πολιτικὴ ἀναλαμβάνοντας ἓνα οὐσιαστικώτερο ρόλο.

Μόλις τὰ περιοριστικὰ μέτρα τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλου, κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1920, χαλαρώθηκαν καὶ ἀπόκτησε κι' αὐτὸς κάποια ἐλευθερία κινήσεως, ρίχτηκε στὸν ἀγῶνα. Οἱ ἐκλογὲς ἔχουν ἀποφασιστῆ καὶ θὰ γίνουν σὲ σύντομο

* Ὁ Σκοῦφος περίμενε με βεβαιότητα τὴν πραγματοποίησιν τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ὑπόσχεσης. Ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος σύντομα θὰ ξαναγύριζε δὲν εἶχε καμμιά ἀμφιβολία. Καὶ πραγματικὰ δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς. Ὁ Κωνσταντῖνος γύρισε θριαμβευτικὰ τὸν Δεκέμβριον 1920, ἀλλὰ ἡ τελετὴ τῆς βάφτισης θὰ ἔπρεπε γιὰ λίγο νὰ περιμένῃ. Στὴν ἀρχὴ τὸ πένθος του γιὰ τὸ θάνατο τοῦ γιοῦ του, τοῦ Ἀλέξανδρου, κατόπιν ἡ παραμονὴ του στὴ Μικρὰ Ἀσία, ὕστερα ἡ κλονισμένη ὑγεία του πὸν ὑποχρέωνε σὲ συνεχὴ ἀνάπαυση, ἀκόμα τὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα, δημιουργοῦσαν διαρκῶς ἀναβολές. Καὶ ξαφνικὰ ὁ Κωνσταντῖνος ἔφυγε καὶ σὲ λίγο πέθανε. Τὴν ὑπόσχεση θὰ ἔπρεπε τώρα νὰ τὴν ἐκτελέσῃ ὁ γιὸς του, βασιλιάς Γεώργιος. Διότι γιὰ τὸν Σκοῦφο τὸ συμβόλαιον δὲν ἦταν δυνατὸν ν' ἀθετηθῆ καὶ δεχόταν νὰ περιμένῃ. Πρὶν ὅμως νὰ ἐπικρατηθῆ κάποια ἡσυχία ἀπὸ τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ συζητηθῆ ἐνα τέτοιο θέμα, ἐξωρίστηκε κι' ἐκεῖνος. Πρόβλημα τότε δημιουργήθηκε. Ἐπρεπε καὶ πάλι νὰ περιμένῃ ἀφοῦ δὲν συζητιόταν πὼς ἡ βασιλεία θ' ἀποκατασταθῆ καὶ ὁ Γεώργιος θὰ ξαναγυρίσῃ. Καὶ τὰ χρόνια περνοῦσαν, μὰ ἡ ἀκλόνητη πίστη του, αὐτῆ ἢ τυφλῆ ἀφοσίωση του στὰ δικά του ἰδανικὰ πὸν ὠδήγησε καὶ χάραξε ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του, τελικὰ ἐνίκησε. Δικαιώθηκε ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ ὑπομονὴ του. Με ἀντιπρόσωπο τὸ Γεώργιον Β', ὅταν ξαναγύρισε, πραγματοποιήθηκε ἡ παλιά ὑπόσχεση κι' ἱκανοποιήθηκε ὁ πόθος του νὰ γίνῃ κουμπάρος με τὸν μεγάλο βασιλιὰ Κωνσταντῖνο, πὸν τόσο φανατικὰ ἐλάτρευε, τὸν ἀπὸ χρόνια νεκρό. Γι' αὐτόν, ἡ λυπηρὴ πραγματικότητα τοῦ θανάτου παραμερίζονταν, ἀφοῦ γιὰ ἑκείνον ζοῦσε ἀθάνατος μέσα στὴν καρδιά του.

χρόνο. Ἡ κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἀντιπολίτευση ποῦ διεκδικεῖ ἀπὸ ἐκεῖνον τὴν ἐξουσία ἔχει ἀνάγκη ὀργανώσεως κι' αὐτὴ πρέπει νὰ προέλθῃ καὶ νὰ στηριχθῆ στὶς λαϊκὰς μάζες. Ὁ Σκουφός, ὁ παλαιοντολόγος, ποῦ ἐπάγγελμά του εἶναι τὸ δασκαλίκι, ἀναλαμβάνει γενικὸς Πρόεδρος μιᾶς πανελληνίας μαχητικῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, τῶν «Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων». Εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ διάδοχος τῆς παλαιότερης, τοῦ λεγόμενου «Συνδέσμου τῶν Ἐπιστράτων», ποῦ τὸν ἀποτελοῦσαν οἱ πιστότεροι ὄπαδοὶ καὶ οἱ συστρατιῶτες τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀναδειχεται τώρα ἓνας ἰκανώτατος ὀργανωτὴς καὶ ἓνας σκληρὸς μαχητὴς καὶ συνεργαζόμενος μὲ τὰ πολυάριθμα μέλη τῶν συλλόγων του, κατευθύνει μὲ δεξιότητες τὸν προσεχῆ ἐκλογικὸ ἀγῶνα. Στηρίζει καὶ καθοδηγεῖ τὴ Ἰβμελὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἠνωμένης Ἀντιπολιτεύσεως, ποῦ τὴν ἀπαρτίζουν ὁ Γούναρης, ὁ Στράτος, ὁ Ράλλης καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ πολιτικοί, ὅλοι ἐκεῖνοι ποῦ ἔχουν σκληρὰ καταδιωχθῆ ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τώρα ἀγωνίζονται μὲ φανατισμὸ νὰ τὸν ἐξαφανίσουν.

Σὲ λίγο ἡ προεδρία αὐτῆ τοῦ Σκουφοῦ, στοὺς πολιτικοὺς συλλόγους, γίνεται ἀφορμὴ γιὰ κείνον νέων περιπετειῶν. Ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας κατὰ τοῦ Βενιζέλου στὸ Παρίσι, μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1920, προκαλεῖ στὴν Ἀθῆνα ταραχὰς καὶ νέες διώξεις. Ὁ Σκουφός συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται σὲ αὐστηρὴ ἀπομόνωση γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα. Τὸν βαρύνει ἡ κατηγορία ὅτι ἦταν μετὰ τῶν ἐμπνευστῶν τῆς δολοφονίας. Αὐτὴ ὅμως ἡ πραγματικὰ ἄδικη καὶ ἀπάνθρωπη πράξις δὲν εἶναι οὔτε τῶν ἀρχῶν του οὔτε τοῦ χαρακτῆρα του. Τίποτα δὲν ἀποδεικνύεται ἐναντίον του. Ἀποφυλακίζεται χωρὶς νὰ εἰσαχθῆ σὲ δίκη καὶ ξαναρχίζει μὲ τὸ ἴδιο πείσμα τὸν προεκλογικὸ ἀγῶνα. Γιὰ τὴν ἐκλογικὴ νίκη τῆς ἀντιπολιτεύσεως, τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920, ποῦ ἐπακολούθει, θεωρεῖται καὶ εἶναι πραγματικὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς κυριώτερους συντελεστῆς.

Ὁ Βενιζέλος ἐγκαταλείπει τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Σκουφός γιὰ δευτέρη φορὰ ἔχει ἐκλεγθῆ τώρα βουλευτὴς Κυκλάδων. Ἡ ἀπόλυσή του ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον ἀκυρώνεται καὶ ὕστερα ἀπὸ εἰδικὸ Νόμο ποῦ ψηφίζεται βιαστικὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατέχῃ καὶ τίς δυὸ θέσεις. Μὲ τοὺς Συλλόγους του ὀργανώνει ἀμέσως κατόπιν τὸ δημοσηφίσιμα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ στὶς 6 Δεκεμβρίου 1920 αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ τὸν ὑποδέχεται καὶ τὸν προσφωνεῖ ὄταν πρωτοπατάῃ τὸ ἔδαφος τῆς Ἀθήνας*, κατεβαίνοντας ἀπὸ τὸ θριαμβευτικὸ τραῖνο τοῦ ἐρχομοῦ, στὴν πλατεία Λαυρίου. Ὁ Σκουφός ὕστερα ἀπὸ μακροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνες ἔχει ἰκανοποιήσει ὅλους τοὺς πόθους του καὶ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς εὐτυχέστερους ἀνθρώπους τοῦ κόσμου.

* Ἡ σκηνὴ αὐτὴ ἔχει περιωθῆ στὴν κινηματογραφικὴ ταινία τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Κατὰ τὴ σύντομη αὐτὴ προσφώνησις ὁ Βασιλιάς προστατεύεται, ἀπὸ τὸ ἐξαλλο ἀπὸ ἐνθουσιασμὸ πλῆθος, ποῦ θέλει νὰ τὸν σηκώσῃ στὰ χέρια, ἀπὸ ἓνα κύκλο ἐμπιστῶν τοῦ Σκουφοῦ ἀνθρώπων, κρατημένων χέρι-χέρι, ποῦ τὸν σχηματίζουν μαθητῆς του καὶ ἄλλοι. Μεταξὺ αὐτῶν, ἀπὸ τοὺς δικούς μας, διακρίνονται ὁ Δημ. Δάλμας καὶ ὁ ἀνεψιὸς του, μετέπειτα καθηγητῆς, Χαρίλ. Χατζησαράντος.

Γεμάτος ένθουσιασμό και δραστηριότητα άφιερώνεται τώρα στα πολλαπλά καθήκοντά του. Για τὰ μαθήματά του, τὰ όποία άρχίζει άμέσως, και για τὰ διοικητικά θέματα του Πανεπιστημίου, τὰ όποια φροντίζει με ιδιαίτερο ένδιαφέρον. Άκόμα για τὸ Πολυτεχνείο, του όποιου είναι επίσης καθηγητής και σε λίγο εκλέγεται και διευθυντής του. Για τὰ προβλήματα τῆς έκλογικῆς του περιφέρειας, τὰ όποια, σαν βουλευτής της, επιδιώκει νὰ τακτοποιήση. Άναμιγνύεται επίσης και στην ένγκαινιαζόμενη γενικότερη πολιτική του Κράτους βοηθώντας, σαν σύμβουλος και ρυθμιστής, τὴ νέα Κυβέρνηση.

Ό Σκούφος στη Βουλή, στην Έθνοσυνέλευση όπως έχει όνομαστή, κράτησε ανεξάρτητη θέση. Συνεργαζόταν με τὴν Κυβέρνηση Γούναρη, χωρίς όμως και νὰ γίνη μέλος του λαϊκού κόμματος. Έβλεπε τὸ άδιέξοδο στο όποιο ώδηγείτο ἡ Έλλάς, με τὴ συνέχιση τῆς μικρασιατικῆς έκστρατείας και συμμεριζόταν τὶς άνησυχίες του Ι. Μεταξά και άλλων πολιτικῶν και στρατιωτικῶν, για τούς μεγάλους κινδύνους που τὴν άπειλοῦσαν. Τὶς πρώτες χαρούμενες ἡμέρες τῆς έκλογικῆς νίκης τὶς έχει διαδεχθῆ άνησυχία και άπογοήτευση. Μὴ μπορώντας όμως, μόνος αυτός, νὰ χαράξη κάποια καλύτερη πορεία, είναι ύποχρεωμένος νὰ ακολουθῆ τὶς μετανοεμβριανές κυβερνήσεις, στις άγωνιώδεις προσπάθειές τους και παρὰ τὴν ανεξάρτητη πολιτική του τοποθέτηση, σαν φίλος και παλιός συνεργάτης τῶν ανθρώπων τους, νὰ τούς δίνῃ στη Βουλή μιὰ ψήφο άνοχῆς. Χαρακτηριστικό είναι ότι, όταν τὰ πράγματα του πολέμου άρχισαν πολὺ νὰ δυσκολεύουν και ἡ Κυβέρνηση Γούναρη κινδύνευε νὰ πέση για τὴν έλλειψη μιᾶς ψήφου, δλόκληρη νύχτα έψαχναν νὰ βροῦν στην Άθήνα τὸ Σκούφο, ώστε νὰ πάῃ στη Βουλή και νὰ δώση τὴ σωτήρια αὐτὴ ψήφο του. Και φυσικά έσπευσε και τὴν έδωσε. Τὴν άλλη μέρα ὁ Άννινος έγραψε για 'κεινον τὸ γνωστὸ ιστορικό και τόσο παραστατικό, για τὴ δύσκολη εκείνη εποχή, άπόφθεγμα: «Τόσα κεφάλια στη Βουλή τὰ έσωσε ένας Σκούφος».

Ἡ κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και ἡ σύντομη ύπουργία του.
 Δυὸ χρόνια μετὰ τὸ θρίαμβο τῶν έκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 έπέρχεται ἡ μοιραία και άναμενόμενη καταστροφή. Τέλος Αύγουστου 1922 τὸ πολεμικό μας μέτωπο, στη Μικρὰ Άσία, σπάει παρασύροντας τὰ πάντα και δημιουργώντας ένα θλεθρο, για τὴν ιστορία του έλληνισμού, άνευ προηγουμένου, τὴν άντιμετώπιση του όποιου, τὴν ώρα αὐτή, κανείς δέν έχει τὸ θάρρος ν' αναλάβῃ.

Τὶς μέρες εκείνες, του Σεπτεμβρίου 1922, αν και δέν ἤμουν άκόμη βοηθός του, συναντοῦσα τακτικά τὸ Σκούφο και θυμοῦμαι τὴ λύπη και τὴν άγωνία του. Άκριβῶς επειδὴ ἦταν από τὰ λίγα καλά στοιχεία τῆς Βουλῆς, που στάθηκαν αντίθετα τῆς πολιτικῆς του Γούναρη στο Μικρασιατικό, ύποχρεώθηκε νὰ βοηθῆ τὶς κρίσιμες εκείνες ώρες και νὰ πάρῃ μέρος στην ὀλιγοήμερη κυβέρνηση σωτηρίας του Τριανταφυλλάκου. Άνάλαβε Ὑπουργός Παιδείας και προσωρινὰ Γεωργίας. Τὸν επισκέφθηκα τὶς πρώτες ἡμέρες μετὰ τὴν ὀρκωμοσία του και τὸν θυμοῦμαι,

ανάμεσα στην ταραγμένη λαοθάλασσα τῶν ἀγωνιῶντων ἀνθρώπων πού ἔτρεχαν καί κάτι ὄλοι περίμεναν ἀπ' ἐκεῖνον, νά στέκεται ἀκμαῖος, γεμάτος θάρρος καί ψυχραιμία, καί νά προσπαθῆ ὄλους νά τοὺς παρηγορήσῃ, ὄλους σέ κάτι νά τοὺς βοηθήσῃ. Μοῦ πρότεινε μάλιστα, τὴν ἡμέρα αὐτή, νά πιάσω κι' ἐγὼ δουλειά στὸ ἰδιαιτέρο γραφεῖο του, χωρὶς φυσικὰ τίποτε νά προφθάσῃ νά γίνῃ μέσα στὸ ταραγμένο αὐτὸ 15θήμερο τῆς ὑπουργίας του.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Συνταγματάρχη Πλαστήρα πού σὲ λίγο ἐπιβλήθηκε, δημιούργησε, μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ χάος, μιὰ καινούργια κατάσταση. Ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος παραιτήθηκε ὀριστικὰ κι' ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ νά πεθάνῃ ἐξόριστος μετὰ μικρὸ διάστημα, οἱ πολιτικοὶ καί γενικὰ οἱ ἄνθρωποι τοῦ καθεστώτος του ὑπέστησαν ἕνα καινούργιο σκληρὸ διωγμὸ κι' ὁ Σκούφος, ἐξουθενωμένος ἀπὸ ὄλα αὐτὰ τὰ χτυπήματα, πού μὲ τὴν εὐαισθησία του ἀποτελοῦσαν γιὰ κείνον προσωπικὴ συμφορά, παραμερίστηκε. Ζοῦσε πιά, γεμάτος μελαγχολία, μόνο στὸ περιβάλλον τοῦ σπιτιοῦ του καί τοῦ Ἐργαστηρίου του. Ἡ πολιτικὴ του σταδιοδρομία εἶχε πιά ὀριστικὰ τερματιστῆ καί πρόθεσή του ἦταν, μὲ τὶς λίγες δυνάμεις πού τοῦ εἶχαν ἀπομείνει, νά ἐργασθῆ στὸ ἐξῆς μόνο γιὰ τὴν ἐπιστήμη του καί τὴν πανεπιστημιακὴ διδακτικὴ ἀποστολὴ του. Ἡ ἐπανάσταση Πλαστήρα δὲν τὸν ἐνώχλησε στὴ θέση του αὐτή. Τὸν ἀπέλυσε ὁμως ἀπὸ τὴν ἄλλη, τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Πολυτεχνείου, κι' αὐτὸ ἴσως περισσότερο γιὰ νά ἐπιτύχῃ, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ Διευθυντῆ τοῦ Ἰδρύματος, θέση στὴν ὁποία τὸν εἶχαν ἀναδείξει τελευταῖα οἱ ἐκεῖ συνάδελφοί του μὲ τὴν ψῆφο τους.

Ἡ ζωὴ του μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς πολιτικῆς. Βοηθὸς πιά τοῦ Σκούφου, ἀπὸ τὴν 1η Νοεμβρίου 1922, μετὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸν τραγικὸ σταθμὸ τῆς ζωῆς του, ὅταν ἄρχιζε γιὰ κείνον μιὰ καινούργια ἐποχὴ, γνωρίζομαι ἀπὸ τότε περισσότερο καί μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ συνδέομαι ὄλο καί στενώτερα. Περιέγραφα ἀπὸ ποιοὺς ἀποτελεῖτο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ προσωπικὸ τοῦ Ἐργαστηρίου του καί ποιά καθήκοντα ἀνατέθηκαν σὲ μένα. Μὲ τὸν καιρὸ, καθὼς τὰ χρόνια περνοῦν, γίνομαι κάθε μέρα ὄλο καί περισσότερο ἀπαραίτητος γι' αὐτόν.

Ἐγκάρδιος κι' εὐγενικός, ὅπως εἶπαμε καί προηγουμένως, στὴ συμπεριφορά του, σοῦ δημιουργοῦσε εὐχαρίστηση, ὅσο κι' ἂν κουραζόσουν, νά δουλεύῃς κοντά του. Χωρὶς νά τὸ θέλῃς παρακολουθοῦσες καί συμμετεῖχες σ' ὄλες τὶς σκέψεις του καί τὶς φροντίδες του κι' ἔφθανες στὸ σημεῖο νά νιώθῃς πολὺ δικός του, σὰν μέλος καί σὺ τῆς οἰκογένειάς του.

Τοῦχα ζητήσῃ τὴ θέση αὐτὴ, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πού ὁ χημικὸς κλάδος μαστιζόταν ἀπὸ τὴν ἀνεργία, σὰν μιὰ προσωρινότητα — καί σ' αὐτὸ εἶχε κι' ἐκεῖνος συμφωνήσῃ — μέχρις ὅτου νά βρεθῆ κάτι καλύτερο γιὰ μένα. Κι' ὁμως σὲ λίγο ἦταν τόσο εὐχάριστη ἡ ἐργασία κοντά του, ὥστε διαρκῶς ν' ἀναβάλλω τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς προγραμματισμένης ἀλλαγῆς. Βοηθὸς τοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Γεωλογίας δὲν ἔπαυα ν' ἀπασχολοῦμαι ἐπιστημονικὰ καί μὲ τὴ Χημεία κι' ἐκεῖνος

παρακολουθοῦσε τις πρὸς τὰ ἐκεῖ προσπάθειές μου μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ τὴν ἀνάμιξή μου στὴ διοίκηση τῆς Ἑνώσεως Ἑλλ. Χημικῶν. Μάλιστα γιὰ τὴν ὀργάνωσή μας αὐτή, ὅπως κι' ἀργότερα γιὰ τὸ περιοδικό της, ἡ βοήθειά του σὲ πολ- λές περιπτώσεις ὑπῆρξε οὐσιαστικὴ προσφορά καὶ ὄχι μόνο ἠθικὴ συμπαράσταση.

Τακτικὰ τ' ἀπογεύματα, κατὰ τὸ καλοκαίρι, καθισμένοι στὴν ἀπλόχωρη καὶ εὐάερη ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ του, τὴν καταστόλιστη μὲ τις παντοῦ τοποθετημένες γλάστρες τῶν φυτῶν του, τὰ ἀκουάρια τὰ γεμάτα πολύχρωμα ψαράκια, τὰ κλουβιά μὲ τὰ καναρινία καὶ τὰ γύρω περιφερόμενα κατοικίδια, σκυλιὰ καὶ γάτες, κουβεν- τιάσαμε οἱ δύο μας ἐπὶ ὥρες. Γιὰ τὰ οἰκογενειακά μας προβλήματα, γιὰ τὰ πανεπι- στημιακὰ θέματα, γιὰ τὰ πολιτικὰ τῆς ἡμέρας. Μὲ τοὺς καφέδες μας μπροστὰ στὸ τραπεζάκι καὶ τὸ σωρὸ ἀπὸ τὰ ἐφτάζυμα παξιμαδάκια τοῦ «Τσίτα». Αὐτὴ ἡ ταράτσα, στὸ κέντρο σχεδὸν τῆς Ἀθήνας, μὲ τὴν ἀνεμπόδιστη θεὰ της, χάρη στὸ ἄνοιγμα ποῦ ἄφηνε ἐμπρὸς της, ἐλεύθερο ἀπὸ κτίρια, τὸ γειτονικὸ κηπάριο τῆς ἐκκλησίας, ἀποτελοῦσε τὴν τεχνητὴ ζούγκλα μέσα στὴν ὁποία ζοῦσε κυρίως ἐκεῖ- νος, αὐτὸς ὁ μεγάλος λάτρης τῆς φύσεως. Περιφερόταν ἐκεῖ, τὸ γέρικο αὐτὸ λιον- τάρη, ἀσχολούμενο στὰ πῖο εἰρηνικὰ ἔργα. Σκαλίζοντας καὶ ποτίζοντας τὰ λου- λούδια, μπαινοβγαίνοντας στὴ μεγάλη σέρα ποῦ εἶχε κατασκευάσει στὴ μιὰ πλευρὰ τῆς ταράτσας, παίζοντας μὲ τὰ ἀγαπημένα ζῶα του, καλοδεχόμενος καὶ φλυα- ρώντας μὲ τοὺς στενοὺς φίλους του καὶ τοὺς λίγους ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς γνωστούς, ποῦ κατ' ἄρθρον νὰ πάρουν τὴν ἄδεια γιὰ νὰ φθάσουν ἔως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ἄντρον του. Τὸ χεῖμῶνα ἀνάλογη ἢ συναναστροφή μέσα στὸ ἰδιόμορφο γραφεῖο του.

Τὰ χόμπυ τοῦ Σκούφου μὲ τὰ ὁποῖα περνοῦσε τις ὥρες του ἦταν πρῶτα τὰ φυτὰ γενικὰ καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια περισσότερο ἐκεῖνα ποῦ ἀνῆκαν στὴν οἰκο- γένεια τῶν κακτοειδῶν. Εἶχε δημιουργήσει μιὰ ἀφάνταστα πλούσια συλλογὴ ἀπ' αὐτὰ καὶ σχηματίζει μιὰ πλήρη καὶ ἀπόλυτα ἐνημερωμένη βιβλιοθήκη, ἀπὸ τὰ ξένα βιβλία ποῦ ἀσχολοῦνταν μ' αὐτὸ τὸν κλάδο. Ποῦ διαρκῶς μεγάλωνε μὲ τὴ προσθήκη κάθε νέου βιβλίου ποῦ κυκλοφοροῦσε. Ἀπὸ ἐρασιτέχνης ἐγινε ὁ ειδι- κὸς ἐπιστήμονας, γνωστὸς κι' ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὸν ὁποῖο συμβουλευόνταν καὶ πολλοὶ ξένοι, ἀπὸ ἐκείνους ποῦ σὰν κι' αὐτὸν εἶχαν ἀφιερωθῆ στὰ περίεργα αὐτὰ φυτὰ. Μάλιστα εἶχε ἀρχίσει καὶ τὴ συγγραφή ἑνὸς ἐιδικοῦ βιβλίου ποῦ δὲν πρόλαβε νὰ τὸ συμπληρώσει.

Τὸ ἄλλο χόμπυ του, αὐτὸ πολὺ παλαιότερο, ἦταν τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιὰ. Τὰ ἀγαποῦσε πολὺ, ἤξερε νὰ τὰ ἐξημερώνη καὶ νὰ συνεννοηταί φιλικὰ μαζί τους καὶ μὲ τὴ σειρά τους τὸν ἀγαποῦσαν πολὺ κι' ἐκεῖνα. Κάποτε βρῆκε, κοντὰ στὴ θάλασ- σα, καὶ μάζεψε ἕνα γλάρο μὲ τραυματισμένη τὴ φτερούγα του, ἀνίκανο νὰ πετάξῃ. Τὸν ἔφερε στὸ σπίτι τῆς Ἀθήνας, περιποιήθηκε τὸ τραῦμα του, τὸν θεράπευσε, τὸν ἔθρεψε. Ὁ γλάρος ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα πέταξε καὶ χάθηκε πρὸς τὴ θάλασσα. Μὰ δὲν ξέχασε τὸ σωτήρα του. Ξαναγύριζε κατὰ διαστήματα στὸ σπίτι, ἔμενε με- ρικὲς μέρες φιλοξενούμενος κοντὰ του, γιὰ νὰ φύγῃ καὶ πάλι γιὰ τὸν δικὸ του κό- σμο τῆς ἀπέραντης θάλασσας.

Τὰ σκυλιά του, με ποικιλία στη ράτσα και τις διαστάσεις τους, κάποτε ἔφθασαν τὰ δέκα. Καί οἱ γάτες ἀνάμεσα σ' αὐτά, πιστές στις ἀρχές και τὰ διδάγματα τοῦ ἀφεντικοῦ τους, ἀδελφωμένες και μεταξύ τους και με τοὺς σκύλους, ζοῦσαν εἰρηνικά σ' ἐκεῖνο τὸ ζωολογικὸ κοινόβιο, στὸ ὁποῖο, ὄλο και κάποιοι νέος σύντροφος προσλαμβάνονταν. Σκαντζόχοιροι, χελῶνες, πουλιὰ μικρὰ και μεγάλα, κι' ὅ,τι ἄλλο εὑρίσκε ἢ τοῦ χάριζαν.

Στὰ τελευταῖα χρόνια του και μέχρι τὸ θάνατό του, ἀπαραίτητος σύντροφός του ἦταν ὁ περίφημος Μπλάκ. Ἐνας μεγαλόσωμος σκύλος Σέτερ, με πλούσιο ἄσπρο τρίχωμα στολισμένο με ἀραιὲς μαῦρες πινελλιές, ποὺ παρ' ὅτι σχεδὸν κάτωσπρος τὸ χρῶμα, ἄκουγε στὸ ὄνομα Μπλάκ. Αὐτός, ὁ ἀρχηγός, τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τῆς φάρας τῶν σκύλων του, εἶχε γίνει κατὰ κυριολεξίαν ἡ σκιά του. Τὸν ἀκολουθοῦσε προσκολλημένος στὰ δεξιὰ του, ὅπου κι' ἂν βρισκόταν, ὅπου κι' ἂν πήγαινε. Στὸ σπίτι, στὸ δρόμο, στὸ ἐργαστήριο. Κάτω ἀπ' τὸ κρεβάτι του, ὅταν κοιμόταν, κάτω ἀπ' τὸ γραφεῖο στὸ ἐργαστήριο, μέσα στὰ πόδια του ὅταν δεχόταν φίλους ἢ φοιτητές. Ἀγαθώτατος και σιωπηλὸς κανένα δὲν ἐνοχλοῦσε και πάντα μισοκοιμισμένος φάνταζε σὰν ψεύτικος. Ἐνα μόνο δὲν ἀνεχόταν και δὲν ἀνέχθηκε ποτέ. Ἐνα Σουηδὸ καθηγητὴ γεωλόγο, ποὺ ἔμενε ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν Ἀθήνα και ταχτικά ἐπισκεφτόταν τὸ Σκοῦρο. Τὸν μυριζόταν ἀπὸ μακριὰ και πρὶν ἀκόμα μπῆ στὸ κτίριο, ὁ ἀγαθώτατος Μπλάκ γινόταν ἕνα μαινόμενο λιοντάρι. Κάποτε ὁ Σουηδὸς μόλις ἐσώθηκε ἀπὸ τὰ δόντια του κι' ἔφυγε με τὰ ράκη μόνο τοῦ παντελονιοῦ του. Καί ἀπὸ τότε ὑποχρεώθηκα, ὅταν ἀναγγελλόταν ὁ ἐρχομός του, νὰ σέρνω τὸν Μπλάκ και νὰ τὸν φυλακίζω στὸ δικό μου γραφεῖο. Καί ὁ Σκοῦφος ἔλεγε ἀποφθεγματικά: «Τὰ ζῶα, παιδί μου, ἔχουν δικό τους αἰσθητήριο. Γιὰ νὰ κάνη ἔτσι ὁ ἀγαθὸς Μπλάκ δὲν θάναί καλὸς ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ Σουηδὸς. Φοβᾶμαι πὼς κάνει τὸν κατάσκοπο στὴν Ἑλλάδα».

Οἱ πολλὲ παλιοὶ πανεπιστημιακοὶ και οἱ γειτόνοι του και οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τῆς περιοχῆς του, θὰ θυμῶνται ἀκόμα τὴν κουστωδιά ποὺ συνῶδευε τὸν πασίγνωστο Σκοῦφο, κατὰ τὴ μεσημβρινὴ ἐπιστροφή του ἀπὸ τὸ Ἐργαστήριο στὸ σπίτι του, τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκεῖνος μπροστά, με τὴ γεροντικὴ βιβλικὴ μορφή του ποὺ τὴ χαρακτήριζαν τὰ ἄφθονα πάλλευκα κατσαρὰ μαλλιά του, ὁ Μπλάκ δίπλα του, ὁ Παναγιώτης λίγο πάρα πίσω, κουβαλῶντας τὰ ψώνια, και γύρω τους μερικοὶ ἀκόμη ἀπὸ τὸ προσωπικὸ και ἀπ' ἐκείνους ποὺ τύχαινε νὰ βρεθοῦν στὸ γραφεῖο του, τὴν ὥρα τῆς ἀναχώρησης, και θεωροῦσαν ὑποχρέωσή τους νὰ τὸν συνοδεύουν μέχρι τὸ σπίτι.

Προχωρῶντας ἔτσι στὴ ζωὴ, τὰ χρόνια ἐκεῖνα τοῦ μεσοπολέμου, ὁ Σκοῦφος ἔφθασε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1934 τὰ 70 χρόνια του κι' ἔπρεπε κανονικά ν' ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν ἡγεσία. Παρ' ὅτι ἀρκετὰ κουρασμένος, ἀπὸ τὸ πέρασμα μιᾶς πολυκύμαντης ζωῆς, ἦταν δύσκολο ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀπομόνωσης του μόνο στὸ σπιτικὸ περιβάλλον. Χωρὶς τὸ Ἐργαστήριό του, χωρὶς τὶς πανεπιστημιακὲς φροντίδες, ξένος ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα ποὺ δημιούργησε και με τὰ ὁποῖα

συνδέθηκε 50 δλόκληρα χρόνια. Δέν έννοουσε άκόμα, όπως τόσοι άλλοι, νά τά έγκαταλείψη όλ' αύτά και νά ξεκουραστή.

Ό Νόμος έδινε τό δικαίωμα στη Σχολή, μέ άπόφασή της, νά παρατείνη τό όριο τής ήλικίας τών καθηγητών, ώστε νά μένουν στην ένεργό ύπηρεσία δύο χρόνια και μετά τά 70. Πρόσφατα τό μέτρο αύτό είχε εφαρμοστή γιά έναν άλλο κορυφαίο άπό τούς καθηγητές τής Σχολής, τόν Δημ. Αιγινήτη, και ό Σκουφος πίστευε ότι οί συνάδελφοί του πρόθυμα θ' άποφάσιζαν τό ίδιο και γι' αύτόν. Μά παρ' όλο τό κύρος του, τήν ίστορία του, τούς πολλούς φίλους πού είχε μεταξύ τους, άπό τούς όποίους άρκετοί ήσαν δημιουργήματά του, ή Σχολή, βρίσκοντας εύσχημες δικαιολογίες, δέν έλεγε ούτε τό ναι ούτε τό όχι γιά τήν ύπόθεσή του. Όλο και άνέβαλλε νά πάρη άπόφαση, ώστε κάποτε τό θέμα νά λησμονηθή. Κι' αύτό γιαι έκείνος πού φερόταν σαν διάδοχός του, βιαζόταν νά πάρη τή θέση του και πολεμούσε άπό τά παρασκήνια. Ήταν άπό οίκογένεια ό διάδοχος, είχε φίλους, ήξεραν πώς άργά ή γρήγορα θά γινόταν καθηγητής και μερικοί έσπευδαν, άπό τώρα, γιά νά έξασφαλίσουν μελλοντικά και τά δικά τους συμφέροντα, νά τόν κολακεύουν προκαταβολικά βοηθώντας έκείνον και παραμερίζοντας τόν Σκουφο.

Ό Σκουφος, πικραμένος άπ' αύτό τό παιχνίδι, μη θέλοντας νά έπέμβη και χωρίς νά μπορή τώρα στά γεράματα νά ζητιανέψη ψήφους μάλιστα μεταξύ τών νεωτέρων του, πού αύτοί άποτελούσαν κυρίως τούς αντίθετους, μάταια περίμενε. Πέρασαν μήνες, είχε χάσει τήν έλπίδα και ήταν άποφασισμένος νά προσαρμοστή στο άναπόφευκτο. Ένα έκτακτο όμως γεγονός ήρθε άναπάντεχα ν' ανατρέψη αύτή τήν καλά έναντίον του όργανωμένη αντίδραστική τακτική.

Τήν 1η Μαρτίου 1935 έγινε τό έπαναστατικό κίνημα τοϋ Βενιζέλου πού σε λίγο κατεστάλη μέ άποτέλεσμα ή τότε Κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη ν' άποκτήσει έκτακτες δικαιοδοσίες και οί άνθρωποι τής άντιβενιζελικής πλευράς νά γίνουν ίσχυροί. Πολλά ζητήματα λύνονταν τς ήμέρες έκείνες εύκολα μέ μιá συντακτική πράξη τοϋ Ύπουργικού Συμβουλίου. Ξέροντας τόν άδελφικό του σύνδεσμο μέ τόν Τσαλδάρη και βλέποντας πόσο κατάκαρδα είχε πάρει τήν άπομάκρυνσή του άπό τό Πανεπιστήμιο, πού είχε καταντήσει ζήτημα ζωής, τοϋ είπα: «Νά ζητήσης άπό τόν Παναγή νά τακτοποιήση τήν παράτασή σου μέ συντακτική πράξη». Ούτε νά τ' άκούση στην άρχή. «Νά μείνω στο Πανεπιστήμιο μέ μιá έπαναστατική πράξη; Ποτέ! Έγώ, ό Σκουφος, νά ζητήσω άπό τό φίλο μου τόν Πρωθυπουργό νά έπέμβη στη Σχολή, καταπατώντας τά πανεπιστημιακά καθιερωμένα; Όχι, έτσι δέν τό θέλω».

Έγώ όμως άρχισα νά προπαγανδίζω τήν ιδέα. Τήν άρπαξαν και οί δικοί του και οί στενοί φίλοι του. Άκόμη και οί παλαιότεροι τής Σχολής πού ήσαν επίσης άγανακτισμένοι γιά τή συμπεριφορά τών νεωτέρων τους. Έκείνοι πού συνεργάζονταν μαζί του, κατά τά τελευταία χρόνια. Όπως ό Άθανασιάδης, οί θεωρούμενοι άντικειμενικοί και εύθικτοι, γιά τέτοια προσωπικά θέματα, Ζέγγελης και Χόνδρος και άλλοι. Και τελικά ό Σκουφος, σιγά - σιγά, πείσθηκε και ύποχώρησε.

Ἄλλοι φυσικά ἔκαμαν τὸ διάβημα στὸν Τσαλδάρη. Ἐκεῖνος πολὺ ἤθελε νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀδελφικὸ φίλο του Σκοῦφο, μὰ σεμνὸς πάντα, μὲ τὴ γνωστὴ μεγάλη πολιτικὴ του εὐθιξία ποὺ ὁ κόσμος τὴν ἐρμήνευε γιὰ δειλία, μὲ δισταγμὸ ἀποφάσισε νὰ κάνῃ τὴν πρότασή του στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο, γιὰ μιὰ διετὴ παράταση τοῦ ὀρίου ἡλικίας του. Τελικὰ δέχτηκε νὰ προτείνῃ τριετία ἀφοῦ ὁ ἕνας χρόνος, μὲ τὴν κωλυσιεργία τῆς σχολῆς, εἶχε κι' ὄλας περάσει.

Μέλος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, κατὰ τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες, ἦταν καὶ ὁ Ι. Μεταξᾶς, ποὺ εἶχε ἀναλάβει ἔκτακτα καθήκοντα Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν. Ὅταν ὁ τυπικὸς Τσαλδάρης ἔφερε δειλὰ - δειλὰ πρὸς ἔγκριση τὴ συντακτικὴ πράξη γιὰ τὸ Σκοῦφο, βρῆκε ἕνα ἀνέλπιστο καὶ θαρραλέο ὑποστηρικτὴ τῆς προτάσεώς του ποὺ ἦταν μάλιστα ξένος ἀπὸ τὸ κόμμα του. Τὸν Ἰω. Μεταξᾶ. «Τί, εἶπε ἐκεῖνος, τρία χρόνια; Ὁ Σκοῦφος εἶναι μεγάλος ἐπιστήμων καὶ ἀποτελεῖ ἔθνικὸ κεφάλαιο. Δὲν πρέπει ὀπωδῆποτε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο. Ἄς μείνῃ ὅσο μπορεῖ περισσότερο. Προτείνω παράταση ὀρίου πέντε ἐτῶν». Ἄλλο ποὺ δὲν ἤθελε καὶ ὁ Τσαλδάρης. Ἐγκρίθησαν ὁμόφωνα τὰ πέντε χρόνια μὲ τὸ ἐξῆς σκεπτικὸ στὴν πράξη ποὺ δημοσιεύτηκε: «Διὰ τὰς πολυτίμους πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν ἐπιστήμην ὑπηρεσίας του». (Ἐφημερ. Κυβερν. ἀρ. φ. 135 Α/11.4.1935).

Πανετυχῆς ὁ Σκοῦφος καὶ θριαμβευτῆς ξαναπῆγε στὴ Σχολὴ γεμάτος χαρὰ ἀλλὰ καὶ συγκρατημένη ὀργὴ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν περισσοτέρων μελῶν της. Ἦταν γνωστὰ τὰ ξεσπάσματά του, ποὺ ὅσο κι' ἂν ἦταν δίκαια, παρεξηγοῦνταν καὶ τὸν κακοχαρκτηρίζαν. Ποὺ ἐξ αἰτίας των τὸν θεωροῦσαν σκληρὸ καὶ ἀδίστακτο. Ὅταν λοιπὸν ὁ Κοσμήτωρ, κατὰ τὴν πρώτη νέα παρουσιάσή του στὴ Σχολή, τὸν ὑποδέχτηκε μ' ἕνα χαιρετιστήριο λογίδριο, ὁ Σκοῦφος ἀπάντησε μὲ εὐχαριστίες, ἀλλὰ πάντα ὀργισμένος, κατέληξε στὰ ἐξῆς: «Ἡ Σχολὴ δὲν θέλησε, εἶπε, νὰ μοῦ δώσῃ, μὲ ἀπόφασή της, τὴν παράταση τῶν δυὸ χρόνων, ποὺ δικαιούμουν ἀπὸ τὸ Νόμο, κι' ἔτσι φθάσαμε ἢ Κυβέρνηση νὰ μοῦ δώσῃ πέντε». Καὶ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ τὸν ἐβεβαίωσε καὶ παραστατικά μὲ τεντωμένα τὰ δάχτυλα τοῦ χεριοῦ του καὶ ... γυρισμένη τὴν παλάμη πρὸς τὸ ἀκροατήριον.

Λίγο μετὰ τὴν ἐπανεγκατάστασή του στὸ Πανεπιστήμιο, τοῦ ἀνατέθηκε ἡ Προεδρία τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν. Σὲ προηγουμένα κεφάλαια, μιλῶντας γιὰ τὸν Ἀθανασιάδη καὶ τὸν Δάλμα, διηγήθηκα πολλὰ γιὰ τὶς περιπέτειες τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς καὶ τῆς δικῆς μου ἀνάμιξης στὶς ἐργασίες της, ὥστε νὰ μὴν ἀξίξῃ νὰ τὰ ἐπαναλάβω.

Ἡ καλοκαιρινὴ ἀνάπαυση στὴν Τρίπολη. Ὁ Σκοῦφος κάθε χρόνο, τοὺς δυὸ τελευταίους μῆνες τοῦ καλοκαιριοῦ, Αὐγούστο καὶ Σεπτέμβριο, τοὺς περνοῦσε οἰκογενειακὰ στὴν Τρίπολη, ποὺ τότε θεωροῦνταν ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα θέρετρα. Ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ πατρίδα τῆς γυναίκας του κι' ἀκόμα, ἔχοντας ἀστικά κτήματα στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τῆς πόλης αὐτῆς, εἶχε ἐκεῖ, κοντὰ στὸν παραθερισμὸ, καὶ τὰ συμφέροντά του νὰ παρακολουθήσῃ καὶ ἐπιβλέψῃ.

Στήν πόλη αὐτή, μέ τήν καλή μὰ περιορισμένου κύκλου κοινωνία της, καί σέ δλόκληρη ἀκόμη τήν περιοχή της, ὁ Σκοῦφος ἦταν ἀγαπητότατος. Πασίγνωστος μέ τὸ ἐντυπωσιακὸ παρουσιαστικὸ του, τὸν πλατύγυρο παναμά, τὰ ἀφθονα, κάτασπρα μαλλιά, τὸ ἀνθηρὸ ροδαλὸ πρόσωπο, τήν καλοκαιρινὴ ἄσπρη φορεσιά του καί τήν ἀπαραίτητη μαγκούρα του, πάντα συνοδεῖα ἀπὸ τὸν Μπλάκ, τὸν ὠραῖο σκύλο του, ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς Τριπολιτσιῶτες τὸν ἀγαπημένο ἀνθρώπο τους καί τὸ καύχημά τους. Ὅταν περνοῦσε σηκώνονταν ὄλοι, μικροὶ καί μεγάλοι, κι' ἔτρεχαν νὰ τὸν χαιρετίσουν καί νὰ τοῦ μιλήσουν. Ἐκεῖνος, λαϊκὸς πάντα, γελαστός καί ἐγκάρδιος, ξέροντας προσωπικὰ σχεδὸν ὄλους, θὰ στεκόταν νὰ τοὺς χαιρετίση, νὰ τοὺς μιλήση. Μιά καραμέλλα γιὰ τὰ παιδάκια—οἱ τσέπες του ἦταν πάντα γεμάτες ἀπ' αὐτὲς γιατί ἦταν τὸ ἀντίδοτό του στὸ τσιγάρο ποὺ ἀπὸ χρόνια εἶχε κόψει—ἔνα καλὸ λόγο καί πολλές φορές ἔνα φιλί γιὰ τοὺς μεγάλους.

Ζοῦσα κι' ἐγώ, γιὰ λίγες ἡμέρες, αὐτὴ τήν ἀπλὴ καί ἀμέριμνη ζωὴ μαζί του, γιατί εἶχε τήν ἐπιθυμία, κατὰ τὸ τέλος Σεπτεμβρίου, νὰ πηγαίνω νὰ μένω γιὰ λίγο κοντά του. Γυρίζαμε οἱ δύο μας ἢ καί μαζί μέ τὰ παιδιά του, στήν ἱστορικὴ αὐτὴ πόλη, ἄλλοτε μέ τὰ πόδια καί ἄλλοτε μέ ἀμαξάκι, καί ἀπολάμβανα καί συμμετεῖχα στίς θριαμβευτικὲς αὐτὲς παρελάσεις καί τήν ἐγκάρδια ἀτμόσφαιρα ποὺ τοῦ δημιουργοῦσαν οἱ πολυάριθμοι γνωστοὶ καί φίλοι του.

Ἐκεῖ ὁμως ποὺ ἡ παρουσία μας χαιρετιζόταν μ' ἀκόμη περισσότερη θέρμη, ἦταν ἡ πρωϊνὴ ἐπισκεψή μας στήν ἀγορά. Ὁ Σκοῦφος ἤξερε νὰ καλοφωνίζη καί νὰ καλοπληρώνη. Ὑπῆρξε μεγάλος καλοφαγάς. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὁμως χρόνια, λόγο τῆς κλονισμένης ὑγείας του, ζοῦσε μόνο μέ γάλα καί κολοκυθάκια, κι' ἔτσι ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ ἐκλεκτὰ ἐδέσματα περιοριζόταν πιά στὸ νὰ τὰ ἀγοράζη καί κατόπιν νὰ τὰ καμαρώνη στὸ τραπέζι του. Ἦξεραν στήν ἀγορὰ τίς συνήθειές του κι' ἅμα τὸν ἐβλεπαν ἀπὸ μακρὰ ἔτρεχαν σ' αὐτόν. Κύριε Καθηγητά, ἔχω φυλαγμένες γιὰ σένα δυὸ πέρδικες. Ἐχω ἔνα λαγὸ, μὴν τὰ ρωτᾶς πῶς τὸν βρῆκα. Μόλις μοῦ ἔφεραν ἔνα ροφό, ποὺ σπαρταράει ἀκόμα. Ἐκεῖνος δὲν ἔλεγε ὄχι σὲ κανέναν οὔτε ρωτοῦσε τήν τιμὴ τους. Σ' ὄλους αὐτοὺς ἀπαντοῦσε: στείλε τα σπίτι. Καί τήν ἄλλη ἢ τήν παράλλη μέρα πλήρωνε ἀνεξέλεγκτα ὅ,τι τοῦ χρέωναν.

Τὸ γεῦμα στὸ τραπέζι του, μέ γύρω τήν πατριαρχικὴ οἰκογένεια κι' ἐκεῖνον στήν κεφαλὴ, ἀποτελοῦσε ἱεροτελεστία. Μοίραζε ὁ ἴδιος σ' ὄλους τὸ φαγητὸ κι' ἀπολάμβανε τήν καταβρόχθισή του ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἄλλους, ὅταν ἐκεῖνος εἶχε μπροστά του τὰ κολοκυθάκια χωρὶς λάδι ἢ τὴ ντομάτα χωρὶς ἄλατι. «Φάε, Γιαννάκη, πρόσταζε, φορτώνοντας διαρκῶς τὸ πιάτο μου, καθῶς, σὰν φιλοξενούμενός του, καθόμουν δίπλα του. Εἶδες τί νόστιμος εἶναι αὐτὸς ὁ ροφόσ ; Δοκίμασες τὰ ὀρτύκια ;» Κι' ἄς μὴν τὰ εἶχε ἐκεῖνος καθόλου γευτῆ.

Αὐτὸς ἦταν ὁ ἀλησμόνητος Σκοῦφος, κι' ἔτσι ἤξερε νὰ ζῆ καί νὰ συμπεριφέρεται στὸν κόσμον γύρω του. Πολλὰ εἶχαν εἰπωθῆ εἰς βάρος του καί εἶχαν πολλὰ παρεξηγηθῆ ἀπὸ τήν πολυκύμαντη, τὴ σχεδὸν μυθιστορηματικὴ, ζωὴ του. Πῶς ἦταν σκληρός, ἐκδικητικὸς, ἀδιάφορος γιὰ τοὺς ἄλλους καί πολλὰ ἄλλα, ὅλα

ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά τῆς ζωντάνιας του καὶ τῆς μαχητικότητάς του καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοῦ αὐθορμητισμοῦ του. Γιατί δὲν ἔκανε καμμιά πολιτική, κανένα συμβιβασμό, στὴ συμπεριφορὰ του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Μιλοῦσε ἐλεύθερα, πολεμοῦσε ἀπροκάλυπτα γιὰ τὶς ιδέες του, σὲ κάθε περίπτωση τῆς ζωῆς, κι' οἱ ἄλλοι βλέποντας καὶ παίρνοντας μόνο τὰ ἐξωτερικά του φαινόμενα, τὸν κακο-
 χαρακτηρίζαν. Ὑπῆρξε ἕνας ὑπερήφανος, εὐγενικός, τρυφερός καὶ αἰσθηματίας ἄνθρωπος, ἀνίκανος γιὰ μιὰ πραγματικά κακὴ πράξη, κάτι τὸ τελείως ἀντίθετο ἀπ' αὐτὸ πού οἱ πολλοί, παρασυρόμενοι, πίστευαν γιὰ κείνον. Σὲ ἕνα μόνο ἔμενε ἀμετακίνητος, τὸν ἐξαγρίωνε, καὶ τότε κάποτε χτυποῦσε — τὴν ἀγνωμοσύνη. Κι' εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ συναντήσῃ πολλὰς φορές στὴ ζωὴ του μιὰ τέτοια συμπεριφορὰ.

Μέσα στὶς διάφορες κακογλωσσιές ἦταν καὶ ἡ φήμη πὼς κατὰ τὶς ἐξετάσεις βαθμολογοῦσε τοὺς φοιτητὲς ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τους. Ὅτι περνοῦσε ἐκείνους πού κατάγονταν ἀπὸ ἀντιβενιζελικὲς ἐπαρχίες καὶ ἀπέρριπτε ἐκείνους πού ἦσαν ἀπὸ βενιζελικὲς, τοὺς Κρητικὸς ἄς ποῦμε. Πραγματικά μόλις καθόταν ὁ ἐξεταζόμενος τὸν ρωτοῦσε: ἀπὸ ποῦ εἶσαι, παιδί μου; Τὸ ἔκανε γιὰ νὰ τοῦ δώσῃ κάποιο θάρρος καὶ νὰ διασκεδάσῃ τὴν πρώτη ταραχὴ του, γιατί γνωρίζοντας κάθε γωνιὰ τῆς Ἑλλάδος, εὗρισκε τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσῃ πρῶτα λίγο μαζί του, γιὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδας του, κι' ἔτσι νὰ μὴν ἀρχίσῃ ἀμέσως μὲ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ μαθήματος. Ἄπ' ἐκεῖ ἄρχιζε ἡ παρεξήγηση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτοκριτικῆς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὄλοι θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους πολυδιαβασμένους καὶ ἀλάθητους καὶ ἐπομένως ἀδικημένους.

Μέσα στὰ τόσα χαρτιά τοῦ ἀρχείου μου ἔχω φυλαγμένα καὶ μερικὰ παρακλητικὰ γράμματα καὶ μπιλιέττα πρὸς τὸ Σκοῦφο, ἀπὸ προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ αὐτῶν πολλὰ τοῦ φίλου του Παναγῆ Τσαλδάρη, τοῦ ὁποίου, παρ' ὅτι τοῦ εἶχε τόσες ὑποχρεώσεις, δὲν δυσκολευόταν ν' ἀπορρίπτῃ τοὺς προστατευομένους του, ὅταν δὲν ἄξιζε νὰ περάσουν στὶς ἐξετάσεις, παρ' ὅτι, φυσικά, σὰν Κορίνθιοι δὲν μποροῦσε παρὰ νάναί ἀντιβενιζελικοί. Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μπιλιέττα αὐτά, ἐκεῖνο πού δημοσιεύω, ὁ σεμνὸς καὶ μετριόφρων στὶς ἀπαιτήσεις του Τσαλδάρη, τοῦ γράφει διστακτικά: «Ἐπαναλαμβάνω διὰ τρίτην φορὰν τὴν παράκλησίν μου διὰ τὸν φοιτητὴν. . . ὅστις δις ἔχει ἀπορριφθῆ ἐκ τοῦ μαθήματός σου. Κατ' αὐτὰς θὰ ἐξετασθῇ καὶ πάλιν καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ τὸν προσέξῃς πολὺ. Φιλικῶς. Π.Τ.» Αὐτὸς ἦταν ὁ θεωρούμενος ρουσφετολόγος Σκοῦφος.

Θὰ φέρω κι' ἕνα ἀκόμη παράδειγμα, γι' αὐτὴ τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀντικειμενικότητά του, τὴν τόσο παρεξηγημένη, αὐτὴ τὴν ἐπίμονη προσκολλησὴ του στὸ σωστὸ καὶ τὸ δίκαιο. Βρισκόμουν τὴν ὥρα ἐκείνη δίπλα του. Εἶχε γίνοι Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1935, κι' ἐγὼ ἤμουν γραμματέας τῆς. Τὸν ζητᾶ στὸ τηλέφωνο μιὰ κυρία καὶ τῆς τὸν δίνω. Εἶναι ἡ πρωθυπουργίνα Λίνα Τσαλδάρη, πού τὴν ἐγνώριζε ἀπὸ κοριτσάκι καὶ τὴν ἀγαποῦσε σὰν κόρη του. Τὸν παρακαλεῖ καὶ ἐπιμένει μεταξὺ τῶν προτεινομένων καθηγητῶν νὰ εἶναι καὶ ὁ τάδε. Ἀφήνει νὰ φανῇ πὼς αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ ἐπιθυ-

μία και του Προέδρου, του άντρα της. Έκείνος άμετάπειστος. Της εξηγεί ότι ό προστατευόμενός της δέν έχει τή άπαιτούμενα προσόντα και είναι αδύνατον νά προταθί. Ό μεταξύ τους διάλογος συνεχίζεται και διαρκώς γίνεται ζοηρότερος. Ό Σκουφος έχει γίνει κατακόκκινος και κοντεύει νά σκάση. Έκείνοι, πού τούς χρωστάει μιή πρόσφατη εξαιρετική άπό μέρος των εκδούλευση, τήν 5ετή παραμονή του στη καθηγεσία, τού ζητοδν τώρα, ίσως σάν άνταπόδοση, αυτό τó άπάρδεκτο. Θυμωμένος, μετά πολλά καταλήγει! «Λίνα, άποκλείεται νά γίνη. Άν με ξανακάνατε Καθηγητή για νά κάνω τέτοιες πράξεις, τότε ευχαρίστως νά ύποβάλω τήν παραίτησή μου». Τό τηλέφωνο έκλεισε και ό προστατευόμενος ύποψήφιος δέν προτάθηκε, ούτε ξγινε, τότε τουλάχιστον, καθηγητής. Έγινε κι' αυτός, αλλά πολύ άργότερα, άπό άλλους και με άλλα μέσα.

Οί τελευταίες ήμέρες τής ζωής του και ό θάνατός του. Μιή άκόμη χρονιά, άρχες Όκτωβρίου 1938, βρέθηκα κοντά του στην Τρίπολη για μερικές μέρες. Με τήν πειθαρχημένη ζωή πού έκανε, παρά τήν έπισφαλή υγεία του, πάντα θαλερός και ευκίνητος, ήταν γεμάτος ζωντάνια και κέφι. Γλεντούσε με τόν τρόπο του τή ζωή του. Είχε άκόμη καιρό ενός χρόνου δράσης στο Πανεπιστήμιο. Γυρίζαμε διαρκώς τήν πόλη και τή προάστια της και συζητούσαμε. Προγραμματίζαμε τόν προσεχή χειμώνα και σχεδιάζαμε τó μέλλον. Με ιδιαίτερο ένδιαφέρον ζητούσε νά μάθη για τήν πρόοδο τής διδακτορικής έργασίας πού έτοιμάζε ή βοηθός του, Μαρία Β. Σακελλαρίου, τή σχετική με μιή νέα εμφάνιση άμμωνιτών στο Παλαμήδι τού Ναυπλίου και συμφωνούσε νά γίνη τó γρηγορότερο ή πρώτη για τó θέμα αυτό άνακοίνωση στην Άκαδημία. Διαισθανόταν άσφαλώς πώς ή κοπέλλα αυτή θά γινόταν σέ λίγο γυναίκα μου και ήταν όλο χαρά και ένδιαφέρον. Δέν τού είχα κουβεντιάσει άκόμα γι' αυτή τή μεταξύ μας άπόφαση, αλλά φαίνεται, θά είχαν μιλήσει ευγλωττα τή μάτια μας και είχε γίνει σιωπηλά ή συνεννόησή μας.

Τό τελευταίο βράδυ μου στην Τρίπολη τó πέρασα όπως πάντα κοντά του, μέχρι πολύ άργά. Είχε τόση διάθεση και ευθυμία. Συζητούσαμε άπό τις 5 τó άπόγευμα μέχρι τις 11 τή νύχτα, ύστερα άπ' τó γευμα. Μιλούσε και χωράτευε, με τó μικρότερο του γυιό, τó Μανώλη, και μένα, και γλεντούσε ένα άστείο περιστατικό πού μās είχε περιπλέξει όλους εκείνο τó άπόγευμα. Μιή βραδυά τόσο ήσυχη, τόσο διασκεδαστική, πώς νά φανταστώ πώς ήταν ή τελευταία τής μεταξύ μας ζωής. Τόν άποχαιρέτησα μετά τó δείπνο και τήν άλλη μέρα πολύ πρωί έφυγα για τήν Άθήνα. Έκείνος με τήν οικογένειά του θ' άκολουθούσε σέ λίγες μέρες.

Είχα πολλές παραγγελίες του για τις έτοιμασίες τού χειμώνα. Τό άπόγευμα, στις 8 Όκτωβρίου, μ' ένα γράμμα του προς έμένα μου έδινε μερικές άκόμη όδηγίες. Τό πρωί τής Κυριακής 9ης Όκτωβρίου, σπίτι μου, παίρνω τó τραγικό τηλεφώνημα. Ό Σκουφος πριν λίγη ώρα, ξαφνικά, είχε πεθάνει. Τήν ίδια ήμέρα άργά τόν έφεραν στην Άθήνα και τόν ξενοχτήσαμε άπαρηγόρητοι, στο σπίτι του, συγγενείς και φίλοι. Τό γράμμα τής προηγούμενης, τó τελευταίο γραπτό του κείμενο, ταξίδευε άκό-

μη κι' ἔφθασε στὰ χέρια μου τὴν ἐπόμενη τῆς κηδείας του. Τὸ δημοσιεύω σὲ φωτοαντίγραφο. Καὶ γιὰ τὴν ἱστορία του καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό του, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ἀξιολογώτερο ἀπὸ τὰ τόσα γράμματα καὶ χειρόγραφα του ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο μου.

Ὅπως μοῦ διηγήθηκαν οἱ δικοί του, τὸ ἀπόγευμα τῆς 8ης Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ ἔγραψε τὸ γράμμα σὲ μένα καὶ τὸ ταχυδρόμησε ὁ ἴδιος, ἔπιασε ἕνα ἀμαξάκι καὶ μαζί με τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν κόρη του γύρισαν ὅλα τὰ ἀγαπημένα του ἐξοχικὰ κέντρα τῆς Τρίπολης. «Ἄς τ' ἀποχαιρετήσω, εἶπε, ἀφοῦ σὲ λίγες μέρες φεύγουμε». Καὶ πράγματι τ' ἀποχαιρέτησε γιὰ πάντα. Γύρισαν σπιτί κι' ἦταν κατενθουσιασμένος ἀπ' τὸν ὥραϊο αὐτὸ περίπατο.

Τὴν ἄλλη μέρα πρῶι αἰσθάνθηκε κάποια δυσφορία. Ἐκάλεσαν βιαστικὰ ἕνα καλὸ γιατρό του. «Δὲν εἶναι τίποτα, τοῦ εἶπε, ἀλλὰ γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο καλύτερα νὰ μείνης σήμερα ἡσυχος στὸ κρεβάτι». Συζητοῦσε μετ' αὐτὸν τὸν γιατρό του ἀμέριμος. Σὲ λίγο ἐκεῖνος ἔφυγε καὶ ἡ κόρη του τὸν συνώδεψε μέχρι τὴ σκάλα. Ὅταν γύρισε στὸ δωμάτιο βρῆκε τὸν πατέρα της ἀνήσυχο. «Δὲν καταλαβαίνω καλά, τῆς εἶπε, ἀλλὰ δὲν πειράζει, ὁ ἐπιστήμων, παιδί μου, μέχρι τὴν τελευταία στιγμή πάντα ἐπιστήμων μένει». Ἐγύρισε τὸ σῶμα του πρὸς τὰ μέσα καὶ ἤρεμα κοιμήθηκε. Ἐφυγε γιὰ πάντα, ἔχοντας κι' αὐτὴ τὴ στιγμή, τὴν τελευταία τῆς ζωῆς του, τὴ σκέψη του προσηλωμένη στὴν ἐπιστήμη, ἐκείνη ποὺ ὑπηρετήσε μ' ὅσες δυνάμεις διέθετε, μετ' πίστη καὶ ἀφοσίωση, κατὰ τὴ μακριὰ καὶ γεμάτη ἀγῶνες ζωὴ του.*

Π Η Γ Ε Σ

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ μου Θεόδωρο Γ. Σκουφο βασίστηκε κυρίως στὶς προσωπικὲς δικές μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐπὶ πολλὰ χρόνια κοντὰ τοῦ ζωῆ μου καὶ στὶς δικές του ἀφηγήσεις κατὰ τὴν μακρόχρονη συναναστροφή μας. Ὁρισμένα ἐπίσης στοιχεῖα ἐπῆρα ἀπὸ τὴν ἰδιόγραφη σύντομη αὐτοβιογραφία του, τὴν ὁποία κάποτε συνέταξε καὶ ἡ ὁποία βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο μου. Μερικὲς τέλος πληροφορίες μοῦ ἐδόθησαν καὶ ἀπὸ τὸν γιό του ἀγαπητὸ μου φίλο κ. Ἐμμ. Σκουφο.

Συμπληρωματικὲς ἀκόμη πηγές ἦσαν :

«Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν,» ἔτος Δ' Νοέμβριος 1968, ἀρ. φύλλ. 47, σ. 161-166.

«Ann. géol. des Pays Hell.», II (1942-1947) Athènes.

«Παροναξιακὸν Μέλλον» ἀρ. φύλλ. 3 τῆς 5ης Νοεμβρίου 1938, σελ. 1.

* Ἡ κηδεία του ἔγινε μετ' ἀπλότητα τὸ πρῶι τῆς ἐπομένης ἡμέρας 10ης Ὀκτωβρίου 1938 στὸν Ἅγιο Νικόλαο, τὴν ἐκκλησία τῆς γειτονιάς του. Κατατέθηκαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο στέφανοι χωρὶς νὰ ἐκφωνηθοῦν λόγοι. Ἦταν μιὰ δικὴ του ἐπίμονη ἐντολή, τοῦ τελευταίου καιροῦ, πρὸς τοὺς δικούς του καὶ πρὸς ἐμένα, τὴν ὁποία ἐγὼ ὑποχρεώθηκα νὰ μεταβιβάσω καὶ γιὰ τὴν ὁποία πολὺ παρεξηγήθηκα ἀπὸ τὶς τότε πανεπιστημιακὲς ἀρχές.